

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

emre kongar

İMPARATORLUKTAN GÜNÜMÜZE
türkiye'nin
toplumsal yapısı

2.Kitap

YAPISAL ÖĞELER
DIŞ ÖĞELERİN ETİKİLERİ
YAPI VE DEĞİŞMENİN GÖRÜNÜMLERİ
DEĞERLENDİRME

ÜÇÜNCÜ KESİM
DIŞ ÖĞELERİN ETKİLERİ

BÖLÜM VI

DIŞ DÜNYA

Türk Toplumunda İç ve Dış Öğelerin Etkileşimi. Batı ile Bütünleşme.

hey sevgilim hürriyet'e dua et
hürriyetsiz yaşayamaz memleket
hür yaşamak için gelmiştir insan
hürriyet eşitlik sulh ve saadet
ölelim yaşamak için marianne

Attila İlhan, «marianne'dan.

1. DIŞ DÜNYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU.

Uzun bir süre, «dış dünya» Osmanlılar için «gâvur» dışında pek bir anlam taşımamıştır. Bu yabancı, düşman ve «gâvur» dünyaya karşı Osmanlı tutumu, İmparatorluğun askerî (siyasal ve ekonomik) gücüne bağlı olarak biçimlenmiştir. Tartışılmaz üstünlük dönemlerinde, Batı'ya karşı davranış büyük bir kendine güven ve kendini beğenmişlik yansıtır.

İmparatorluk, gücünü yitirmeye başlayınca, Batı'ya karşı tutum da değişti. İlk gösterilen tepkiler şaşkınlık ve ürküntü doluydu. Sonradan, Batı'nın askerî, siyasal ve ekonomik üstünlüğünün benimsenmesi, İmparatorluğun dış dünyaya karşı olan genel tutumunu egemenliği altına aldı. Osmanlı aydınlarının gözünde, «barbar gâvurlar», «uygar Hıristiyanlar» biçimine dönüşmüştü.

Ote yandan, Osmanlılar da Batı'ya göre «barbar gâvurlardı». Üstelik bu «barbarlar» yüzyıllarca Batı'yı korku içinde tutmuşlardı. Fakat İmparatorluk gücünü kaybetmeye başladıktan sonra, eski «korkunç barbarlar» pazarları ve toprakları geniş sömürü olanakları sunan «zavallı barbarlar» niteliğine dönüştüler. Sonunda, sorun, Batı için, İmparatorluğun topraklarının nasıl paylaşılacağı, Osmanlılar için ise, nasıl batılılaşılacağı biçiminde oluştu. Osmanlı İmparatorluğu, varlığını kurtarabilmek için «batılılaşma» görüşüne bel bağlamıştı. Buna karşılık, Batılı ülkeler, kendi aralarında Osmanlıları nasıl bölüşeceklerini kararlaştıramadıkları için, İmparatorluk, varlığını sürdürebiliyordu.

Dış dünyanın Osmanlılar üzerindeki etkileri, ekonomik alanda, «Düyun-u Umumiye» yönetimi ve «kapitülasyon»lar biçiminde somutlaşmıştı. Siyasal alanda ise, sürekli toprak yitirilmesi, Ermeni sorununun çıban başı durumuna gelmesi ve iç siyasetteki yabancı denetimi, İmparatorluk ile dış dünya arasındaki ilişkilerin ürünleriydi.

İngiltere, Rusya, Almanya ve Fransa, ülke üzerinde etki sahibi olan devletlerdi. İmparatorluğun varlığını sürdürebilmesi, bu ülkelerin aralarındaki çatışmalara bağlıydı. Her bir devlet, öteki devletlerden birinin tek başına ileri sürdüğü isteklere kar-

şı Osmanlıları destekliyordu. Toprak yitirilmesi ve yeni ayrıcalıkların verilmesi, ancak bu ülkelerin birbirleriyle anlaşmaları sonunda ortaya çıkan olaylardı.

Dış Dünyanın İdeolojik Etkisi: Ulusçuluk.

İmparatorluk üzerinde yabancı denetiminin somut varlığı arttıkça, dış dünyanın ideolojik etkisi de ortaya çıkmaya başladı. Bir ideoloji olarak «ulusçuluk» Osmanlıları iki ayrı biçimde etkiliyordu. Bir yandan, Hristiyan topluluklar, yani ulus-devletler olarak, bağımsız siyasal birikimler oluşturunuyordu. Öte yandan, ulusçuluk, gecikmiş bir akım olarak Türkler arasında da yaygınlaşıyordu. Ulusçuluğa ek olarak, anayasacılık da, İmparatorluğun bütün sorunlarını çözecek bir yaklaşım niteliğiyle, Batıdan alınan ve kendisine bel bağlanan bir görüş biçiminde ortaya çıkmıştı.

Batı dünyasına karşı Osmanlılar karmaşık ve birbirine ters olan duygular besliyorlardı. Batı ülkelerinin teknik ve askeri gücü hayranlık, bu gücün İmparatorluğu sömürmesi işe kızgınlık uyandırıyor. Batının sömürü ve denetimi sürerken, onun askerî, siyasal ve üretimsel gücüne erişmeye çalışmak umutsuz bir uğraşı. Çünkü hem bu çabalar (baticılık) salt öykünmeye dayandığı için tutarlı olamıyordu, hem de sömürü, ekonomik bakımdan gelişmeyi engelliyordu. Ruhsalimsel terimlerle söylenirse, Osmanlıların batılılaşma çabaları, saldırganla özdeşleşme, ya da saldırganla öykünme sürecinden başka bir özelliğe sahip değildi.

Osmanlılar ile dış dünya arasındaki etkileşim o denli yoğun bir nitelik taşıyordu ki, dış dünyada ortaya çıkan bir bunalım, altı yüzyıllık İmparatorluğun da sonunu belirledi. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlıların toprak bütünlüğünü güvence altında tutan, Batı ülkeleri arasındaki dengeyi bozdu. Savaş çıkmadan önce İngilizler ve Fransızlarla birlik olma çabaları suya düşen İmparatorluk, önünde kalan tek seçeneğe sarılmış ve Almanlara yanaşmıştı (Bilsel, 1933: 139; Cemal Paşa, 1959: 118-119). «İttihat ve Terakki» liderleri Almanlara yakınlık duyan ki-

şilerdi. İleriyi gören Almanlar, Enver Paşa Almanya'da askerî ateşelik yaparken, onun beynini yıkamışlardı (Sâbis, 1943: 66). Osmanlı İmparatorluğuna «Enver'in Ülkesi» diyecek ölçüde işi ileri götüren Almanlar, sonunda, Osmanlı - Alman birliğini gerçekleştirmişler ve İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na girmeye zorlamışlardı. Osmanlıların Almanların yanında savaşa girmesinde en önemli rolü Enver Paşa oynamıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonuna dek, dış dünya, Osmanlı İmparatorluğu'nu şu üç biçimde etkilemiştir: Birinci olarak, İmparatorluk, dış dünya tarafından ekonomik ve siyasal alanlarda sömürülmüştür. İkinci olarak, «ulusçuluk» ve «anayasacılık» gibi akımlar, dış dünyanın etkileriyle imparatorluğa sızmıştır. Üçüncü olarak da, özellikle Birinci Dünya Savaşı, İmparatorluğun toprak bütünlüğüne son vermiştir.

2. DIŞ DÜNYA VE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI.

Bağımsızlık Savaşı sırasında dış dünyanın etkileri Mustafa Kemal ve arkadaşları ile, düşman devletler arasındaki ilişkiler çerçevesinde belirlenmişti. Fakat yine de durum sanıldığı ölçüde açık seçik değildir. En azından iki ek öge, dış dünya ile Bağımsızlık Savaşı arasındaki etkileşimde egemen olmuştur. Bunlardan birincisi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yalnızca dış dünyaya karşı değil, aynı zamanda Padişaha da yönelen bir uğraş içinde olmalarıdır. İkinci öge ise, savaşılan Batı'nın, aynı zamanda, Mustafa Kemal'in Türk toplumunu biçimlendirmek için esinlendiği kaynak olmasıdır.

İşte bu iki nedenden dolayı, Türklerin dış dünyaya karşı tutumları beklenildiği ölçüde sert ve karşıt olmamıştı. Tam tersine, Bağımsızlık Savaşı sırasında Türkiye'nin dış siyaset bakımından Batı'ya karşı davranışı, çatışmadan çok uyuşma ilkesi çerçevesinde biçimlenmiştir. Gerçekten de, Mustafa Kemal'in ortaya çıkışından beri, Türkiye, değişmekte olan toplumsal, siyasal ve örgütsel yapısına uygun olarak, dış siyasette de yeni bir yaklaşım geliştirmeye başlamıştı. Osmanlı İmparator-

luğu'nun yerini alan yeni Türk devleti, toprak gereksinmesi bakımından, elindeki ile yetinecek bir görüş ve anlayışa sahipti. «Ulusal Ant» ile belirlenen sınırlar içinde Ulusal Bağımsızlık ve ulusal bütünlük de yeni devletin ilkeleri arasındaydı. Öteki ilişkilerin yanında, dış siyaset ilişkileri de Mustara Kemal ve arkadaşlarının, Osmanlılardan devir almayı yadsırdıkları alanlardan biriydi. «Yurtta Barış, Dünyada Barış» düşüncesi, yeni Türkiye ile dış dünya arasındaki ilişkilerin niteliğini belirliyordu.

Ulusal Bağımsızlık Savaşının liderleri, ülkelerini, düşmana karşı savunmakta haklı oldukları kanısındaydılar. Bu yüzden, bütün güçleriyle «haklı davalarını» dış dünyaya yansıtmaya çalışıyorlardı. Batı uygarlığına inançları büyüktü. «Ulusal Bağımsızlık» ve «Ulusal Egemenlik» gibi bu uygarlığın ürünü olan kavramlar için çarpıştıklarından, onlarca bütün sorun, dış dünya ile iletişimin sağlanmasıydı. Batılilar bir kez, kendi amaçlarının, Osmanlı İmparatorluğu ile hiç bir ilişkisi olmayan bir devlet kurmak olduğunu iletebilirlerse bütün sorunlarının çözüleceğini sanıyorlardı.

Ulusal Bağımsızlığa Karşı Engeller: Yabancı Ülke Desteği.

Yukarda kısaca açıklamaya çalıştığım bu yaklaşım, ulusal bağımsızlığın tam anlamıyla gerçekleştirilmesi amacıyla kimi sapmaların ortaya çıkmasına yol açtı. Mustafa Kemal, dış dünyaya ilişkin olarak en az üç öneri ile savaşmak zorunda kaldı. Çeşitli kişiler, Kurtuluş Savaşının kazanılması için bir yabancı ülke desteğinin zorunlu olduğuna inanıyorlardı. Kimi gruplar İngiliz, kimi gruplar Amerikan, kimi gruplar da Sovyet desteğinden yanaydılar.

«Kendi kendini yönetim» anlayışına dayalı olan «Wilson'un ondört ilkesi» Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde pek çok kişiye son derece çekici geliyordu. Bu çekicilik o denliydi ki, «Sivas Kongresi» Birleşik Amerika Senatosuna bir telgraf yolladı. Telgrafta, Osmanlılar ile Birinci Dünya Savaşını kazanan ülkeler arasında bir barış antlaşması imzalanmadan önce, Amerika'nın, Anadolu'daki toplumsal ve siyasal durumu incelemesi is-

teniyordu (Selek, 1973: 287-288). Özellikle İstanbul'daki aydınlar büyük bir güçle, Amerikan «mandası»nın Türkiye için tek kurtuluş olduğunu savunuyorlardı. Aslında, Mustafa Kemal, «Sivas Kongresi»nin, Amerikan «mandası» istemesini, «kongre» kararları içine sokturmamak için, böyle bir telgrafın çekilmesi ni sağlamıştı (İlğdemir, 1969: 47-75). Yoksa, «Amerikancılar» Türkiye'yi ancak Birleşik Amerika'nın kurtaracağı düşüncesini, «Sivas Kongresi»nin kararları arasında bütün dünyaya bildireceklerdi.

Öte yandan, Osmanlıların geleneksel İngiliz dostluğu, İmparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması için yeniden öne çıkmıştı. İstanbul'da «İngilizleri Sevenler Derneği» kurulmuş ve Padişah da bu derneğin üyesi olmuştu. «Sadrazam» Damat Ferit ve başka yüksek düzeyde görevli Osmanlılar da derneğe katılmışlardı. Dernek, bir İngiliz gizli görevlisi olan (ajan) Frow adlı bir papazın başkanlığındaydı. Derneğin iki amacı vardı. Birinci amaç, İmparatorluğun toprak bütünlüğünü sağlamak için İngiliz «Manda»sını sağlamaktı. İkinci amaç ise, Anadolu'daki kurtuluş eylemini bastırmaktı. Bu İngiliz dostluğu derneği, Padişahın bir İngiliz savaş gemisi ile ülkeden kaçışı ile bitti. Fakat İngilizlere karşı duyulan sevgi pek çok aydının kafasında egemenliğini sürdürdü.

Yabancı ülke desteği isteyenler arasında Sovyet yanlısı olanların sayısı da hiç az değildi. Ankara hükümeti, Batılı ülkelere karşı savaştığı için, Batı'da bir dost bulmak olanağı yoktu. Bu durumda, Sovyetler tek doğal seçenek olarak ortaya çıkıyordu. Bu gerçek, Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı tarafından da açıkça ortaya konulmuştu (Selek, 1973: 417). Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlarında, Sovyet desteğini sağlamak için komünist düzenin benimsenmesinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Fakat, sonradan, Sovyetler'in «emperyalizm»e karşı olan bütün savaşları destekledikleri anlaşıncı, Rusya'dan yardım almak için komünist olmak gerekmediği ortaya çıktı. Sonuç olarak, Türk - Sovyet ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar karşılıklı saygı içinde gelişti.

Ankara Hükümetinin Yalnızlığı.

Her türlü yabancı ülke «korunması» isteklerine karşı, Mustafa Kemal sürekli olarak, tam bağımsızlığı savunuyordu. Fakat yeni hükümet ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı, şu ya da bu biçimde, dış destek gereksinmesini karşılamak zorundaydı. Ankara hükümeti, dış ilişkiler bakımından yalnız kalmıştı. Sovyet Rusya ancak bir süre sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarını desteklemeye karar verdi.

Bu yalnızlıktan kurtulmak için Ankara hükümeti uluslararası birlikler kurma yönünde elinden gelen her çabayı harcadı. Amaç, sonunda, Batı dünyası içinde bir yer sahibi olabilmektir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler Türkiye'nin yerinin «Batı Dünyası» içinde olduğuna inanıyorlardı. Fakat, Anadolu toprağı bu «Batı Dünyası»nın temsilcilerinin çizimleri altında çiğneniyordu. Öte yandan Türkiye ile Rusya yüzyıllardan beri düşmandılar. Türk - Rus düşmanlığı geleneksel bir nitelik kazanmıştı. İşte böyle zor koşullar altında Ankara hükümeti dış dünyaya karşı tutumunu iki genel ilke çerçevesinde biçimlendirdi. Birinci genel ilke, tam ulusal bağımsızlığın elde edilmesi, ikinci ilke, bütün ülkelerle, özellikle komşu olanlarla dostluk kurmaktır.

Sovyet Rusya'nın Desteğı.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı Sevr Antlaşması imzalanmadan önce başlamıştı. Yunanlıların İzmir'e çıkışları da Sevr'den öncüydi. (Olaylar, hemen Mondros ateş-kes'inden sonra başlamıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, olayların başlamasıyla birlikte, uluslararası alanda etkinliklere giriştiler. Büyük Millet Meclisinin açılışını izleyen günlerde Atatürk'ün Lenin'e (1870-1924), yazdığı mektubu yanıtlayan Sovyetler, Dışişleri Bakanı Çiçerin'in (1872-1936) mektubuyla, 3 Haziran 1920'de yeni Türk Devletini tanıdı. O tarihlerde bolşevikler, Türkler tarafından bir kurtarıcı gibi görülüyorlardı. Çünkü Osmanlıların iki geleneksel düşmanını, Rus Çarlığı ve Ortodoks kilisesini ortadan kaldırmışlardı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunu parçalayan gizli antlaşmaları da yadsımışlardı (Avcıoğlu, 1974: 436). Fa-

kat Türklerle Sovyetler arasındaki dostluk antlaşması yine de, 16 Mart 1921 tarihine dek imzalanamadı. Sonunda, yapılan antlaşma ile Sovyetler Sevr'i yadsıyor, ve «Ulusal Ant'ı» kabul ediyordu. Ayrıca boğazlar üzerindeki Türk egemenliği de Sovyetler tarafından tanınmıştı. Buna karşılık Türkler de boğazların durumunda yapılacak bir değişikliğe ilişkin olarak alınacak bir karara Sovyetlerin katılma hakkını kabul ettiler. Aynı antlaşma, Rusya'ya «kapitülasyonlar»la verilmiş olan ayrıcalıkları da kaldırıyordu (Gönlübol, 1974: 30-31). Bağımsızlık Savaşı'nın, Rusya'daki ihtilâlden sonra başlamış olması Türkler için gerçekten bir şanstı.

Bağımsızlık Savaşı'nın başlarında Türkiye'ye karşı Sovyet davranışı iki öğeye göre biçimleniyordu. Birinci öge, boğazların denetimi, ikinci öge de, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın «emperyalizm»e karşı olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında boğazlar üzerinde gerçekleşen İngiliz denetimi Sovyetlere karşı doğrudan bir tehlikeydi. Bu nedenle, Sovyet Rusya, Türkleri İngilizlere karşı «III. Komünist Enternasyonal»de kabul edilen ilkeler çerçevesinde destekledi (Armaoğlu, 1973: 624). Fakat zaman geçtikçe, Rusya Anadolu üzerinde Ermeniler adına kimi isteklerde bulunmaya başladı (Cebesoy, 1955: 78-81). Bu baskılar karşısında, Türk dış siyaseti, tutarlı çizgisini sürdürdü. «Ulusal Ant» ile saptanan sınırlarda ve tam bağımsızlıkta dırendi. Aslında bu sırada Sovyet isteklerine karşı direnmek, Türkiye için beklenmedik bir davranıştı. Çünkü, eski «İttihatçı» lider Enver Paşa Sovyet Rusya'da Türkiye'ye gelmek için uygun bir zaman kolluyordu. Onun Anadolu'ya gelmesi Mustafa Kemal eylemini önemli ölçüde aksatabilirdi. Ayrıca, o günlerde, Türk Bağımsızlık Savaşını destekleyen tek büyük ülke Sovyet Rusya'ydı. Fakat Türkiye için «Ulusal Ant» ile çizilmiş sınırlar ve tam bağımsızlık ilkeleri, özverinin son noktasını belirliyordu. Bunların ötesinde, Mustafa Kemal'in söylediği gibi ancak «ölüm» vardı.

Bu arada İngiliz hükümeti, Moskova ile görüşmeler yaparak Sovyetlerin Ankara Hükümetine yardımını engellemeye çalışıyordu. Ankara hükümeti ile Sovyetler arasındaki bütün

anlaşmazlıklara ve İngilizlerin bütün çabalarına karşın, Sovyetlerin askerî yardımı 1920 yılı yaz aylarında başladı ve 1921 yılından sonra da para yardımıyla sürdü (Armaoğlu, 1973: 930). Fakat Ankara hükümeti kendi yerini Batı dünyası içinde gördüğünden, Türk - Sovyet ilişkileri bu noktanın ötesinde gelişmedi.

Öte yandan Mustafa Kemal eylemine karşı İngiliz tutumu, son derece olumsuzdu. İstanbul'daki askerî varlıkları ve hükümete yaptıkları baskılar, İngilizlerin açık saldırganlıklarıydı. İngilizlerin bu tutumunu Mustafa Kemal, Ankara'da Büyük Millet Meclisini toplayarak yanıtladı.

Askerî Başarılar: Dış Siyasette Temel Öge.

Doğu'da Ermenilere, Batı'da da Yunanlılara karşı kazanılan başarılar Batılı ülkeleri, Sevr Antlaşmasını yeniden gözden geçirmeye zorladı. 23 Şubat 1921'de Londra'da görüşmeler başladı ve 12 Mart'a kadar sürdü. Sevr Antlaşmasının genel ilkeleri Ankara hükümetine de kabul ettirilmek istendiğinden, toplantılar bir sonuca varmadan dağıldı. Londra görüşmeleri bakımından, Ankara hükümetinin tek başarısı, kendi temsilcilerinin de bu toplantılara katılmasının sağlanmış olmasıydı. Sovyet Rusya'dan kötümser izlenimlerle dönmüş olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami (1865-1933), görüşmelere katılmak için resmen çağrılmayı beklemişti. Londra'ya giderken, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın amaçlarını Batılı ülkelere anlatabileceği umudunu taşıyordu. Londra'da Ankara hükümeti ile İstanbul hükümeti temsilcileri anlaştılar ve Ankara'nın Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami her iki temsilci grup adına da davranarak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gücünü, Batılı ülkelere göstermeye çalıştı (Gönlübol, 1974: 33-34).

Londra görüşmeleri olumlu bir sonuca ulaşmadan bitince, Yunanlılar, Türkleri anlaşmaya zorlamak için yeni bir saldırıya geçtiler fakat ikinci İnönü Savaşı'nda yenildiler.

Birbiri ardına gelen Türk askerî başarıları, sonunda, Batılı ülkeleri Mudanya ateş-kes'inin imzalamaya zorladı. Bu ateş-kes ile, Türkiye'nin sınırları, «Ulusal Ant» ile belirlendiği bi-

çimde kabul ediliyordu. Mudanya ateş-kes'ine uygun olarak imzalanan Lozan, yeni Türk Devletinin doğduğunu simgeliyordu.

Batı'nın Uyarısı: «Emperyalizm»in Tehdidi.

Lozan görüşmelerine, Batılılar tarafından İstanbul hükümetinin de çağırılması, Türkiye üzerinde, dış dünyanın yaptığı bir başka baskıydı. Mustafa Kemal bu baskıyı da, Sultanlığı kaldırarak yanıtladı.

Lozan görüşmelerine, Batılılar tarafından İstanbul hükümetine kadar sekiz ay kadar sürdü. Görüşmelerin uzaması, Türklerle Batılılar arasındaki temel görüş ayrılıklarından doğmuştu. Türkler kendilerini, Yunanlılarla yaptıkları savaşı kazanmış bir ülke olarak görürlerken, Batılılar, onlara, Birinci Dünya Savaşında yenilmiş bir devlet olarak davranıyorlardı. Sonunda Türk görüşü egemen oldu ve Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Fakat tartışmalar sırasında Lord Kürzon'un (Curzon), İsmet Paşa'ya söylediği şu sözler, uzun süre Türkiye'nin Batı'ya kuşku ile bakmasına yol açtı: «Aylardan beri müzakere ediyoruz. Arzu ettiklerimizin hiç birini alamıyoruz. Vermiyorsunuz. Anlayış göstermiyorsunuz. Memnun değiliz sizden. Ama, ne reddederseniz cebimize atıyoruz. Cebimize saklıyoruz.

Memleketiniz haraptır. Yarın geleceksiniz. Bunları tamir etmek için, kalkınmak için yardım isteyeceksiniz. O zaman, bu cebime koyduklarımdan her birini birer birer çıkarıp size vereceğim» (Aydemir, 1968a: 247-248).

Yukardaki bu sözler, Lozan'dan sonra Batı ile yapılacak işbirliğinde çok önemli bir uyarı niteliği taşıyordu.

3. ULUSAL BAĞIMSIZLIĞI TANITMA UĞRAŞI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Lozan'dan sonra çözülmemiş üç sorun kalmıştı. Birinci sorun, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değiştirilmesiydi. Batı Trakya'da yerleşmiş olan Türkler ve İstanbul'da yerleşmiş

olan Yunanlılar dışında kalanlar, 30 Ocak 1923'de imzalanan bir «protokol» gereğince, kendi ülkelerine gönderilecekti. Ekim 1923'de kurulan bir «komisyon» değiştirme sorunu üzerinde çalışmaya başladı. Fakat «yerleşmiş» terimi tartışmalara yol açtı. İstanbul'u almayı düşleyen Yunanlılar (ne yazık ki bugün de bu düşlerini sürdürmektedirler), İstanbul'da yerleşmiş olan Yunanlıların sayısının, Türklerin kabul ettiğinden daha çok olduğunu savunuyorlardı. Anlaşmazlık «Milletler Cemiyeti»ne götürüldü fakat bir sonuç alınamadı.

1926 yılında sorun iyice şiddetlendi ve bir bunalıma dönüştü. 1 Aralık 1926'da bir dostluk antlaşması imzalanmış olmasına karşın, iki ülke de sorunu çözmek için güç kullanmaktan söz etmeye başlamıştı. Sonradan, Türk-Yunan dostluğuna inanan Yunan Başbakanı Venizelos (1864-1936) ile Atatürk, yeniden iki ülke arasında yakınlaşmayı sağladılar ve 10 Haziran 1930'da yeni bir antlaşma imzalandı. Böylece nüfus değiştirilmesi sorunu çözülüyor ve iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlıyordu.

Musul Sorunu: Zengin Petrol Kaynaklarının Yitirilmesi.

Lozan'dan sonra çözülmemiş olan ikinci sorun Musul'un durumuydu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Musul, 1916 yılında Fransa'ya bırakılmıştı. 1920 yılında, Fransa, Musul'u, Orta Doğu'daki desteğe karşılık İngilizlere bıraktı. Lozan'da Türkiye, nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Türk olduğu gerekçesi ile, Musul bölgesini geri istedi. Fakat İngiltere bu isteği kabul etmedi. Bunun üzerine, sorunun çözümü, dokuz ay içinde bir sonuca vardiirilmek koşuluyla, Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelere bırakıldı. Görüşmeler 19 Mayıs 1924'de İstanbul'da başladı. Fakat her iki yan da kendi görüşlerinde direndiği için, bir anlaşmaya ulaşamadı. Lozan'a göre, sorun bu aşamada «Milletler Cemiyeti»ne götürüldü. Türkiye bölgede halkoyuna başvurulmasını önerdi fakat, öneri kabul edilmedi. Kurulan bir inceleme «komite»si, Musul'un Irak'a verilmesini öğütledi. Birinci Dünya Savaşını kazanan güçlü İngiltere «Milletler Cemi-

yeti»ni istediği biçimde, kendi ulusal çıkarlarına uygun olarak etkiliyordu. Böylece Orta Doğu'daki en zengin petrol alanlarından biri olan Musul, İngiliz denetimi altında olan Irak'a verildi. Türkler bu olaya şiddetle tepki gösterdiler. Savaş çığlıkları bile kulaklara geliyordu. Fakat, Türkiye için kendi iç yapısını yenilemek üzere devrimci atılımlara girmişken, Avrupa'nın en güçlü ülkelerinden biriyle savaşa tutuşmak kolay bir girişim değildi. Böylece Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926 tarihinde bir antlaşma imzalandı. Antlaşma, «Milletler Cemiyeti»nin belirlediği ilkeleri kabul ediyordu. Bugünkü Türk - Irak sınırı, bu antlaşma ile çizilmiş oldu.

1920'ler boyunca süren Musul bunalımının etkileri üç yön- lü oldu. İlk sonuç, Türklerin İngiliz dış siyasetine karşı duyduğu kuşku- ların pekişmesiydi. İkinci olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmaya yol açtı. Üçüncü ve en önemli sonuç da, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çok zengin bir petrol alanından yoksun kalması oldu.

Lozan'dan geriye kalan bir sorun da Osmanlı borçlarıydı. Lozan, sorunun Türkiye ile alacaklı ülkeler arasında çözölme- sini öngörmüştü. Alacaklılar arasında Fransız uyruklular önemli bir yer tuttuğundan, borç sorunu, Türk - Fransız ilişkilerini önemli ölçüde etkiledi.

Türk Fransız İlişkileri: Hatay Sorunu.

Fransızlarla çözölmesi gereken ilk sorun Suriye sınırının saptanmasıydı. Ankara Antlaşması uyarınca kurulan ortak «ko- misyon» soruna bir çözüm yolu bulamamıştı. Hükümetler arası doğrudan ilişkiler yoluyla, 30 Şubat 1926'da bir antlaşmaya ulaşılabildi. Bu arada Türkiye'deki Fransız «misyoner» okulları da iki ülke arasındaki anlaşmazlık konularından biri durumuna gel- mişti. Türk hükümeti, tarih ve coğrafya gibi konuların Türk öğ- retmenler tarafından okutulmasına karar vermişti. Fransız hü- kümeti, Papalığı bile araya sokup, Türkiye üzerinde baskı yapı- rak bu kararı değiştirmeyi denedi. Fakat Türk hükümeti bu gl- rişimlere önem vermedi.

Türkiye ile Fransa arasında başka anlaşmazlık konuları da vardı. Ekonomik, siyasal ve malî alanlarda önemli sürtüşmeler ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin, Fransa'nın sahip olduğu Adana - Mersin demiryolunu satın almak istemesi de iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti.

Aslında Fransızlar, yeni ve bağımsız bir Türkiye ile karşı karşıya olduklarını kabul edemiyorlardı. «Kapitülasyonlar» yürürlükteymişcesine bir davranış içindeydiler. İşte Hatay, bu hava içinde, uluslararası bir sorun niteliği ile ortaya çıktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye sınırları içinde kalmış olan Hatay, 20 Ekim 1921 antlaşması uyarınca özel bir yönetim biçimine kavuşturulmuştu. 1936 yılında, Fransa, Suriye'ye bağımsızlık verirken, Hatay için özel bir işlem belirlenmemişti. Bu, Hatay'ın Suriye'ye devredilmesi demektir. Türkiye bu oldubittir biçimindeki devri kabul etmedi. Hatay için bağımsız bir yönetim biçimi önerdi. Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, «Milletler Cemiyeti», Hatay'ı içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağımlı bir «ayrı varlık» olarak tanıdı. Türkiye ve Fransa bu «ayrı varlığın» toprak bütünlüğünü güvence altına alıyorlardı. Bu çözüm, Hatay bunalımını ortadan kaldırmadı. Bölge, Türkiye ile Fransa arasında anlaşmazlık konusu olma niteliğini sürdürdü. Bu dönemde dış dünyada oluşan gelişmeler Türkiye'ye yardım etti. Almanya'nın Avusturya'yı sınırları içine katmış olması, Avrupa'da «eksen» tehlikesini somutlaştırmıştı. Fransa, boğazlar üzerindeki denetiminden ve Orta Doğu'daki etkililiğinden dolayı Türkiye'nin desteğine gereksinim duyuyordu. Bağımsız Hatay, sonunda, resmen Türkiye'ye katılmak istedi. Türkiye'de bu isteği kabul etti. 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bir antlaşma ile, Hatay, Türkiye ile birleşti ve Türk - Fransız ilişkileri de yumuşadı.

Dış Siyasette Sovyet Desteği.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dış siyasetteki bütün çabası öteki ülkelerle eşitlik ilkesine dayalı ilişkiler kurarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni, Avrupa Uluslar Topluluğu'nun bir üyesi yapabilmektir. Bu çabanın başlangıç döneminde, Sovyetler Birliği

Türkiye'ye çok önemli yardımlarda bulundu. İlk olarak 1928 Martında yapılan «silahsızlanma» görüşmelerine Türkiye'yi de çağırttı. Daha sonra, 1928 yılının Eylül'ünde, «Briand-Kellogg Paktı»nın hazırlık çalışmalarına Türkiye'nin de katılmasını sağladı. Sovyetlerin bütün bu yakınlığı, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin Orta Doğu ve Balkanlar'da sahip olduğu konumdan geliyordu. Tek başına boğazların denetimi bile, bu çerçevede içinde Türkiye'nin önemini belirten bir ögeydi. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi uluslararası siyasette destekleyerek, onu kendi yanına almaya çalışıyordu. Ayrıca Türkiye'yi doğal dost olarak da görüyordu. Çünkü Türkiye Sovyetlerin ideolojik düşmanı olan Batı'nın «emperyalist» güçlerine karşı savaşıarak, bağımsızlığını kazanmıştı.

Sovyetlerin önemli ölçüdeki yardımlarıyla, Türkiye, uluslararası siyaset alanında oldukça başarılı bir başlangıç yapmıştı. 1930'da, «Birleşik Avrupa» düşüncesinin tartışıldığı görüşmelere çağrıldı. 1932'de de «Milletler Cemiyetine» üye oldu.

Yunanlılarla İlişkiler: Sürekli Bir Barış Girişimi.

Lozan'dan sonra Türk dış siyasetinin temel ilkelerinden biri, Balkanlarda sürekli bir barışın sağlanması için Yunanlılarla sağlam bir dostluğun kurulması olmuştu. Almanya'da «nazi» eyleminin güç kazanması ve Balkanları tehdide başlaması, Yunanistan ile Türkiye arasındaki eski sorunların artık çözülmüş bulunması, Türkiye'nin bu bölgede çeşitli anlaşmalar için girişimlerini destekleyen gelişmelerdi. Birçok ikili antlaşmanın gerçekleştirilmesinden sonra, 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan, aralarında «Balkan Antantı»nı imzaladılar. Fakat bu antlaşma uzun ömürlü olmadı. Yugoslavya, Bulgaristan'la antlaşma imzaladı. Oysa «Balkan Antantı» aslında Bulgaristan'a karşı kurulmuştu. Ortaya çıkan yeni gelişmelerin sonunda, «Balkan Antantı» İkinci Dünya Savaşı öncesinde dağıldı.

Boğazların Durumu: Türkiye'nin Dünyadaki Önemi.

Lozan'da ele alınan önemli konulardan biri de Boğazlar sorunuydu. Lozan Antlaşması, Boğazlar bölgesini askerden arın-

dırmış ve yönetimi de uluslararası bir «komisyon»a vermişti. Bu durumun Türkiye'nin egemenlik haklarıyla uzlaşması olanaklı değildi. Bu nedenle, Boğazlar üzerinde, Türk egemenliğinin yeniden kurulması, Türk dış siyasetinin temel ilkelerinden birini oluştuyordu. «Milletler Cemiyeti»nin barışı korumadaki yetersizliği ve Almanların yeniden çevrelerine korku salması, Türkiye'yi bu konuda destekleyen öğelerdi. Türk hükümeti görüşünü ilk kez, 1933'de toplanan «silahsızlanma konferansı»nda öne sürdü. Fakat, konunun, toplantı ile ilgisi olmadığı gerekçesi ortaya atılarak, bu görüşlerin kabul edilmesi önlenildi. Bunun üzerine «Milletler Cemiyeti»ne başvuran Türkiye, burada da başarısızlığa uğradı. Türk hükümeti kararlıydı. «Milletler Cemiyeti»ne ve «Balkan Antantı»na başvurmalarını sürdürdü. Sonunda, Sovyetler Birliği ve İngiltere, konuyu tartışmayı kabul ettiler. Aslında, Sovyetler baştan beri Türkiye'yi destekliyordu. Çünkü, kendi çıkarları da Türk isteklerine uygundu.

Boğazların durumunu yeniden düzenlemek üzere, 22 Haziran 1936'da Montrö'de görüşmeler başladı. Asıl tartışmalar Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında geçiyordu. Sovyetler Birliği, Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesini, buna karşılık öteki ülkelerin gemilerinin geçişlerinin kısıtlanmasını öneriyordu (Dışişleri Bakanlığı, 1973: 60-130).

20 Temmuz 1936'da, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, İngiltere, Japonya ve Sovyetler Birliği arasında Montrö Antlaşması imzalandı. İtalya da sonradan 2 Mayıs 1938'de antlaşmaya katıldı. Antlaşmaya göre, Boğazlar bölgesinde, Türkiye'nin egemenlik hakları tanınıyor ve silâhtan arınmış bölge kaldırılıyordu. Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı olan öteki ülkeler, eski duruma göre kimi ayrıcalıklar elde ediyorlardı. Montrö, Türkiye bakımından son derece önemli bir antlaşmaydı. Boğazlar üzerinde tam bir egemenliğini kuran Türkiye artık, uluslararası alanda hesaba katılması gereken bir güç olarak ortaya çıkmıştı. O dönemde Başbakan olan İsmet İnönü, antlaşmayı «Atatürk Türkiye'si'nin uluslararası alanda sahip olduğu güç ve saygınlığın bir belirtisi» olarak nitelemişti (Gönlübol, 1974; 136-137). İlginç olan nokta, antlaşmanın yirmi yıl süreyle im-

zalanmış olmasına karşın, bugün bile, hemen hemen kırk yıl sonra, yürürlükte bulunmasıdır. Bu durum, Atatürk dönemindeki dış siyasetin gerçekçi ve sağlam niteliğinin bir simgesidir. Atatürk'ün dünya barışına olan inancı ve yalnızca Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı için gerekli olan en az koşulları istemiş olması, ülkenin çok uzun dönemli antlaşmalar yapmasını sağlamıştır.

Saadabat Antlaşması.

Atatürk döneminde, Türkiye Doğu ve Güneydoğu sınırlarını da güvenlik altına almaya çalışıyordu. 2 Ekim 1935'de Türkiye, İran ve Irak, Orta Doğu'daki İtalyan tehlikesine karşı kendilerini korumak için bir antlaşma yapmaya karar verdiler. Fakat İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve Türkiye ile Irak arasındaki kimi sorunlar, imzayı geciktirdi. Sonunda, 8 Temmuz 1937 tarihinde, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan beş yıl için Saadabat Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşma ile, ülkeler, Orta Doğu'da kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı birlik kurmuşlardı.

İkinci Dünya Savaşı.

Montrö, Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir yakınlaşma doğurmuştu. Hatay sorunu çözüldükten sonra, aynı biçimde bir gelişme Türk - Fransız ilişkilerinde de gözlemlendi. Bu dönemde (1930'larda) Türkiye Nazi Almanyası ile de güçlü ekonomik ilişkiler kurmuştu. Türkiye'nin uygulamaya koyduğu, Birinci Sınayi Planı için duyulan kaynak gereksinmesi ile Hitler'in Balkanlar üzerinde ekonomik denetim kurma isteği bu ilişkilerin temel nedenleriydi. Fakat Faşist İtalya'nın Arnavutluğa saldırısı ve Balkanlardaki Nazi etkinlikleri Türkiye'yi tedirgin etti. Bu gelişmeler çerçevesinde İngiltere, Türkiye'ye bir güvenlik antlaşması önerdi. Türkiye bu öneriyi benimsedi. Fakat Türk - İngiliz görüşmeleri, Almanyayı ve Sovyetler Birliği'ni kuşkulandırdı. Almanyası eski başbakanlarından Von Papen'i (1879-1969), Türkiye'ye elçi olarak atadı. Amaç, Türkleri, «Eksen» ülkelerine

yakınlaştırmaktı. Öte yandan, Sovyetler Birliği de bir Alman saldırısına karşı Türkiye'nin desteğini sağlamak için, Potemkin'i (1878-1946), görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya yolladı (Armaoğlu, 1973: 674-676).

12 Mayıs 1939'da Türkiye ve İngiltere, Akdeniz'de ortaya çıkacak bir saldırıya karşı birbirlerini destekleyeceklerini bildirdiler. Aynı biçimde bir bildiri Türkiye ile Fransa arasında da imzalandı.

Türkiye Üzerinde Baskılar.

İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman, Türkiye çeşitli baskılar altındaydı. Almanlar, Fransa'yı aldıktan sonra, İngiltere ve yandaşları, Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak istiyorlardı. Fakat Türkiye savaşa girmemeye kararlıydı. İtalyanların Yunanistan'a saldırısından sonra, İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi için yeniden baskılarını arttırdı. Bu arada Sovyetler Birliği boğazlarda askerî üstler istiyor ve savaş gemilerinin boğazlardan sınırsız olarak geçebilmesini sağlamaya çaişiyordu. Fakat, Alman - Sovyet işbirliği gücünü yitirmeye başlayınca, Sovyetler Birliği, Alman isteklerine karşı çıkabilmek için Türkiye'ye yanaşmaya başladı. Sonuç, 1925'de imzalanmış olan Türk - Sovyet saldırmazlık antlaşmasının yenilenmesi oldu.

Bu sırada, Sovyetler'e saldırmak ve Irak'a askerî yardım yollamak isteyen Almanlar yeniden Türkiye'yi sıkıştırmaya başladılar. Türk hükümeti, kendi toprakları üzerinden Irak'a yardım yolanmasını kabul etmedi. Fakat Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Almanlar, Sovyetler Birliği'ne saldırdıktan sonra Türkiye üzerindeki baskılarını arttırdılar. Bu çabaları sırasında, Sovyetler'in, 1940 yılında yapılan Sovyet - Alman görüşmeleri sırasında Almanlara belirttikleri, Türkiye'ye ilişkin isteklerini de açıkladılar.

1943 yılında, etkisini yitiren Alman baskılarının yerini İngilizlerin ve özellikle Sovyetlerin baskıları aldı. İngiltere Başbakanı Çörçil (Churchill) (1874-1965), Türkiye'ye geldi ve Adana'da Türk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Saraçoğlu (1887-1953), ile görüştü. Türk hükümeti büyük ölçüde as-

kerl yardım ve Sovyetlere karşı da güvence istiyordu. Bu gerekçelerle, Türkler savaşa girmekten kaçındılar. Fakat Sovyetler Türkiye'nin mutlaka savaşa katılmasını istiyordu. Bu nedenle Türkiye üzerindeki İngiliz baskıları bütün gücünü sürdürdü. Türkiye çok büyük oranda askerî yardıma gereksinme duyduğu gerekçesini kullanarak bu baskıların hiç birine boyun eğmedi.

Savaşın sonuna doğru, İngiltere ve Birleşik Amerika, Türkiye'ye, savaş sonrası yapılacak barış görüşmelerinde, öteki ülkelerle aynı haklara sahip olacağını bildirdiler. Bunun üzerine Türkiye 1 Ağustos 1944'de Almanya ile bütün siyasal ilişkilerini kesti. Sovyetler Birliği Yalta ve Potsdam görüşmelerinde Türkiye'den Kars ve Ardahan illeriyle, boğazlar bölgesinde askerî üsler isterken, Türk hükûmetine, ancak Almanya'ya karşı savaşa girmiş olan ülkelerin, San Fransisko'da «Birleşmiş Milletler» konusunda yapılacak olan görüşmelere çağrılacağı bildirildi. Böylece Türkiye 24 Şubat 1945'de «Birleşmiş Milletler» bildirisine imza koydu ve simgesel olarak Almanya ile savaşa girdi. 5 Mart 1945'de Türk hükûmeti resmen San Fransisko görüşmelerine çağrıldı ve «Birleşmiş Milletleri» kuran ülkeler arasına katıldı.

İkinci Dünya Savaşı Sonuna Dek, Türk Dış Siyasetinin Temel Öğeleri.

İkinci Dünya Savaşı sonuna dek Türk dış siyasetinin temel öğeleri şöyle özetlenebilir: Birinci olarak Osmanlılardan gelen geleneksel bir «dünya güç dengesi» kavramı dış siyasetteki tutum ve davranışların belirleyici öğelerinden olmuştur. Bu kavram, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin kıtalar arasındaki önemli konumundan doğmaktadır. İkinci öğe, ulusal bağımsızlık kavramının, ulusal ve askerî güç ile yakından ilişkili olduğu konusundaki inançtır. Üçüncü bir öğe de, o günkü durumun sürdürülmesinin en iyi çözüm olduğuna ilişkin bir inançtır. Bu inanç, Cumhuriyet dönemindeki durumun çok zor koşullar altında gerçekleştirilmiş olması düşüncesine dayalıdır (Eren, 1963: 230).

Bu ögelerin birincisi çürümüş bir dış siyaset anlayışının, yeni bir biçimde sürdürülmesidir. Osmanlı İmparatorluğu varlığı, topraklarının bölüşülmesi konusunda Rusya ile Avrupa ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklara bağlı olduğu için, «dünya dengesi» düşüncesi, Osmanlı dış siyasetinin temel ilkelerinden biri olmuştur. Avrupa ülkelerinin kendi aralarında görülen ve Sovyetler ile Avrupa arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak kullanılabilirdiğinden, aynı ilke, Türkiye Cumhuriyeti tarafından da bir ölçüde kullanılmıştır. Aslında Cumhuriyet Türkiye'si kendi yerini Batı dünyasının içinde görüyordu. Fakat Batı, Türkiye'yi eşit koşullarla içine almadı. Bu yüzden «dış dünya», Türkiye'yi «dünya dengesi»ne dayanan bir siyaset izlemeye zorladı. Dış dünyaya karşı bu tutum İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin sürdü. Fakat, savaştan sonra, Sovyet istekleri ortaya çıkınca, Türkiye Batı dünya-sına katılma konusundaki çabalarını arttırarak sürdürdü.

İkinci öge olan, ulusal bağımsızlığın, ulusal ve askerî güce dayandığı düşüncesi, aslında, birinci ögeye bir tepki olarak gelişmişti. «Dünya dengesi»ne dayalı olarak geliştirilen Osmanlı dış siyaseti aslında güçsüz bir ulusal ve askerî yapının kaçınılmaz sonucuydu. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu 19. ve 20. yüzyıllar boyunca ancak «dış dünya»daki gelişmelerin akıntısıyla sürüklenip gidiyordu. Çünkü, uluslararası siyasette etkin bir rol oynayabilecek ulusal ve askerî gücü yoktu. İşte dış siyasetin yukarıda belirttiğimiz ilk ögesi bu durumun bir sonucuydu. İkinci öge de, Cumhuriyeti kuranların kafasında, buna karşı bir tepki olarak biçimlenmişti.

Üçüncü öge olan, «o günkü durumun sürdürülmesi» ya da «egemen durumun korunması» hem Osmanlılardan alınan hem de Cumhuriyet ilkelerine uygun olarak geliştirilen bir kavramdı. Osmanlılar, varlıklarını, ancak «egemen durumu koruyarak» sürdürebildikleri için, bu ögenin ardında İmparatorluğun etkisini sezmek olanağı yoktur. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin «Yurtta Barış, Dünyada Barış» ilkesi de hiç kuşkusuz bu inancı doğuran etkenlerden biridir. Yeni Türk Devleti, «egemen durumun» sürdürülmesinden yanadır, Çünkü, «Ulusal

Ant» ilkelerine göre çizilmiş sınırları içinde ulusal bağımsızlık ve egemenliğini ancak uzun uğraşlardan sonra kazanabilmiştir.

Ulusal egemenliğin ve bağımsızlığın güçlendirilerek sürdürülmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Dünya Savaşı sonuna dek, dış siyasette uyguladığı en önemli ve kimi zaman da tek ilke olmuştur diyebilirim.

4. TÜRKİYE BATI DÜNYASINDA.

Savaştan sonra «dış dünya», Türkiye için dostça eğilimler yansıtmıyordu. Türkiye, savaş sırasında yan tutmayışını ödeyecek gibi görünüyordu. Uluslararası alanda yalnızlık, yakın geleceğin sorunu olarak belirlenmişti. Her ne kadar, «Birleşmiş Milletler» örgütünün kurucuları arasına katılmışsa da, Birleşik Amerika da, onu Sovyet isteklerine karşı desteklemek eğiliminde değildi. Sovyetler Birliği Kars ve Ardahan ile, boğazlar bölgesindeki askerî üs isteklerini resmen 7 Haziran 1945'de Türk hükümetine ilettiler (Gönlübol, 1974: 207). Moskova'daki Türk Büyükelçisi Selim Sarper (1899-1968), bu istekleri öğrenir öğrenmez, o anda olumsuz yanıt vermişti bile (Toker, 1971a: 25). İlginç olan nokta, Sovyet istekleriyle karşılaştığı zaman, Türkiye'nin bütünüyle yalnız olmasıdır. Çörçil ve Rusvelt (1882-1945), Stalin'e (1879-1953) güveniyor ve her uluslararası anlaşmazlığın «Birleşmiş Milletler» örgütü tarafından etkin bir biçimde çözülebileceğine inanıyordu. Ayrıca, ne İngiltere ne de Birleşik Amerika, Türkiye ve onun sorunlarıyla ilgileniyordu (Kılıç, 1956: 161). Sovyetler Birliği, Türkiye üzerinde isteklerde bulunmak için en uygun zamanı seçmişti.

Türk Hükümeti Tek Başına Sovyetler Birliğine Kafa Tutuyor.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, 1919'dan bu yana, devlet kurma çabaları sırasında geçirdiği deneylerle kendi kaynaklarına dayanmayı öğrenmişti. Ayrıca bu konuda haklı olduğuna da güveniyordu. Pek doğal olarak «haklı olmak» ve «kendi kaynaklarına dayanmak» gibi sözler, Türkiye'nin Sovyet istekleri karşısında-

ki güçsüzlüğünün belirtileriydi. Bu gerçeği çok iyi bilen Batı ülkelerinin Moskova'daki temsilcileri, Türkiye Sovyetlere olumsuz yanıt verdikten sonra, her an Sovyetlerin Türkiye'ye saldırmasını bekliyorlardı (Aydemir, 1968b: 282). Fakat Türkiye'nin yirmiüç tümeniyle birlikte kararlı tutumu Sovyetleri durdurdu. Stalin'in de belirttiği gibi, «... Türkler, yirmiüç tümenleriyle, Ruslardan korkmazlar»dı (Truman, 1965: 414).

«Dış dünya» Türkiye'yi Batı ile bütünleşmeye doğru itiyordu. Batı ise, Türkiye'nin sorunlarına karşı duyarlı değildi. Türk Hükümeti, İngiltere ve Birleşik Amerika'ya, Sovyetlerle olan sorunlarını anlatmaya çalıştı. Fakat her iki ülke de ilgisizliklerini sürdürdü (Gönlübol, 1974: 208-209). Böylece, Türkiye, destek için Batı'ya başvurduktan sonra bile yalnız bırakılmıştı.

«Dış dünya»daki durum kısa bir süre sonra değişti. Birleşik Amerika, Sovyetlere karşı yeni bir yaklaşım uygulamaya başladı ve dış siyasetini temelden değiştirdi. Böylece Türkiye de, «Truman Doktrini» çerçevesinde desteklendi. Buna karşın, 1946 yılının Ağustos ayında bile, Türkiye Cumhurbaşkanı, Birleşik Amerika'nın tutumu hakkında kuşkular besliyordu (Toker, 1971a: 105).

«Truman Doktrini»: Türkiye Batı'ya Katılıyor.

«Truman Doktrini»nin uygulamaya konulmasından sonra, Birleşik Amerikadan bir grup uzman ülkenin gereksinmelerini saptamak üzere, Türkiye'ye geldi. 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile Birleşik Amerika arasında askeri yardım antlaşması imzalandı. Antlaşma Sovyetlere karşı Türkiye'nin askeri gücünü arttırmak amacını güdüyordu. Amerika, Türkiye ve Yunanistan'ı desteklemek konusunda kesin kararını vermişti.

1947 yılı Türkiye için gerek siyasal, gerekse ekonomik olarak yeni bir dönemin başlangıcını simgeliyordu. Bu tarihten sonra, artık Türkiye ile Batı arasındaki ilişkiler sürekli olarak pekişti. Fakat Türkiye'nin Batı dünyasına girmesi eşitlik ilkesi korunarak sağlanamamıştı. Batı, çökmekte olan İmparatorluğun karşısında takındığı tutumu andırır biçimde, Türkiye'ye tepeden

bakarak yardım elini uzatıyordu. Türkiye'deki kamuoyu, Birleşik Amerika ile yapılan antlaşmayı sevinçle karşıladı. Amerikan yardımının, «Düyun-u Umumiye» gibi gelişmelere yol açabileceği hakkında ancak bir iki yazı yayınlanmıştı (Boran, 1968: 42; Ülman, 1961: 101). Türk kamuoyu iki nedenle Amerika hakkında olumlu eğilimlere sahipti. Birinci olarak, Amerikan yardımı, Sovyet tehdidine karşı bir güvence biçiminde görülüyordu. İkinci olarak da, savaş sonrası ortaya çıkan ekonomik sıkıntılarının gelecekteki Amerikan ekonomik yardımı ile çözülebileceği umut ediliyordu.

Marşal (Marshall) Yardımı: Ekonomik Bağımlılığın Başlaması.

Siyasal alandaki «Truman doktrini»nin ekonomik alanlardaki uzantısı, «Marşal (Marshall) yardımı» biçiminde ortaya çıktı. Birleşik Amerika, «Truman Doktrini» ile saptanan ilkeler çerçevesinde savaş sonrası Avrupa'ya yardım etmek istiyordu.

Bu amaçla 1948 yılında «Ekonomik İşbirliği Örgütü» (OEEC, sonradan 1960'da OECD oldu) kuruldu ve Türkiye, bunun dışında bırakıldı. İleri sürülen gerekçe, Türk ekonomisinin savaştan çok zarar görmediği ve kendi kendine yeterli niteliklere sahip olduğuydu. (Gönlübol, 1974: 236). Fakat Türk hükümeti durumu böyle görmüyordu. Amerikan yardımı Sovyetlere karşı bir güvence olduğu gibi, hazırlanmış bulunan ekonomik kalkınma planının gerçekleştirilmesinde de kullanılacaktı. (Aydemir, 1968b: 415-416). Bu yüzden Türkiye Birleşik Amerika'ya başvurarak, kendisinin de «Marşal Planı» içine alınmasını istedi. Sonunda Birleşik Amerika, Türkiye'yi de ekonomik yardım programının kapsamına aldı.

Dış Dünya'nın Etkisi: Düzenin Demokratikleşmesi.

Bütün bu gelişmeler sırasında, Türkiye, siyasal düzenini demokratikleştirmek konusunda ağır bir baskı altındaydı. «Birleşmiş Milletler» anayasasına imza koymuş olması ve Batı dünyasına katılma çabaları, onu, siyasal düzende değişiklik yap-

maya zorluyordu. Birleşik Amerika kamuoyu da Türkiye'yi bu konuda etkiliyordu. «Marşal yardımı» tartışmaları sırasında, Türkiye demokratik olmayan uygulamalarından dolayı şiddetle eleştirilmişti. Bütün bunlara ek olarak, Türkiye'nin iç gelişmeleri de aynı doğrultudaydı. Bu nedenle, dış dünyanın bu konudaki etkisi büyük oldu. («Siyaset» Bölümüne bakınız).

Atatürkçülüğün (Kemalist İdeolojinin) «Batılılaşma» İlkesi Yanlış Yorumlanıyor.

4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kuruldu. Türkiye için en başından beri örgüte katılmak istemiş, fakat Kuzey Atlantik bölgesiyle doğrudan ilişkisi olmadığı gerekçesi ile geri çevrilmişti. Bu arada, «Avrupa Konseyi» antlaşması da 5 Mayıs 1949'da imzalanmıştı. Türkiye bu örgütlenmeye de alınmamıştı. Bütün bu gelişmeler karşısında, Türk Hükümeti ve Türk kamuoyu son derece kızdı. Özellikle basın, «Avrupa Konseyi»ne çağırılmamış olmamıza ateş püskürüyordu. Atatürkçülüğün yanlış yorumu başlamıştı. 1940'ların sonuna doğru «Batılılaşma» ilkesi, karşılığında ne ödenirse ödensin, mutlak olarak Batı'ya katılmak biçiminde anlaşıyordu.

8 Ağustos 1949'da «Avrupa Konseyi», Türkiye'yi örgüte katılmaya çağırdı. Türkiye bu çağrıdan sevinç duymuştu. Fakat yine de «NATO»ya katılamadığı için tedirginliği sürüyordu. 1950 yılında Türkiye'de iktidar değişti ve hemen hemen aynı zamanda Kore savaşı başladı. Seçimlerden önce, Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti «NATO»ya girmek için başvurmuş fakat kabul edilmemişti. Seçimleri kazanarak başa geçen Demokrat Parti İktidarı Meclisten izin bile almadan, Kore'ye asker yollamaya karar verdi. Aşağıdaki satırlar, konunun o dönemde nasıl ele alındığını çok güzel bir biçimde ortaya koymaktadır: «Yeni hükümetin (Demokrat Parti hükümetinin) liderleri, Türkiye'nin geleneksel dış siyaset ilkelerine karşı değillerdi. Rusya'ya karşı kararlı bir tutum, Batı ile dostluk, eski Osmanlı toprakları üzerinde hak istememek, uluslararası serüvenlere girmek gibi konularda eski iktidarla aynı görüşteydiler. Fakat yine de, savaş sonrası ve bu durumun ortaya çıkardığı gerçeklerin, on-

dokuzuncu yüzyıl siyasetinden çok farklı olan yeni yöntemleri ve yeni bir yaklaşımı gerektirdiğinin bilincindeydiler. Türkiye kendisini göstermeli ve, coğrafyadan gelen önemini, temel gücünü, güvenilirliğini ileri sürerek, istediği güvenceleri elde etmeliydi.

«Kore savaşı, Türkiye'nin kendisini dünyaya göstermesi için bir olanaktı. Kore'de Türk askeri kahramanca ve iyi dövüştü. Ayrıca, savaş tutsağı kamplarında uygulanan beyin yıkama işlerine de karşı koymasını bildi. Türk askerlerinin ölüm oranı, «Birleşmiş Milletler» birlikleri içinde en yüksek orana sahip olan Birleşik Amerika askerlerinden sonra ikinci sıradaydı» (Kılıç, 1956: 150). Bu sözler en azından üç gerçeği bellirlemektedir. İlk olarak, Türk Hükümeti, Kore savaşını, kendisinin «NATO»ya girmesini engelleyen Batılı ülkelere karşı, korkusuzluğunu güvenilirliğini ve önemini göstermek için bir olanak olarak görmüştür. İkinci olarak, Kore Savaşı, Demokrat Parti hükümetini övmek için de kullanılmış ve iç siyasette önemli bir öge niteliği kazanmıştır. Üçüncü olarak ortaya çıkan gerçek, Türkiye'nin Batı dünyasına katılabilmek için çok yüksek bir fiyat ödemiş olduğudur.

«NATO»: Türkiye ile Batı Arasındaki İlişkilerin Onaylanması.

Türk birlikleri Kore'ye gönderilir gönderilmez, hükümet «NATO»ya girme isteğini yineledi. Fakat, sonuç bir üye olarak kabul edilmek yerine, yalnız askerî planlama etkinliklerine çağrılmak oldu. Bu arada, Birleşik Amerika, Türkiye'de askerî üsler gereksinme duymaya başlamıştı. Hükümet «NATO» üyesi olmadıkça, Birleşik Amerika'ya üs vermeyi kabul etmedi (Gönlübol, 1974: 246). Sonunda, Türkiye 17 Ekim 1951 de «NATO»ya üye olarak çağrıldı ve hükümet, 18 Şubat 1952 de, Meclisin de onayını almış olarak «Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü»ne katıldı.

Bölgesel Birlikler.

«NATO»ya katıldıktan sonra, Türkiye bölgesel birlikler aramaya başladı. Türkiye'nin bu çabalarının ardında iki temel ne-

den vardı. Birinci neden, Sovyetler, Türkiye üzerindeki isteklerini geri aldıktan sonra bile süren bir korkuydu. Aslında bu korkunun sürdürülmesi, Türk hükümetinin işine de geliyordu. «Stalin'in ölümünden sonra başa geçen yöneticilerin Mayıs 1953 de Türkiye üzerindeki istekleri geri aldıkları gerçeğini görmezlikten gelen Menderes Hükümeti, NATO ilişkilerini bütünleştirmek amacıyla bölgesel birlikler kurmak için yoğun çabalara girişti» (Harris, 1972: 62). İkinci neden, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de liderlik görevi yapmak istemesiydi.

28 Şubat 1953'de Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya, Ankara'da bir «Dostluk ve İşbirliği Antlaşması» imzaladılar. Fakat Kıbrıs bunalımı ve Sovyet - Yugoslav yakınlaşması, bir süre sonra antlaşmayı anlamsızlaştırdı. Aslında Türkiye Atatürk zamanından beri, Balkanlarda çeşitli birlikler kurmak için uğraşmaktaydı. Fakat Yunanlıların «Megalo İdea»sı (İstanbul'u ve Bizans İmparatorluğunun öteki toprakları bir gün Yunanistan'a katmak amacı) Balkanlarda kurulması düşünülen her türlü birliği engelliyordu. Bu nedenle, Balkan birliğini kurmaya yönelik bütün Türk çabaları, sonunda düş kırıklığıyla bitti. 1953 Antlaşması da kural dışı kalmadı. Kıbrıs üzerindeki Yunan tutkusu, antlaşmanın uygulanmasını olanaksızlaştırdı.

Bağdad Antlaşması: Orta Doğu'da Serüven.

Orta Doğu'daki durum, Balkanlardakinden değişti. Türkiye burada «NATO» üyesi olarak, Batı'nın bir uzantısı rolündeydi. Ayrıca, Birleşik Amerika Orta Doğu'da güvenilir bir birlik arıyordu. Demokrat Parti hükümeti ise Batı'ya ve özellikle Birleşik Amerika'ya Türkiye'nin ne ölçüde güvenilir olduğunu kanıtlamak için bölgedeki her tür girişimin içine girmeye hazırdı.

12 Haziran 1954'de Türkiye ile Pakistan bir antlaşma imzaladı. Daha sonra, 24 Şubat 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında da bir anlaşmaya varıldı ve Bağdad Antlaşmasının çekirdeği ortaya çıktı. Orta Doğu'daki varlığını korumak ve sürdürmek isteyen İngiltere, hiç gecikmeden 4 Nisan 1955'de Antlaşmaya katıldı. İlginç olan nokta, başlangıçta bir Amerikan girişimi olan Antlaşmanın liderliğini İngiltere'nin ele geçirmiş olmasıydı. 23 Eylül'de, Türkiye ve Irak'ın çağrılarını üzerine, Pakistan da

katılma kararı alınca, Antlaşmanın örgütü tamamlanmış oldu. Antlaşmanın dışında gücendirmek istemeyen Amerika tam üye olmayı kabul etmedi ve gözlemcilikle yetindi.

Bağdad Antlaşmasının sonuçları, Türkiye bakımından pek olumlu olmadı. Herşeyden önce, Türk - Sovyet ilişkileri gerginleşti. İkinci olarak, Antlaşmanın dışında kalan Arap ülkeleri, Türkiye'ye, Batı «emperyalizminin» bölgedeki temsilcisi rolünü yüklediği için, kuşku ile bakmaya başladılar. Bütün bunların karşılığında elde edilen bir kazanç da yoktu. Çünkü Türkiye bütün silahlı kuvvetlerini «NATO»nun emrine vermiş ve Birleşik Amerika da Antlaşmaya tam üye olarak katılmamıştı. Bu durumda, Antlaşmanın bir askerî güç oluşturabilmesi olanağı kalmamıştı.

1958 yılının yaz aylarında Irak'ta Nuri Said düzenine karşı bir «darbe» yapıldı ve «meşruti krallık» sona erdi. «Darbe»den sonra, Irak'ın dış ilişkileri de değişmişti. Türk hükümetinin Irak'taki düşük iktidara yardım etmek için eyleme geçmesini Birleşik Amerika önledi (Avcıoğlu, 1974: 1644-1648). Sonuç olarak, Irak, Antlaşmadan çekildi. Bundan sonra Antlaşmanın adı da «Merkezî Antlaşma Örgütü» (CENTO) olarak değiştirildi.

Türkiye Batı'nın Sözcüsü Rolünde.

«NATO» üyesi olarak Türkiye 18 Nisan 1955'de Bandung'ta yapılan toplantıda Batı'nın sözcüsü rolünü oynadı. Böylece de, «emperyalist» güçlere karşı ilk bağımsızlık savaşı veren ülke olarak, «Üçüncü Dünya» ülkeleri arasında sahip olduğu «önemli ülke» niteliğini bütünüyle yitirdi.

1950 - 1960 döneminde iktidarda olan Demokrat Parti hükümeti, dış siyasette, hiç bir koşul öne sürmeden ve her fiyatı ödemeye hazır olarak Batı ile bütünleşme çabalarını sürdürdü. Türkiye'nin uluslararası alandaki bütün ilişkileri «NATO» açısından görülüyordu. 27 Mayıs 1960'dan sonra, dış siyaset alanında da kimi küçük değişimler gözlemlendi. Üçüncü Dünya ülkelere karşı daha saygılı bir siyaset izlenmeye başlanmıştı. Örneğin, Fransa'ya karşı Cezayir'in desteklenmesi düşünüldü. Fakat «Millî Birlik Hükümeti» temelde, 1950 - 1960 döneminde-

kl dış siyasetin genel çizgilerine uygun davranıyordu (Çelik, 1969: 202). 1964'de Kıbrıs bunalımı yeniden ortaya çıkana değin, Batı ile birlik, dış siyasetin temel çizgisini oluşturuyordu. Aslında bu yaklaşım, iç siyaset alanındaki İdeolojik öğelerin bir ürünüydü. 1950'lerde, kapitalist sınıf, toplumsal, ekonomik ve siyasal bir güç olarak ortaya çıktıktan sonra, dış siyaset de, bu sınıfın ideolojik yaklaşımlarına göre biçimlendi. 1945'lerde ortaya çıkan Sovyet tehdidi de bu ideolojik etkiyi pekiştiren bir rol oynamıştı.

5. KIBRIS: 1964'DEN SONRA TÜRK Dİş SİYASETİNİN BELİRLEYİCİSİ.

Akdeniz'de üçüncü büyük ada olan Kıbrıs'ı, Osmanlılar 1571'de Venediklilerden almışlardı. Rusları dengelemek isteyen İngilizler Ada'ya 1878'de el koydular. Osmanlılara bir «ültimatom» veren İngilizler, olayı bir oldu-bittiye getirmişlerdi. Ruslar, Kars, Ardahan ve Batum'da çekilirlerse, Ada'yı Osmanlılara geri vereceğini bildiren İngiltere bu noktayı, Osmanlı - İngiliz antlaşması içinde belirtmemişti. Aslında, Doğu Karadeniz'deki çıkarlarını (ve bu arada Süveyş kanalını) düşünen İngilizler, Ada'yı denetimlerinde tutmak istiyorlardı. İngiltere, duruma el koyduktan sonra, Türk yöneticileri, Yunanlı yöneticilerle değiştirerek, Ada'yı Osmanlı etkisinden çıkarmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na girince, İngiltere de Kıbrıs'ı resmen kendi toprakları arasına kattı. Türkiye, Lozan'da bu katılmayı onayladı.

Makarios'un Ortaya Çıkışı: şiddet Başlıyor.

1950 yılında Makarios (1913), «Başpiskopos»luğa seçildi. Makarios'un etkinlikleri sonunda Yunanistan ile birleşme (ENOSİS) eğilimi gittikçe güçlendi. Yunan hükümeti de bu eğilimi olumlu karşladı ve Kıbrıs'ın kendisine verilmesi için

İngiltere'ye başvurdu. İngiltere bu isteği geri çevirdi. 1954 yılında Yunan Hükümeti konuyu «Birleşmiş Milletler Genel Kurulu»na götürmek istedi (Gönlübol, 1960: 35-36). «Birleşmiş Milletler» konuyu görüşmeyi kabul etmedi. Ada'da bunalım sürüyordu. Kıbrıslı Rumlar şiddet eylemleriyle, İngiltere'yi soruna bir çözüm bulmak üzere zorluyorlardı.

Aslında «ENOSİS» düşüncesinin ortaya çıkmasından bir ölçüde de İngilizler sorumluydu. Kıbrıs 1912 ve 1915 yıllarında iki kez, kendi yanlarında yer almasını sağlamak için Yunanistan'a verilmek istenmişti. Almanlara karşı, İngilizlerin yanında yer almak istemeyen Yunan Hükümeti, öneriyi geri çevirince, İngilizler de konuyu kapatmışlardı. Fakat, bu tarihsel gelişim, hiç kuşkusuz «ENOSİS» düşüncesinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştı.

29 Ağustos 1955'de Londra'da Kıbrıs sorununa bir çözüm bulmak için uluslararası görüşmeler başladı. Toplantı, bir sonuca ulaşmadan, 7 Eylül'de bitti. Bu arada Kıbrıs'lı Rumlar, Yunanistan'a katılma amaçlarını gerçekleştirmek için «EOKA» adı ile gizli bir örgüt kurmuşlardı.

Türkiye'den yalnız kırk mil uzakta olan Ada'nın durumu hakkında, Türklerin benimsemeyecekleri bir çözüme ulaşmanın olanaklı olmadığını bilen İngilizler kendi kendini yönetim ilkesine dayalı bir öneri geliştirdiler. Fakat Yunanistan bu çözümü kabul etmedi. Yunan Hükümeti 1957 yılında, sorunu yeniden «Birleşmiş Milletler»e götürmek istedi. «Birleşmiş Milletler», konunun ilgili ülkeler arasında yapılacak görüşmeler yoluyla çözülmesini öğütledi. Yunanistan bu öğüde, Türkiye'nin «ilgili ülke» olmadığı gerekçesi ile karşı çıktı. 1958 yılında, İngiliz Hükümeti «Macmillan Planı» diye bilinen yeni bir öneri ortaya attı. Türk, Yunan, İngiliz ve Kıbrıslı temsilcilerin ortak yönetimi altında yedi yıllık bir geçiş dönemi öngören bu «plan», Makarios ve Yunan Hükümeti tarafından bütünüyle geri çevrildi.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu.

Sonunda Kıbrıs sorunu, «NATO» içinde ve ayrıca «Avrupa Konseyi» ile «Birleşmiş Milletler» tarafından da ele alındı.

Bütün bu gelişmelerden sonra 5 Şubat 1959'da Türk ve Yunan Başbakanları Zürih'de buluştular ve bir anlaşmaya vardılar. Bu antlaşma, Londra'da Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Kıbrıs Türkleri ve Kıbrıs'lı Rumlar arasında da tartışılarak onaylandı. 19 Şubat'ta, imzalanan antlaşmaya göre, Kıbrıs bağımsız bir Cumhuriyet oluyordu. Türk ve Rum toplumları, işlerini, kendi toplum meclisleri ile yöneteceklerdi. Ortak işlemler, başkanlık sistemi çerçevesinde kurulan bir yürütme organı eliyle yapılacaktı. Başkan, Rum, Başkan Yardımcısı Türk olacaktı. Anayasa, Türklerin, İngilizlerin ve Yunanlıların güvencesi altına konuyordu. Aynı antlaşma, güvence veren ülkelere, Ada'daki anayasa düzenini korumak, ya da bozulmuşsa, eski durumuna döndürmek için askerî eyleme geçme hakkı tanıyordu. Aslında Türkiye ile Yunanistan arasında bir uzlaşmaya varılmıştı. Çünkü bu noktaya kadar, Yunanlıların «ENOSİS» isteğine karşı, Türkiye'de, Ada'nın iki ülke arasında paylaşılması önerisinde direnmişti. Antlaşma, İngiltere'ye de, Kıbrıs'daki üslerini koruma olanağı veriyordu.

Kıbrıs Anayasasının Serüveni: Uygulanmayan Belge.

Antlaşma imzalanır imzalanmaz, Rumların saptanan kural-lara aykırı davranışları da başladı. Anayasanın kimi ilkeleri uygulamaya hiç konulmadı. Kıbrıslı Rumların Anayasaya aykırı davranışları sonunda, Kıbrıs Anayasa Mahkemesi başkanı olan Alman Profesör Forsthoff, görevinden ayrıldı. 30 Kasım 1963'de Başpiskopos Makarios, Anayasada kimi değişiklikler yapılmasını önerdi. Bu değişiklik önerilerinin genel amacı, Türkleri, Rumlarla eşit haklara sahip bir toplum olmaktan çıkarıp, Rumların denetiminde bir azınlık durumuna getirmekti. Türk toplumuna, Zürih ve Londra anlaşmalarıyla verilen hakların hepsi, Makarios'un önerdiği Anayasa değişiklikleriyle ortadan kaldırılmak isteniyordu. Türk Hükümeti, değişiklik önerilerini, kendisine bildirilmesinden bir hafta sonra geri çevirdi.

Bu önerilerin kabul edilmemesi üzerine, Aralık 1963'de Rumların toptan öldürme eylemi başladı. Türkiye, Zürih ve

Londra antlaşmalarına uygun olarak, Türk kırımının durdurulması için, Yunanistan ve İngiltere'ye başvurdu.. Kıbrıs Anayasasını güvence altına alan üç ülke olarak, ortak eyleme geçilmezse, kendi başına işe karışacağını bildirdi. 27 Aralık'da, Ada'da, bir İngiliz generalinin komutası altında, ortak bir güç kuruldu ve ilgili ülkeler arasında görüşmeler 15 Ocak 1964'de Londra'da başladı. Fakat Makarios her türlü öneriyi geri çevirdiği için, toplantı, bir sonuca varamadan, 31 Ocak'ta sona erdi.

«Birleşmiş Milletler» İşe Karışıyor: Yetersiz Bir Önlem.

Sorun, yine «Birleşmiş Milletler»e götürüldü. «Güvenlik Konseyi» 1964 yılının Mart ayında bir karar alarak, Kıbrıs'da görev yapmak üzere «Birleşmiş Milletler Barış Gücü»nü kurdu. Ayrıca, ilgili ülkeler arasındaki ilişkileri sürdürmek ve sorunu çözmeye yardımcı olmak üzere bir de «arabulucu» atadı. Fakat «Birleşmiş Milletler»in bu kararlarının uygulanması zaman alıyordu ve bu arada, Rumlar, Ada'daki Türkler üzerindeki baskılarını çok arttırmışlardı. Bunun üzerine Türk Hükümeti askerî eyleme geçme kararı aldı.

Johnson'un Mektubu: Türk - Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası.

Türklerin askerî eyleme geçmelerini önlemek amacıyla, Birleşik Amerika Başkanı Johnson, 5 Haziran 1964'de Türk Başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup yolladı. Sonradan Türk dış siyaset tarihinde «Johnson Mektubu» olarak ün kazanan bu mektup şöyle diyordu: «...Türkiye NATO içindeki ülkelerin tam bir onayına ve anlayışına sahip olmadan, Sovyetlerin işe karışmasına yol açacak bir adım atarsa, NATO ülkeleri, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı korumak konusunda bir zorunlulukları olup olmadığını düşünme olanağı bulamamışlardı... Size bütün içtenliğimle belirtmeliyim ki, Birleşik Amerika, bugünkü koşullar altında Kıbrıs'a yapılacak bir Türk askerî eyleminde Amerika'nın verdiği askerî araç ve gereçlerin kullanılmasına

izin veremez» (Harris, 1972: 115). Johnson'un bu mektubu, 1960'dan sonra ortaya çıkan sol düşüncelerin etkisiyle gelişen Amerikan karşıtı tutumun daha belirginleşmesine yol açtı.

Kıbrıs Bunalımının Türk Dış Siyaseti Üzerindeki Etkileri.

Kıbrıs bunalımı, Türkiye'ye, Batı uygarlığının tarihsel dostu Yunanistan karşısında Batı dünyasının yalnız kaldığını göstermiştir. 1964 - 1965 yıllarındaki bunalım, Türkiye'yi, dış siyasetinde değişiklikler yapmaya zorlamaktaydı. Batı ile dostluk, Birleşik Amerika ile karşılıklı ilişkiler ve «NATO» bağlantıları, kamuoyu, siyasal partiler ve hükümet tarafından eleştirilmeye başlanmıştı. Başbakan İnönü, bu çerçeve içinde, «Yeni bir dünya kurulur, Türkiye bu dünyada yerini alır» dedi. Johnson'un mektubuna verdiği yanıtta da, «NATO»nun rolü bakımından, Türkiye ile Birleşik Amerika arasında önemli görüş ayrılıkları olduğunu bildiriyordu. (Gönlübol, 1974: 539-540).

Kıbrıs bunalımı, 1947 tarihinde Birleşik Amerika ile imzalanmış olan yardım antlaşması sorununu da ortaya çıkardı. Bu antlaşmaya göre «... Türk Hükümeti, Birleşik Amerika Hükümetinin onayı olmadan, kendisine verilen malzeme ve bilgiyi Türk Hükümetinin memur ve temsilcilerinden başka kimseye devretmeyecek, ve bu onay olmadan, verilmiş amacının dışında kullanamayacaktır (Harris, 1972: 215; Tunçkanat, 1975: 174). Bu koşulun, Türkiye'nin ulusal egemenliği ile bağdaşmadığı açıktır. İlginç olan nokta, bu bağdaşmazlığın, anlaşmanın yapılmasından onyediyi yıl sonra farkına varılmış olmasıdır.

Türk - Amerikan ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi bir başka gerçeğin daha ortaya çıkmasına yol açtı. Türkiye ile Birleşik Amerika arasında çoğu gizli olan yüz kadar ikili antlaşma vardı. Bunların kimileri yazılı değildi. Zaman zaman, Amerikan yetkilileri, Türk yetkilileri ile telefonda bile anlaşmalara varmışlardı (Gönlübol, 1974: 549).

Bütün bu gelişmelerle birlikte, Türkiye'deki Amerikan üsleri de kamuoyu için önemli bir sorun niteliği kazanmıştı. Ar-

tık, Birleşik Amerika'nın, Türkiyede «kapitülasyonlar» benzeri ayrıcalıklara sahip olması» sert bir biçimde eleştiriliyordu. Sonunda, Türkiye, dış siyasetini yeniden gözden geçirmeye karar verdi. Genel eğilim, Batı ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ve özellikle Birleşik Amerika'dan daha bağımsız bir dış siyaset izlenmesi doğrultusunda idi.

Bir Siyasal Baskı Aracı Olarak Kıbrıs'ta Türk Kırımı.

Bu arada, Ağustos, 1964'de Kıbrıs'ta Türklerin kırımı yeniden başlamıştı. Birleşik Amerika'nın ağır baskısı altında bulunan Türk Hükümeti, Kıbrıs'a ancak uçaklarını yollayabildi ve Rum askerî üslerini bombaladı. Türk Hükümetinin koyduğu adla, bu «sınırlı polis eylemi» Türk toplumu üzerine düzenlenen Rum saldırılarını durduramadı. Ancak bunların etkisini azalttı.

Kasım 1967'de Rumlar, halkı göç etmeye zorlamak için iki Türk köyüne saldırdılar. Türkiye Büyük Millet Meclisi Türklerin topluca öldürülmelerini önlemek amacıyla, bir askerî eyleme girişmesi için Hükümete yetki verdi. Fakat Birleşik Amerika, bir kez daha işe karışarak, Türk Hükümetinin eyleme geçmesini engelledi. Bu arada, Yunanistan'da «darbe» olmuş ve «Albaylar Cuntası» başa geçmişti. Bu nedenle «ENOSİS» düşüncesi artık Makarios'a çok uygun gelmiyordu. Yunan Hükümeti ile Makarios'un arası açılmıştı.

Makarios'un Düşürülmesi: Türkiye'nin Askeri Eyleme Geçme Nedeni.

15 Temmuz 1974 tarihinde Yunan Hükümeti, Makarios'a karşı bir «darbe» düzenledi. Makarios düşürüldü ve yerine, geçmiş yıllarda Türklerin kırımı konusunda aşırı tutumuyla tanınmış olan gazeteci Nikos Sampson Başkan yapıldı. «Darbe»nin amacı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasını sağlamaktı. Bu eylem, Kıbrıs anayasasının açıkça yürürlükten kaldırılması anlamını taşıyordu. Bu nedenle, Türkiye Anayasa için güvence veren ülkelerden biri olarak ortak eylem önerisiyle İngiltere'ye

başvurdu. İngiltere bu başvurmayı geri çevirince, Türkiye, Zürih Londra antlaşmalarından doğan haklarına dayanarak, Türklerin, öldürülmesini ve Ada'nın Yunanistan'a katılmasını önlemek amacıyla tek başına askerî eyleme geçti. GİRNE'DE BİR «köprü - başı» tutulunca Türk Hükümeti, «Birleşmiş Milletler»in ateş - kes çağrısına uyarak askerî eylemi durdurdu ve Cenevre'de Türkiye İngiltere ve Yunanistan arasındaki barış görüşmeleri başladı. Fakat Yunanistan uzun dönemli bir çözüme yanaşmayınca, Türkiye, Kıbrıslı Türklerin kırımını önlemek ve askerî bakımdan güçlenmek için Ada'da tırmanma eylemine girişti. Bu arada, «darbe»yi hazırlayan Yunan «Cunta»sı Türkiye Kıbrıs'a çıkartma yapınca, görevden çekilmişti. Böylece «Cunta»nın devrilmesi, doğrudan doğruya Türkiye'nin giriştiği askerî eylemin bir sonucu oluyordu.

Olayın başında Sovyetler Birliği Türkiye'yi destekler bir tutum takındı, fakat sonradan desteğini geri çekti. Çünkü Birleşik Amerika, Türk Hükümetinin karşısına çıkmamıştı. Birleşik Amerika Hükümetinin bu «çekimser» tutumuna karşılık, «Kongre» daha kesin bir davranış gösterdi ve Türkiye'ye «silâh ambargosu» uygulama kararı aldı.

Türk Hükümeti, Kıbrıs için uzun dönemde çözümün, coğrafya temeline dayalı bir «konfederasyon» kurulmasıyla sağlanacağı görüşündedir. Sorunun önemi, Ada'nın sahip bulunduğu yerden doğmaktadır. Kıbrıs, Doğu Akdeniz'i denetlediği için, Türkiye'nin Güney sınırlarının güvenliği ile yakından ilişkilidir. Yunanistan'a katılmış bir Kıbrıs (bir de Yunanlıların «Megalo İdea»ları düşünülürse) Türkiye için büyük bir tehlikedir.

6. DIŞ DÜNYA İLE EKONOMİK İLİŞKİLER.

Dış dünyanın Türkiye üzerindeki en önemli etkileri, ekonomik alanda, dış yardımlar ve dış borçlar yoluyla görülür. Yeni Cumhuriyetin lideri olarak Mustafa Kemal açıkça, yabancı sermayeye değil, yabancı sermayenin sömürsüne karşı olduğunu belirtmişti. Her ne kadar, sonunda «Düyun-u Umumiye» yönetimi

ÇİZELGE (VI) - (1)
1929'DA YERLİ VE YABANCI
KURULUŞLARIN DAĞILIMI

Kuruluşlar	Ödenmiş Sermaye (1000 TL.)	1929'da Kâr (1000 TL.)
Yerli Kuruluşlar	78.239	11.673
Yabancı Kuruluşlar	77.913	11.025
TOPLAM	156.152	22.698

Kaynak: Bulutoğlu, 1970: 101.

ile İmparatorluğun çöküşünü hazırlamış olan Osmanlı dış borç-ları, Cumhuriyet yöneticilerini, dış borçlanmaya karşı kuşkulu kılmışsa da, 1923'den sonraki hükümetlerin dış borçlanmaya karşı bütünüyle kesin bir tutum takındıkları söylenemez. As-lında, Cumhuriyet kurulduğu sırada, yabancı sermaye, ya ya-bancı şirketlerin şubelerinin kurulması ya da, Türklerin kur-dukları şirketlere ortak olunması yoluyla ekonomiye çoktan gir-mişti bile (Ökçün, 1971b: 153). 1929 yılında, ülkedeki serma-ye, kökenlerine göre çizelge (VI) - (1) de: gösterilmiştir. Çi-zelgeden de anlaşılacağı gibi, yabancı sermaye ile yerli ser-maye arasındaki oran yaklaşık olarak bire bir'dir. Bu durum, devletçilik siyaseti uygulanmaya başlandığı sırada, ekonominin yarısını, yabancı sermayenin denetim altında tuttuğunu ortaya koyar.

Çizelge (VI) — (2), 1920 - 1930 döneminde, yeni kuru-lan «anonim şirketlerin» dağılımını göstermektedir. Yabancı sermayesi olmayan şirketlerin sayısı, yabancı sermayeli şir-ketlerin sayısından daha çoktur. Buna karşılık yabancı serma-yeli şirketlerin ödenmiş sermayeleri, on yıl içinde kurulan şir-ketlerin tüm ödenmiş sermayeleri içinde yüzde 42 gibi çok yüksek bir orana ulaşmıştır. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarında

ÇİZELGE (VI) - (2)
1920 - 1930 ARASI KURULAN ANONİM
ŞİRKETLERİN DAĞILIMI

	TOPLAM	Yabancı Ser- mayeli Ana- nim Şirketler	Yabancı Ser- mayesiz Ana- nim Şirketler
Kuruluş Sayısı	201	66	135
Ödenmiş Sermaye (1000 TL.)	73.310	31.477	41.833

Kaynak: Ökçün, 1971 b: Table 8.

yabancı sermayenin yalnız önemli bir varlığa sahip olduğunu değil, aynı zamanda, sürekli olarak bu varlığını arttırdığını da görüyoruz.

Yabancı Sermayenin Nitelikleri.

Yabancı sermaye ile kurulan «anonim şirketlerin» kendilerine özgü kimi nitelikleri vardı. Bunların önemli bir kısmı belediyeler, ya da tekel haklarıyla, doğrudan hükümet tarafından desteklenmekteydi. Şirketlerin yönetimi de yabancıların denetimi altındaydı. Yüksek düzeydeki bürokratlar da, büyük oranda hisse senedi sahibi olarak, yönetim kurullarına giriyorlardı. (Ökçün, 1971b: 153-154). Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermaye iki önemli sonuç doğurdu. Birinci sonuç, yüksek düzeydeki bürokratların özel girişimcilikğe başlamaları oldu. İkinci sonuç ise, (sınırlı olmakla birlikte) tekel hakları yoluyla, ekonomi üzerinde yabancıların denetiminin kurulmasıydı. Bu her iki sonuç da hükümetin desteği ile gerçekleşmişti. Aslında genç Cumhuriyet'in «emperyalizme karşı» tutumu ile «batıcı» anlayışı, yabancı sermaye konusunda tam bir çatışma içindeydi. Halk Partisi Hükümeti, yerli sermaye yetersiz olduğu için, yabancı sermaye olanaklarından yararlanmak istiyor, fakat ekonomiyi yabancı denetimi altına sokmak-

tan da korkuyordu. Osmanlıların kötü örneği, bütün canlılığıyla ortadaydı.

Aslında yabancı sermayeli bu şirketler, dışarıyı için ham-madde satın alıyor ve ülkeye işlenmiş mal satıyordu. Bu anlam-da, ekonomik kalkınmaya gerçek bir katkıda bulunmuyorlardı. Tam tersine, bu şirketlerin rolü Osmanlılar döneminde ortaya çıkmış olan ekonomik kısır döngünün sürdürülmesi oluyordu. Bütün bu gerçeklere karşın, yine de yabancı sermayeye gerek-sinme duyuluyordu. Çünkü yerli sermaye eksikliği yanında, tek-nik bilgi ve beceri yetersizliği de vardı.

Ulusallaştırma Eylemi: «Emperyalizm»e Karşı Bir Ça-ba.

Öte yandan, ulusal bir ekonomi yaratmak için «emperya-lizm»e karşı yürütülen uğraş, kimi yabancı şirketlerin ulusal-laştırılmasında gözlenebiliyordu. Demiryolları, elektrik, havaga-zı gibi alanlarda etkinliklerini sürdüren yabancı kuruluşlar, sa-tın alınma yoluyla ulusal ekonomiye katkıda bulunacak duruma getiriliyordu. Bu ulusallaştırma eylemi Türk ekonomisi üzerin-de iki yönlü bir etki yaptı. Birinci etki, hükümetin yabancı kuru-luşlara karşı takındığı olumsuz tutumun bir belirtisi olarak, ya-bancı sermayenin ülkeye gelme olasılığını düşürmek oldu. İkinci etki ise, yabancılara yapılan ödemelerin, ekonomiye ek bir yük getirmesi biçiminde ortaya çıktı. Fakat bu yük, ekonomi için yıkıcı bir nitelik taşımıyordu (Bulutoğlu, 1970: 107-108).

Dış Borçlar.

İkinci Dünya Savaşının sonuna değin, Türkiye uzun dönemli üç dış borç almıştı. Birleşik Amerika'dan on milyon dolar, Sov-yet Rusya'dan sekiz milyon dolar ve İngiltere'den onaltı milyon sterlin, Türkiye'nin uzun dönemli olarak dış dünyadan aktardığı kaynaklardı. Bütün bu borçlanmalar, sanayi planları gibi yerli ekonomik atılımların desteklenmesi için kullanılmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonunda, altın ve yabancı para birikimleri bakımın-dan, Türkiye dış borçlarını dengeliyordu. Bir başka deyişle, bu

birikimler ile dış borçlar birbirine eşitti (Bulutoğlu, 1970: 115). Bu durumun bir nedeni dış ekonomik ilişkiler bakımından İsmet İnönü'nün son derece dikkatli davranmasıydı. Lord Kürzon'un Lozan'da söylediklerini unutmamıştı.

Savaşın sonra, Türkiye'nin ekonomik siyaseti, dışa bağımlılığı arttırıcı bir biçimde gelişti. Demokrat Parti hükümeti, dış borçlanmayı, ekonomik kalkınmanın temel gereklerinden biri olarak görüyordu. «Truman Doktrini» ve «Marşal Planı» dış yardımın ve dış borçlanmanın ilk kaynaklarıydı. Sonradan «Uluslararası Para Fonu» ve «Dünya Bankası» gibi başka kuruluşlardan da borçlanma olanakları ortaya çıktı ve Türkiye bütün bunları kullandı. Demokrat Parti dış siyasetini bile, Batı dünyasının sağladığı borçlanma olanaklarına göre düzenliyordu. Fakat dışardan sağlanan olanaklar, yeterince verimli alanlarda kullanılmadığından, dış ödemeler dengesi gittikçe bozuldu. Alacaklılarla Paris'te yapılan görüşmeler sonunda, 1958 yılında, Türk Lirası'nın değeri düşürüldü. 1960 askerî eyleminden sonra da, Türkiye'nin dış borçlanma gereksinmesi kalkınma planları yoluyla saptanmaya başlandı ve Türkiye'ye yardım için çeşitli ülkelerden oluşan bir «konsorsiyum» kuruldu.

1960-1970 dönemindeki dış borçların dağılımı çizelge (VI) - (3)'de gösterilmiştir. Çizelgeden de anlaşıldığı gibi, Türkiye'nin on yıl içinde aldığı dış borçların net toplamı iki milyar dolar dolaylarındadır. Bu borçların yüzde 71.3'ü Birleşik Amerika tarafından sağlanmıştır.

Çizelge (VI) - (4), 1974 yılı sonuna kadar alınan tüm ekonomik dış yardımları göstermektedir. Çizelgeden de anlaşılabileceği gibi, Türkiye'nin almış bulunduğu tüm dış yardımlar 1974 sonunda 63 milyar TL.'si dolaylarına erişmiştir. Bunun yüzde 48.2'si çeşitli ülkelerden, yüzde 51.8'i de uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Yardım yapanlar arasında A.B.D. birinci sırayı, Dünya Bankası ise ikinci sırayı almıştır. Bu büyük para, bir yandan ekonomik büyüme için dışardan yapılan desteği belirlerken, öte yandan, ekonominin altına girdiği korkunç borç yükünü ortaya koymaktadır. Bu rakamlar ancak ekonomik yardımları kapsamaktadır. Oysa, Türkiye'nin yalnız A.B.D.'den aldığı askerî yardımlar

ÇİZELGE (VI) - (3)
OECD ÜLKELERİNDEN ALINAN NET DİŞ YARDIM*
(Milyon Dolar Olarak)
[1960 - 1970]

ÜLKELER	YILLAR											Toplam	Topla- min %
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970		
A.B.D.	108.0	162.0	209.0	178.0	123.0	129.8	117.0	99.0	89.0	79.0	95.0	1.388.8	71.3
Batı Almanya	31.3	22.3	23.1	28.8	16.5	23.3	17.1	16.3	32.2	37.6	34.2	282.7	14.4
İngiltere	-1.8	-0.6	0.3	7.7	9.2	19.8	19.3	16.4	12.4	5.5	10.2	98.4	5.0
İtalya	0.8	5.1	-2.0	6.9	-4.7	-6.3	4.4	11.7	12.3	20.8	1.4	50.4	2.5
Fransa	0.0	0.0	0.0	0.0	6.1	0.0	7.5	7.1	12.6	3.5	2.7	39.5	1.9
Başka	0.0	0.0	-0.1	0.1	0.1	-0.1	-0.1	0.2	4.5	23.4	9.9	37.9	1.9
Belçika - Lüks.	0.0	0.0	-0.6	0.3	1.3	3.2	1.4	2.2	1.3	1.8	1.5	12.4	0.6
Hollanda	-0.6	-0.6	-0.6	0.1	0.3	2.3	1.0	1.8	5.8	0.8	1.2	11.5	0.6
İsviçre	-0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	1.1	3.9	1.4	1.9	1.0	0.4	9.8	0.5
Avusturya	-0.2	0.0	0.1	0.1	0.2	1.5	1.0	0.6	1.6	1.0	0.2	6.1	0.3
İsveç	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9	0.6	1.1	0.9	-0.1	0.5	1.0	5.9	0.2
Norveç	0.0	-0.1	-0.1	0.0	0.3	0.5	0.5	0.0	0.5	0.5	0.5	2.6	0.1
Danimarka	0.0	0.5	-0.1	-0.1	-0.3	0.4	0.3	0.3	0.1	0.0	0.3	1.4	0.07
Japonya	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	-0.1	-0.4	0.2	0.2	0.3	0.01
TOPLAM	137.5	188.6	229.0	221.9	154.0	176.2	174.5	158.0	173.7	175.6	158.7	1.947.7	99.4

(*) Rakamlar faiz ödemelerini kapsar, ana para ödemelerini dışarda bırakır.

Kaynak: Başak, 1972: 79 (Çizelge OECD kaynaklarına dayanarak hesaplanmıştır.)

ÇİZELGE (VI) - (4)
ULUSLARARASI KURULUŞLAR ve YABANCI ÜLKELERDEN SAĞLANAN DIŞ YARDIMLAR
(1923 - 1974)
(1000 TL. Olarak)

YILLAR ÜLKELER	1963'e Değin	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	TOPLAM	%
	Biriken														
A.B.D.	3.077.620	596.790	1.244.880	878.400	1.303.700	1.035.180	1.009.350	475.200	764.400	376.250	1.970.640	546.000	—	13.278.410	21.1
ALMANYA	1.451.008	267.255	229.500	142.830	297.950	99.450	187.650	282.690	327.600	589.710	582.100	236.600	—	4.694.343	7.5
AVUSTURYA	13.682	8.100	9.000	9.000	9.000	9.000	7.200	2.610	5.400	—	—	—	—	72.992	0.1
BELÇİKA	13.500	—	11.700	21.600	11.700	6.300	9.000	13.500	13.500	30.000	33.450	37.050	—	201.300	0.3
ÇEKOSLOVAKYA	17.010	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17.010	0.05
DANİMARKA	6.750	—	4.590	4.590	—	—	—	—	24.300	—	—	—	—	40.230	0.05
FRANSA	406.411	—	315.000	34.890	90.000	416.070	131.220	—	198.090	348.000	1.935	165.200	—	2.106.816	3.3
HOLLANDA	67.592	15.660	—	45.180	—	27.000	9.000	9.000	30.000	—	—	—	—	212.432	0.3
İNGİLTERE	443.053	97.200	151.200	144.000	97.200	63.000	180.180	108.720	118.800	250.500	—	—	—	1.653.853	2.6
İTALYA	—	90.000	—	84.600	153.000	135.000	153.000	341.820	—	84.450	135.500	—	—	1.177.370	1.9
İSVEÇ	7.296	24.300	—	—	—	—	20.700	—	39.000	—	—	—	—	91.296	0.1
İSVİÇRE	—	—	36.450	14.580	25.020	—	239.400	—	25.200	—	56.000	—	—	396.650	0.6
JAPONYA	—	—	—	—	—	141.300	—	—	—	804.150	—	—	184.240	1.129.690	1.8
KANADA	—	—	—	—	—	203.940	—	—	49.770	—	294.000	321.160	—	888.870	1.4
MACARİSTAN	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19.500	—	—	—	19.500	0.05
NORVEÇ	—	—	4.410	4.410	4.410	—	4.410	4.410	—	—	7.950	—	—	34.410	0.05
POLONYA	—	—	—	—	—	—	—	100.620	—	—	140.000	—	—	240.620	0.4
S.S.C.B.	—	—	—	—	—	823.680	24.300	910.170	2.386.500	—	—	—	—	4.144.650	6.6
ULUSLARARASI KURULUŞLAR															
AİD	2.085.930	30.150	560.880	240.660	278.100	375.300	609.390	45.000	—	—	—	—	—	4.225.410	6.7
EMA	643.500	765.000	180.000	635.000	—	452.000	679.000	271.200	2.102.250	177.327	857.525	—	—	6.262.802	10.1
EPU	170.561	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	170.561	0.3
EXIMBANK	381.220	—	—	—	—	75.542	—	70.824	—	413.693	873.050	1.750.308	653.693	4.018.330	6.4
EİB	—	—	—	45.000	555.030	334.710	121.050	332.410	—	150.000	—	1.279.600	575.025	3.392.825	5.4
ERF	14.551	4.500	—	11.804	—	—	—	10.800	16.557	—	—	151.200	—	209.412	0.3
IBRD	177.520	—	—	—	90.000	—	225.000	436.500	600.000	817.500	2.478.000	1.470.000	3.098.000	9.392.520	15.0
IDA	45.000	195.300	263.000	90.000	135.000	—	—	108.000	—	292.500	508.200	420.000	—	2.057.000	3.3
IFC	—	8.280	—	—	12.230	3.060	—	48.960	235.470	157.350	—	—	209.705	675.055	1.1
IMF	351.652	193.500	193.500	—	—	245.160	—	245.160	757.500	—	—	—	—	1.986.472	3.2
TOPLAM	9.373.856	2.296.035	3.204.110	2.406.544	3.062.340	4.445.692	3.609.850	3.817.594	7.677.747	4.540.930	7.238.350	6.377.118	4.720.663	62.770.829	100.00

Duman ve Kongar: 1974'den hesaplanmıştır. Rakamlar, anlaşmalar gereğince alınan tüm yardımları kapsar.

(bir kesimi karşılıksız olmak üzere) 1948-1971 döneminde 3 milyar doları geçmiştir. (Harris, 1972: 155).

İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı, dış borç gereksinmesini, Kaba Ulusal Ürün'e göre yüzde 3.5 olarak saptamıştı. Ana para ve faiz ödemeleriyle birlikte bu oran yüzde 5'e yükseliyordu. Sonuç, dış borçların son derece artması olmuştur. Bu borçların ulusal gelire oranı 1961 yılında yüzde 10 iken, bu oran 1968'de iki kat olmuş ve yüzde 20.6'ya erişmiştir (Bulutoğlu, 1970: 141).

ÇİZELGE (VI) - (5)
1974 YILI SONUNDA YABANCI SERMAYENİN
ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
(Türk Lirası Olarak)

Ülke	Şirket Sayısı	İzin Verilen Yabancı Sermaye	Toplum İçindeki Yüzde Oranı
Birleşik Amerika	20	336.145.991	17.12
Almanya	23	299.946.347	15.28
İsviçre	16	294.776.142	15.02
Fransa	8	215.445.811	10.97
İtalya	6	193.256.000	9.84
Hollanda	5	102.707.368	5.23
Kanada	6	100.903.200	5.14
Danimarka	5	83.617.223	4.26
Japonya	1	80.000.000	4.07
Belçika	5	76.923.900	3.91
Kuveyt	1	64.800.000	3.30
İngiltere	5	46.571.150	2.37
Avusturya	7	32.905.493	1.67
Kanada	1	29.935.000	1.52
Venezuela	1	4.500.000	0.22
İsveç	1	57.480	0.02
TOPLAM	111	1.962.391.105	100.00

Kaynak: Uluatam, Aysun, 1975: 62

Yabancı Sermaye ve Özendirme Önlemleri.

Yabancı sermayeyi ülkeye getirmek için ilk destek önlemi, 1 Mart 1950'de çıkarılan bir yasa ile alınmıştır. Bu yasanın yeline daha sonra, 1 Ağustos 1951'de ikinci bir yasa çıkarıldı. Her iki yasa da yurt dışına aktarabilmesi için yabancı sermayeye güvenceler getiriyordu. Bu iki yasanın yabancı sermayeye yeterince kolaylık sağlamadığı gerekçesi ile, 18 Ocak 1954'de yeni bir yasa daha çıkarıldı. Bu yeni yasa, yabancı sermayenin kâr aktarması konusundaki kısıtlamaları kaldırıyor ve çeşitli özendirme önlemleri getiriyordu. Fakat yeni önlemlere karşın, 1956-1959 döneminde Türkiye'ye gelen yabancı sermaye oranında önemli bir artış görülmedi. Çünkü ekonomik koşullar, yabancı sermayenin aradığı ölçüde kararlı bir nitelik taşımıyordu. Burada, Demokrat Parti iktidardan düşürüldükten sonra ülkeye gelen yabancı sermayede artış görüldüğünü belirtmek ilginç olacaktır.

Çizelge (VI) - (5)den de görüldüğü gibi, yabancı sermaye içinde, yüzde 17.2 ile Birleşik Amerika başta gelmektedir. Bunu, yüzde 15.28 ile Almanya izliyor.

Yabancı sermayenin kesimlere göre dağılımı çizelge (VI) - (6)da gösterilmiştir. Çizelgeden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'deki yabancı sermaye, çok büyük bir oranda, imalat kesiminde yoğunlaşmıştır. Bu durum hiç kuşkusuz (montaj) biçimindeki sanayinin ana nedenlerinden biridir.

Dış Borçların ve Yabancı Sermayenin Etkileri.

Yabancı sermaye ve dış borçlar konusunda, kesin verimlilik hesapları yapmak çok zordur. Sermaye - ürün katsayısı üzerinde belli varsayımlara dayanılarak yapılan bir araştırma, bugünkü koşullar varlıklarını sürdürdükçe, dış borçlanmanın ekonomik anlamda verimli olduğu konusunda kimi sonuçlar ortaya koymuştur (Başak, 1972: 117). Buna karşılık yabancı sermayenin ve dış borçların, ödemeler dengesi üzerindeki etkisi hiç de beklendiği gibi olmadı. Çizelge (VI) - (7) dış borçların ödemeler dengesi üzerindeki etkisini göstermektedir.

Çizelgeden anlaşıldığı gibi, faiz, hizmet ve ana para ödeme-

ÇİZELGE (VI) - (6)
1974 YILI SONUNDA YABANCI SERMAYELİ ŞİRKETLERİN
EKONOMİNİN ÇEŞİTLİ KESİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI
(Türk Lirası Olarak)

Kesimler	Şirket Sayısı	Toplam Sermaye	Yabancı Sermaye	Yabancı Sermaye Yüzdesi	Kesimdeki Yabancı Sermayenin Yüzdesi
İmalât Sanayi	92	3.895.723.021	1.711.810.655	43.94	87.24
Tarım	1	2.000.000	1.020.000	51.00	0.05
Madencilik	2	25.070.000	24.030.650	95.85	1.22
Hizmetler	16	548.835.675	225.529.800	41.00	11.49
TOPLAM	111	4.471.628.696	1.962.391.105	43.88	100.00

Kaynak: Uluatam, Aysun, 1975: 63'den hesaplanmıştır.

ÇİZELGE (VI) - (7)
KABA VE NET OLARAK YABANCI KREDİLER
(1950 - 1974)
(Milyon Dolar Olarak)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
1) Kaba Yabancı Krediler	105	116	93	92	122	142	117	121	172	196	140	232
2) Faiz	15	10	12	18	18	21	16	14	8	22	29	30
3) Amortisman	15	18	22	20	73	106	89	83	69	60	65	84
4) Hizmet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5) 2 + 3 + 4	30	28	34	38	91	127	105	97	77	82	94	114
6) Net Yabancı Kredi (1-5)	75	88	59	54	30	15	12	24	95	114	46	118
7) Net'in Kaba'ya Oranı (6/1)	.71	.76	.63	.56	.25	.11	.10	.20	.55	.58	.33	.51

T.C. Maliye Bakanlığı, 1975: 31'den hesaplanmıştır. (T.B.M.M.'ne sunulan ulusal rakamlar).

ÇİZELGE (VI) - (7)
KABA VE NET OLARAK YABANCI KREDİLER
(1950 - 1974)
(Milyon Dolar Olarak)

	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
1) Kaba Yabancı Krediler	249	356	237	303	277	245	272	321	495	345	348	411	269
2) Faiz	30	31	34	32	32	34	34	44	48	47	62	59	102
3) Amortisman	97	119	131	184	146	99	72	108	173	125	235	107	156
4) Hizmet	—	—	4	7	7	9	15	18	30	32	35	24	17
5) 2 + 3 + 4	127	150	169	223	185	142	121	170	251	204	332	190	275
6) Net Yabancı Kredi (1-5)	122	206	68	80	92	103	151	151	244	141	16	221	-5
7) Net'in Kaba'ya Oranı (6/1)	.49	.58	.29	.26	.33	.42	.55	.47	.49	.41	.04	.53	-.01

leri, dış ticaret dengesinin üzerine büyük bir baskı yaparak, borçlanmadan umut edilen olumlu gelişmelerin önemli bir kısmını engellemiştir. 1955, 1956, 1957, 1964, 1965 ve özellikle 1972 ile 1974 yılları bize, Osmanlı dönemindeki dış borçların durumunu anımsatmaktadır. Üstelik, 1974 yılında ödenen ana para, faiz ve hizmet giderleri, alınan dış borç rakamını bile aşmıştır. Gerçekten de dış borçların durumu pek parlak değildir. Çünkü, her yıl alınan borçların yarısından çoğu faiz, hizmet ve ana para ödemelerine gitmektedir. Yapılan kimi ekonometrik çalışmalar Türkiye'nin 2026 yılında dış borçlardan kurtulacağını belirtmiştir. (Bulutoğlu, 1970: 145-146). Bu çalışmalarda kullanılan varsayımlar tartışmalı olmakla birlikte, Türkiye'nin daha uzun bir süre, dış borçların baskısından kurtulamayacağı anlaşılmaktadır.

Özel yabancı sermayenin dış ödemeler dengesi üzerindeki etkisi çizelge (VI) - (8)'de gösterilmiştir. 1967-1969 yılları arasında yabancı sermaye devinimi, ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. Her ne kadar gelecek için kesin sonuçlara varmak olanağı yoksa da durumun çok olumlu bir biçimde geliştiği söylenemez.

Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar): Batı ile Bütünleşme.

Türkiye'nin Batı ile tam bütünleşmesi «Avrupa Ekonomik Topluluğu» içinde düşünülmektedir. 1963 yılında, Türkiye, «Ortak Pazar» ile bir «ortaklık» antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmanın ardında yatan temel amaç, ekonomik olmaktan çok, siyasi-saldır. Türk hükümeti, Türkiye'nin «Batılı» bir ülke olmasından dolayı, Avrupa topluluğu içinde yer almak istemiştir. Fakat Türk ekonomisi, «Avrupa Ekonomik Topluluğu»nu oluşturan ülkelerin ekonomilerine göre, geri olduğundan, Batı Almanya dışında kalan ülkeler, başta Türkiye'nin «Topluluğa» katılmasına karşı çıktılar. Uzun süren uğraşlardan sonra, Türkiye ancak «ortak üye» durumuyla, «Avrupa Ekonomik Topluluğu»na katılmayı gerçekleştirebildi.

ÇİZELGE (VI) - (8)
1950 - 1974 ARASINDA YABANCI ÖZEL SERMAYE
(Milyon Dolar Olarak)

Yıllar	Yatırım	Dışarı Aktarılan Kâr	Net Fark
1950	2	—	2
1951	7	—	7
1952	10	—	10
1953	8	—	8
1954	8	—	8
1955	3	—	3
1956	2	—	2
1957	17	—	17
1958	13	—	13
1959	7	—	7
1960	24	—	24
1961	34	—	34
1962	36	—	36
1963	21	1	20
1964	25	5	20
1965	22	15	7
1966	30	16	14
1967	17	25	-8
1968	13	32	-19
1969	24	32	-8
1970	58	33	25
1971	45	36	9
1972	43	35	8
1973	27	35	-8
1974	88	71	17

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, 1975: 31

Türkiye ile «Ortak Pazar» arasındaki antlaşma «hazırlık» dönemi için Türkiye'ye birtakım ayrıcalıklar tanıyordu. Bu ayrıcalıklar, Türk ekonomisini güçlendirmeye yönelik koruyucu önlemleri kapsıyordu. «Hazırlık dönemi» süresince, Türkiye «Ortak Pazar»a karşı herhangi bir ekonomik sorumluluk altına girmiyor, buna karşılık, «Ortak Pazar» dış yardımlar ve birtakım mallar için düşük gümrük vergileri yoluyla Türk ekonomisine destek sağlıyordu. «Geçiş dönemi» diye adlandırılan ikinci dönem başladığı zaman ise, Türkiye artık, «Ortak Pazar» içindeki başka ekonomilere tanınmış olan ayrıcalıkların hiç birinden yararlanamayacaktı. Türkiye ile «Ortak Pazar» arasındaki ilişkilerin «geçiş dönemi»ndeki ilkeleri, 23 Ekim, 1970 tarihinde imzalanan bir «katma protokol» ile düzenlenmişti. Bu belge, 1 Ocak 1973'de yürürlüğe kondu. Daha sonra, Ocak 1974'de ikinci bir ek belge imzalandı. «Geçiş dönemi»nde, Türkiye'nin kimi sanayi ürünleri 12 yıllık bir süre için özel koruma önlemlerinden yararlanacaktı. Bu 12 yıllık süre içinde düzenlenen liste içinde, otomotiv sanayi, makineler, tarım araç ve gereçleri, elektronik ve elektrik gereçleri, petro kimya ürünleri vardı. Sınırlı olmakla birlikte, kimi sanayi ürünleri de 22 yıl için gümrük duvarlarıyla korunacaktı. Bu 22 yıllık liste, yalnızca kimya ve besin sanayinin birtakım ürünlerini kapsıyordu. Türk ekonomisinin bütün temel ürünleri 12 yıllık liste içindeydi. Bu durumda, Türkiye'nin ürettiği bütün önemli malların gümrük vergileri, 12 yıl sonra, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye ülkeler için kaldırılacaktı. Bu süre içinde, Türk ekonomisi Avrupa ülkelerinin ekonomileriyle başa çıkacak ölçüde gelişmezse, sonucun tam bir yıkım olacağı açıktır. Ne yazık ki, Türk ekonomisinin 12 yıl içinde bu düzeye erişme olanağı yoktur (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Yönetim Kurulu.) (1974: 21; Aytür, 1970: 154). Türkiye ile «Avrupa Ekonomik Topluluğu» arasındaki antlaşmalar değiştirilmedikçe, sonuç, 1838'de Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ve Osmanlı ekonomisini yok eden ticaret antlaşmasının sonuçlarından pek de değişik olmayacaktır.

Dışardaki İşçiler.

Dış dünyanın Türkiye üzerindeki bir başka etkisi de Avrupa'nın yabancı işçilere olan gereksinmesi sonunda ortaya çıktı. Bu gereksinme, Türkiye'den Batı Avrupa'ya doğru bir işçi akımına yol açtı. Son zamanlarda, Batı Avrupa ülkelerine, Avustralya da katıldı. Yurt dışında çalışan işçilerin sayıları ve bulundukları ülkeler çizelge (VI) - (9)da gösterilmiştir. Aslında 1973 sonunda, yurt dışında gözüken işçilere ilişkin resmi rakamlar gerçek durumu yansıtmaktan uzaktır. Çünkü pek çok işçi resmi olmayan yollardan yurt dışına çıkmış ve bu nedenle de kayıtlara geçmemiştir. Gerçek rakamın bir milyon dolayında olduğu ileri sürülebilir. Çizelgeden de görüldüğü gibi, bu işçilerin pek çoğu Batı Almanya'da çalışmaktadır.

ÇİZELGE (VI) - (9)
YURT DIŞINDA ÇALIŞAN İŞÇİLERİN
ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
(31. 12. 1973'e Göre)

Ülke	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzde
Batı Almanya	480.252	135.575	615.827	78.8
Fransa	33.720	172	33.892	4.3
Avusturya	27.905	2.622	30.527	3.8
Hollanda	27.391	2.700	30.091	3.8
Avustralya	17.619	2.710	20.329	2.5
İsviçre	17.000	2.710	19.710	2.5
Belçika	13.809	220	14.029	1.7
Danimarka	6.040	210	6.250	0.7
İsveç	3.139	1.922	5.061	0.6
İngiltere	1.880	131	2.011	0.2
Ötekiler	8.627	117	8.744	1.1
Toplam	637.382	149.089	786.471	100.0

Gülsün, 1974: 19'dan hesaplanmıştır.

ÇİZELGE (VII) - (10)
YILLARA VE ÜLKELERE GÖRE YABANCI ÜLKELERDEKİ
İŞÇİLERİN YOLLADIKLARI PARAŁAR
(1965 - 1972)
(1000 Dolar Olarak)

Ülke	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Batı Almanya	\$ 56.435	90.902	67.042	79.270	109.378	224.163	380.472	605.894
	% 80.9	78.9	72.3	74.0	77.9	82.6	80.9	82.1
Belçika	\$ 6.066	8.648	7.575	6.649	5.909	4.498	10.262	14.621
	% 8.7	7.5	8.1	6.2	4.2	1.6	2.1	1.9
Hollanda	\$ 4.266	10.540	11.193	12.867	14.685	23.095	38.981	53.331
	% 6.2	9.3	12.0	11.9	10.5	8.4	8.3	7.3
Avusturya	\$ 1.521	2.872	3.276	2.603	2.561	5.658	12.452	20.930
	% 2.2	2.4	3.5	2.4	1.8	2.0	2.6	2.8
İsviçre	\$ 1.012	1.373	1.735	1.847	1.955	3.886	8.329	13.207
	% 1.4	1.1	1.8	1.7	1.3	1.4	1.7	1.7
Ötekiler	\$ 483	1.029	2.208	4.083	6.148	10.921	20.875	32.122
	% 0.6	0.8	2.3	3.8	4.3	4.0	4.4	4.3
Toplam	69.782	115.364	93.029	107.319	140.636	272.221	471.371	740.105

Kaynak: T.C. Dışışleri Bakanlığı, tarlıhsız; 131'den hesaplanmışır.

Bugün için dış dünyanın sağladığı iş olanakları, Türk ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. İlk olarak ülkedeki işsizliğin getirdiği sorunların bir kısmını azaltmıştır. İkinci olarak, yurt dışındaki işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri yabancı paralar, dış ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyecek bir düzeye ulaşmıştır. Daha önce Türk ekonomisi üzerinde önemli baskılar yapan «dar boğazlar» bu paralar yoluyla ortadan kalkmıştır. Çizelge (VI) - (10)da görüldüğü gibi, işçilerin yolladıkları paralar 1967 yılı dışında, sürekli biçimde artmaktadır. Yabancı paraların yüzde 80'i Batı Almanya'dan gönderilmektedir. İlginç olan bir nokta işçilerin yalnız yüzde 4'ünün Hollanda'da çalışmasına karşın, bu ülkeden Türkiye'ye yollanan paraların, tüm yollananlar içinde yüzde 7'ye erişmiş olmasıdır.

Cinsiyet bakımından, yurt dışındaki işçilerin ancak beşte birinin kadın olduğunu görüyoruz. Nitelikleri bakımından da ince-

ÇİZELGE (VI) - (11)
YURT DIŞINA GİDEN İŞÇİLERİN NİTELİK DURUMU
(1964 - 1973)

Yıllar	Nitelikli İşçi		Niteliksiz İşçi		TOPLAM
	n	%	n	%	
1964	24.468	37.0	41.748	63.0	66.216
1965	20.558	40.1	30.962	59.9	51.620
1966	8.918	26.0	25.492	74.0	34.410
1967	2.728	30.5	6.219	69.5	8.947
1968	12.086	28.0	31.118	72.0	43.204
1969	25.401	24.5	78.574	75.5	103.975
1970	35.010	26.1	94.565	72.9	129.575
1971	31.357	35.5	57.085	64.5	88.442
1972	28.743	33.8	56.486	66.2	85.229
1973	47.105	34.7	88.715	65.3	135.820
TOPLAM	237.374	31.7	510.964	68.3	747.338

Gülsün, 1974: 13'den hesaplanmıştır.

lendiği zaman, işçi rakamları ilginç gerçekler ortaya koymaktadır. Türk hükümeti «nitelikli» işçilerin yurt dışına çıkmasını kısıtlamıştır. Buna karşın, bu tip işçilerin oranı yüzde 30 gibi oldukça yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Üstelik bu rakam da güvenilir değildir. Pek çok «nitelikli» işçi, dışarıya gitme izni alamamak için kendisini «düz işçi» olarak tanımlamıştır.

Avrupa ekonomilerindeki bu gelişmeler sonunda, oradaki çalışma olanakları, ve dışardan yollanan paralar Türk ekonomisinin yapısal bir parçasını oluşturmuştur. Bu yüzden Avrupa ülkelerinde ve özellikle Batı Almanya'da ortaya çıkacak bir ekonomik dalgalanma, ya da bunalım, Türk ekonomisini çok büyük ölçüde etkileyecektir. «Avrupa Ekonomik Topluluğu» ile birleşmeden önce, işgücü ve sermaye gibi üretim öğeleri devinimli yoluyla, Türk ekonomisini Batı ile bütünleşme yolundadır. Özellikle Batı Alman ekonomisi kararlı niteliğini sürdürdüğü ölçüde, yurt dışındaki işçilerin Türk ekonomisi yönünden etkileri olumlu olacaktır. Fakat aynı iyimser görüşü gelecek için de savunmak olanağı yoktur. Çünkü gerek yabancı ülkelere giden işçilerin sayısı, gerekse bunların ülkeye yolladıkları paralar, düşme eğilimi göstermektedir. 1974 yılında dışarı giden işçi sayısı 20.211'dir. 1975 yılında ise, ancak 2.261 kişi dış ülkelere yollanabilmiştir.

Ülkeye gönderilen paralara gelince, 1973 yılında 1.183.100.000, 1974 yılında ise, 1.426.300.000 dolara yükselen yurtdışı işçi gelirleri, 1975 yılında bir düşüş göstererek 1.312.300.000 dolar dolaylarında kalmıştır (T.C. Resmi Gazete, no, 15485: 83; T.C. Maliye Bakanlığı, tarihsiz: 55). Bu düşmenin bir genel eğilimi yansıtıp yansıtmadığı hakkında yargılara varabilmek için henüz elimizde gerekli bilgiler yoktur. Fakat beklenmedik oluşumlar ortaya çıkmazsa, gelecek için olumlu beklentilere sahip olma olanağı yoktur.

7. ÖZET VE SONUÇLAR.

Atatürk'ün Gelibolu'da yaptığı inanılmaz savunma, «Müttefikler»i Çanakkale'de durdurmuş ve Rusya'nın yazgısını değiştirmiştir. Çanakkale'yi geçemeyen dostları, Ruslar için planladıkları

desteği sağlayamamışlar ve böylece Çarlık düzeninin yıkılması kolaylaşmıştı. Bu anlamda, Mustafa Kemal Atatürk, Sovyetler Birliği'ni kuran ihtilâlcilere büyük ölçüde yardım etmişti. Sovyetler Birliği, sanki bu tarihsel raslantı sonunda doğan borçlarını ödermişcesine, Mustafa Kemal eylemini destekleyen tek büyük ülke oldu. Sovyet desteğinin başlıca nedeni, Mustafa Kemal Paşa'nın «emperyalist» ülkelere karşı savaşmakta oluydu. Atatürk'ün «emperyalizm»e karşı savaşmak yanında, Batı tipi bir toplum yaratma amacı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin daha çok gelişmesini engelledi. Yine de hiç kuşkusuz, 1917 Sovyet devrimi, Türk Bağımsızlık Savaşı bakımından son derece olumlu sonuçlar doğuran bir tarihsel raslantıydı. Bu arada, Sovyetlerin Türkiye'ye yardım etme nedenlerinden birinin, boğazların denetimi olduğu da unutulmamalıdır.

Batılılaşma çabalarıyla birlikte, Batı ile kurulmak istenen iyi ilişkiler, Atatürk döneminde, «emperyalizm» olgusu akılda tutularak geliştiriliyordu. Atatürk'ten sonra başa geçen İsmet İnönü, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı dışında tutarak büyük bir başarı gösterdi. Bu başarısını, her iki yandan da gelen ağır baskılara karşın gerçekleştirdi. Savaşın sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'den, toprak ve boğazlarda üs istedi. Bu arada Türkiye «Birleşmiş Milletler»e katılmıştı. Sovyetler Doğu Anadolu'daki toprak isteklerini sürdürdüler. Türkiye bu isteklere karşı direndi. Üstelik de tek başına ve hiç kimseye güvenmeden direndi. «Truman Doktrini» ve «Marşal Planı» sonradan ortaya çıktı. Sovyetlerin bu tutumu, Türkiye'nin Batı dünyasına katılmasını çabuklaştırdı.

1950'den sonra, Demokrat Parti Hükümetleri, Atatürkçülüğün «emperyalizm»e karşı olma ilkesine önem vermedi ve bütün ağırlığı ile bütünleşmeye kaydıldı. **Bir anlamda, Türkiye, kendisini Batı'ya zorla kabul ettirmiştir** «NATO»ya pek çok çaba sonunda girilmiştir. 1950-1960 döneminde, Türkiye ile Batı arasındaki bağlar gittikçe güçlendirildi.

1960'dan sonra da aynı siyaset sürdürüldü. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmak üzere antlaşmalar imzaladı

ve uygulamalara geçti. Bütün bu büyük çabaların ardında yatan nedenler, daha çok dış yardım alabilmek ve 1953'den beri Türkiye üzerindeki isteklerini geri almış olan Sovyetler Birliği'ne karşı güvenceler elde etmektir. Bu gelişmeler sırasında, Türkiye'ye de sermaye sınıfının da güçlenmekte oluşu, dış dünyaya karşı uygulanan bu siyaseti pekiştirdi.

İç ve Dış Gelişmeler Arasındaki Etkileşim: Karşılıklı Pekiştirme.

Gerçekten de dış dünyanın etkileriyle, iç gelişmeler sürekli olarak aynı doğrultuda buluştular. Örneğin, 1945'den sonra siyasal düzenin değişmesi, dış dünyanın baskılarıyla, iç gelişmelerin ortak bir ürünüdür. Aynı durum çeşitli konularda 1950'den sonra da görülebilir. Fakat yine de dış dünyanın bütün etkilerine karşın, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini kendi isteğiyle ve bu konuda büyük çabalar harcayarak geliştirdiği ve güçlendirdiği unutulmaması gereken bir gerçektir.

Dünyada ve ülkede ortaya çıkan siyasal ve ekonomik gelişmeler sonunda, Türk ekonomisi, gittikçe, Batı Avrupa ve Amerikan ekonomilerine daha bağımlı duruma gelmiştir. Bir noktadan sonra bu bağımlılık artık Türk hükümetini ve kamuoyunu tedirgin etmeye başlamış ve 1964'deki Kıbrıs bunalımından sonra açık tepkilere yol açmıştır. «Emperyalizm» olgusunun tehlikeleri konusundaki bilinç yeniden yaygınlaşmıştır. Aslında bu durum, Türkiye'nin Batı ve Birleşik Amerika ile gelişen ilişkilerinin doğurduğu «diyalektik» bir sonuçtur. Artık Türkiye'nin düşük ulusal gelir ve benzeri sorunlarından, Amerikan «emperyalizmi», ya da daha geniş anlamda Batı «emperyalizm»i sorumlu görülmeğe başlanmıştır. Uzun zamandır süren Kıbrıs bunalımı, bu bunalım sırasında «Johnson mektubu» ve «ambargo», yeni düşüncelerin daha açık seçik olarak biçimlenmesine yol açan olaylar arasındadır. Uluslararası ilişkilerde Batı'dan bir ölçüde bağımsızlaşmak ve ülke içinde de kapitalist ekonomi kurallarını yeniden gözden geçirmek, birlikte gelişen iki güçlü eğilim niteliğini kazanmıştır. İdeolojik düzeyde, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik bunalımdan «kapitalizme dayalı karma eko-

nomi düzeni» sorumlu tutulurken, Kıbrıs olayı da, konuya uluslararası boyutlar kazandırmış ve dikkatleri, dış dünyanın sömürüsü üzerine çekmiştir.

Dış dünya ile olan ekonomik ilişkiler, yakın geçmişte, işçilerin yolladıkları paraların ve dış borçların geçici etkileri ile ekonomik bakımdan olumlu görülebilecek kimi gelişmelere yol açmış olarak değerlendirilebilir. Fakat uzun dönemde, gelişmemiş bir sanayi ile «Avrupa Ekonomik Topluluğu»na katılma eğilimi, dış borçların ana para, faiz, hizmet ödemeleri ve yabancı sermayenin kâr aktarmaları, Türkiye'nin dış dünya ile gelecekteki ekonomik ilişkileri yönünden iyimser görüşlerin savunulmasına izin vermemektedir.

Hiç kuşkusuz, dış dünya, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda ve toplumsal ekonomik ve siyasal yapısının biçimlenmesinde çok önemli roller oynamıştır. Sovyet İhtilâli, Anadolu'ya düşman askerlerinin çıkması, İkinci Dünya Savaşı, Birleşmiş Milletler'in kurulması, Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üs istemeleri, «Truman Doktrini» ve «Marşal Planı», Kore Savaşı ve «NATO»nun kuruluşu, «Avrupa Ekonomik Topluluğu»nun oluşması, Kıbrıs bunalımı, Batı Avrupa ülkelerinin işgücü gereksinimleri, hep, dış dünyanın Türk toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını biçimlendiren görüntüleridir. Fakat bu arada, bütün bu etkilerin, sürekli olarak ülkenin iç gelişmeleri tarafından belli biçimlerde yorumlanarak topluma aktarıldığı akılda tutulmalıdır.

Ülkenin iç koşulları, 1940'ların sonuna değin, dış dünyayı, ulusal bağımsızlık ve «emperyalizm»e karşı olma ilkelerine göre yorumlamış ve kullanmıştır. 1940'lardan bu yana, ülkenin iç gelişmeleri, «her ne pahasına olursa olsun» Batı ile bütünleşme ilkesini, daha önce kullanılan iki ilkenin yerine geçirmiştir. 1964'den beri de, ulusal egemenlik ilkesi, dış dünyayı yorumlamakta yeniden ön plana geçer gibi görünmektedir. (Tunçkanat, 1975: 329-333). Kıbrıs bunalımının bir sonucu olan bu gelişme aslında dış siyaset alanındaki olayların bir ürünüdür. Buna karşılık toplumsal yapımız, ekonomik olarak gittikçe Batı ile bütünleşmektedir. Gelecekte, dış dünyanın bu iki çelişik etkisi, Türkiye için oldukça ilginç ikilemler ortaya koyacaktır.

DÖRDÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL YAPININ VE DEĞİŞMENİN GÖRÜNÜMLERİ

BÖLÜM VII

NÜFUS

Tarıma Bağımlılık. Sanayileşme Süreci İçinde Sınıflaşma. Meslek Yapısı. Yetersiz Kaynaklar ve Nüfusun Gereksinimleri.

onlar ki toprakta karınca,
suda balık,
havada kuş kadar
çokturlar,
korkak,
cesur,
cahil,
hakim
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratan ki onlardır,
kitabımızda yalnız onların mâceraları vardır...

Nâzım Hikmet, Kuvâyı Milliye'den.

1. TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN BİR GÖSTERGESİ OLARAK NÜFUS.

Hiç kuşkusuz, Türkiye'deki toplumsal değişme sürecinin kimi somut etkileri nüfus üzerinde kolaylıkla gözlenebilir. Ayrıca, bir toplumun yapısını ve değişmesini, o toplumun nüfusunu incelemeden anlamak olanağı da yoktur. Bu nedenle görünümeler kısmına, Türkiye'deki nüfusun özelliklerini belirtmekle başladım.

Toplumsal değişme karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşıklık-tan dolayı, bağımlı ve bağımsız değişkenler çoğunlukla birbirine karıştırılır. Bu çalışmada, «siyaset», «ekonomi» ve «dış dünya» bağımsız değişkenlerin göstergeleri olarak alınmıştır (Pek doğal olarak bunların ardında tarihsel açıdan «Osmanlılar» ve «Atatürk» yatmaktadır). Nüfus, kentleşme ve aile de bağımlı değişkenlerin belirtileri olarak kabul edilmiştir. Bu ayırımın eksikliği, yetersizliği ve öznelliği açıktır. Zaman zaman, «bağımlı değişken» dediğim öğeler, «bağımsız değişken» nitelikleri kazanmış, buna karşılık «bağımsız değişken» dediğim öğeler de, aralarında «bağımlı değişken» diye nitelediklerim de bulunan başka olay ve olgulardan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu nedenle okuyucu, bütün bu «değişkenleri» çalışmamın başında belirttiğim kuramsal model çerçevesinde düşünmeli ve değerlendirmeleri ona göre yapmalıdır.

Bağımsızlık Savaşının başında, Türkiye nüfusu ve bu nüfusun özellikleri bir «bağımsız değişken» işlevi yapmışlardır. Buna karşılık, Atatürk devrimleri döneminde, nüfusun nitelikleri, bu devrimler tarafından belirlenen «bağımlı değişkenler» durumuna gelmiştir. Buna en güzel örnek, düşük eğitim düzeyidir.

Öte yandan tıp ve sağlık alanlarındaki gelişmeler sonunda ortalama ömür yükselince, nüfus artışı da önemli bir sorunu niteliği kazanmıştır. İlerde «Aile» bölümünde inceleneceği gibi, nüfusu arttırma siyaseti, yerini aile planlaması programlarına bıraktı. Bu arada, kırsal alanlardan kentlere doğru ortaya çıkan büyük göç, bugünkü toplumsal yapıyı belirleyen öğelerden biri niteliğini kazandı. Nüfusun coğrafi ve toplumsal devinimi (haketliliği) genellikle bir bağımlı değişken olarak ele alındığın-

dan, kentleşme olgusu da, bu çalışmada, toplumsal değişimin sonuçları arasında ele alınmıştır. Fakat, kentlere doğru büyük akımın ve göç eden nüfusun niteliklerinin, Türk toplumunun geleceğini belirleyen en önemli öğelerden biri olduğunda hiç kuşku yoktur.

Çalışan nüfusun gösterdiği yapısal değişiklikler de, toplum-daki sınıflaşma süreci açısından önemli ipuçları verir. Bu konu üzerinde, «Sonuç» bölümünde durulacaktır. Kısacası, ister «bağımlı» isterse «bağımsız» değişken olarak ele alınsın, nüfus, toplumsal değişme süreci içinde son derece önemli bir yere sahiptir.

2. NÜFUS VE NÜFUS ARTIŞI.

Türkiye'deki ilk resmî nüfus sayımı, Cumhuriyet döneminde, 1927 yılında yapıldı. Fakat elimizde, daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmış olan sayımlara ilişkin bilgiler de vardır. Osmanlıların nüfusuna ilişkin belgeler 1520-1530 tarihlerine dek geriye gitmektedir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında tutulan defterlere göre, Osmanlı İmparatorluğunun 16. yüzyıldaki nüfusu 11.5 milyon kadardı. Mısır, Irak ve Tuna nehri-nin ötesindeki Rumeli toprakları bu rakamın dışındadır (Bar-kan, 1940).

Batılılaşma çabalarının gelişmesi sırasında, 1831 yılında, II. Mahmud, resmî bir nüfus sayımı da yaptırmıştı. Bu sayımda bütün topraklar kapsanmamış ve yalnızca erkeklerin kaydı yapılmıştı. Sonuçlara göre, İmparatorluğun Asya kesimindeki toprakları üzerinde 3.753.643 erkeğin yaşadığı anlaşılmaktadır. O sırada Anadolu nüfusunun on milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır (Sarc, 1944: 144). 1844, 1874 ve 1884 yıllarında başka sayımlar da yapıldı. Fakat hiçbirinin sonuçları pek güvenilir değildir. 1884'de yapılan sayım sonuçlarına göre, Osmanlıların nüfusu 28.9 milyon olarak görülmektedir. Aynı dönem için Anadolu'nun nüfusunun 11.8 milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır. Bu nüfus, Bağımsızlık Savaşından sonra, 1923 yılında 12.582.000 olarak belirtilmiştir (Türkay, 1960: 6).

ÇİZELGE (VII) - (1)
SAYIM YILLARINA GÖRE TÜRKİYE NÜFUSU
(1927 - 1975)

Yıllar	Nüfus	Sayımlar Arası Yıllık Artış %
1927	13.648.270	
1935	16.158.018	21.10
1940	17.820.950	17.02
1945	18.790.174	10.59
1950	20.947.188	21.73
1955	24.064.763	27.75
1960	27.754.820	28.53
1965	31.391.421	24.62
1970	35.605.176	25.19
1975*	40.197.669	24.20

Kaynak, D.İ.E., 1974: 29, 37. (*) 1975 rakamı geçicidir. D.İ.E. 1975 a: 1.

Cumhuriyet'in Nüfusu.

Türkiye'nin nüfusu, sayım yıllarına göre, çizelge (VII) - (1)-de gösterilmiştir. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması bu yılı içine alan sayım rakamlarında bir artışa yol açmıştır. Aslında, göçler Türkiye nüfusunun artışı 1940 yılına kadar etkili olmuştur. 1940'dan sonra nüfus hemen hemen üç katına çıkmıştır. Artma düzenli olarak sürmektedir.

Nüfus artışının ardındaki temel öğeler olan kaba ölüm ve kaba doğum oranları çizelge (VII) - (2)de gösterilmiştir. Çizelgeden de anlaşılacağı gibi, toplumsal ve ekonomik düzeyin yükselmesi sonucu kaba doğum oranı düzenli olarak düşmektedir. Öte yandan, kaba ölüm oranı da aynı nedenlerden dolayı bir düşme göstermektedir. Tıp ve sağlık koşullarının gelişmesi, kaba ölüm oranını düşüren en önemli öğeler arasındadır. Bugünkü

kaba doğum oranı oldukça yüksek bir düzeyde bulunduğundan, ve kaba ölüm oranı da düştüğünden, Türkiye'deki nüfus artışı oranı çok yüksektir. Örneğin İngiltere'nin nüfus artış hızının 4.5 katıdır (Birleşmiş Milletler, 1971). Batı Avrupa ülkelerinin çok üstünde olan bu oran, yine de Meksika, Pakistan gibi ülkelerden daha düşük düzeydedir.

Bugünkü artış hızı değişmezse, Türkiye'nin nüfusu yirmi yıl içinde iki katına yükselecektir. Bu durum hiç kuşkusuz, iş olanakları ve sağlık, eğitim, konut gibi hizmetler bakımından son derece önemli sorunlar yaratacak ve ülkenin doğal kaynakları üzerine de büyük baskı yapacaktır.

ÇİZELGE (VII) - (2)
SAYIM YILLARINA GÖRE KABA, DOĞUM VE
ÖLÜM ORANLARI
(Bindeler Olarak)
(1935 - 1970)

Sayım Yılları	Kaba Doğum Oranı %	Kaba Ölüm Oranı %
1935-1940	51.0	34.6
1940-1945	50.2	39.6
1945-1950	47.8	28.1
1950-1955	46.7	20.7
1955-1960	45.0	17.8
1960-1965	41.2	14.7
1965-1970	38.4	12.7

Kaynak: Karadayı, 1974: 17

3. NÜFUSUN BİLEŞİMİ.

Cinsiyet.

Nüfusun cinsiyet dağılımı çizelge (VII) - (3)de gösterilmiştir. Çizelgeden anlaşılabacağı gibi, 1945 yılına değin, kadınların sayısı erkeklerden çoktu. Uzun savaşların etkileri düşünüldüğünde, bu sonucun doğal karşılanması gerekir. 1945'den sonra, kadın - erkek oranı tersine dönmüştür. Bunun nedeni, doğum oranlarıdır. Türkiye'de her 100 kız çocuğuna karşılık 108 erkek çocuğu doğmaktadır (Cillov, 1974: 59). Erkekler daha çok, kentlerde kadınlar ise kırsal alanlarda yoğunlaşmış gözükmektedir. Hiç kuşkusuz, bu durumun nedeni, kente göç olgusudur. Kimi zaman, erkekler tek başlarına kente inmekte ve bir süre çalıştıktan sonra eşlerini yanlarına almaktadırlar. Evli olmayan erkeklerin, aynı durumdaki kadınlara göre, kente göç etme olasılıkları da daha yüksektir. Ayrıca son zamanlarda ortaya çıkan Avrupa'ya işçi olarak gitme olayı da köylerdeki kadın oranının artışında etkili olmuştur.

ÇİZELGE (VII) - (3)
NÜFUSUN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI
(1927 - 1970)

Yıllar	Erkek Nüfus Yüzdesi	Kadın Nüfus Yüzdesi	Yüz Kadına Düşen Erkek Sayısı
1927	48.1	51.9	93
1935	49.1	50.9	97
1940	49.9	50.1	100
1945	50.3	49.7	101
1950	50.3	49.7	101
1955	50.8	49.2	103
1960	51.0	49.0	104
1965	51.0	49.0	104
1970	50.6	49.4	102

Kaynak: D.İ.E., 1974: 37.

Yaş.

Nüfusun yaş dağılımı çizelge (VII) - (4)de gösterilmiştir. Çizelge, Türkiye'de nüfusun «genç» denilebilecek bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. (Aslında, biraz aşağıda da söyle-neceği gibi, bu nüfus yaşlanmaya başlamıştır). Nüfusun bu ni-teliği, topluma belli ölçüde bir değişme gücü ve eylemlilik ge-tirmektedir. Öte yandan, bağımlılık oranını arttırarak, çalışan nüfus üzerindeki ekonomik baskıyı ağırlaştırmaktadır.

15-65 yaş grubu, Türkiye'de, öteki ülkelere oranla daha kü-çüktür. Gelişmiş ülkelere göre, tüm nüfus içindeki yeri yüzde 5 ya da 6 oranında daha düşüktür. Bilindiği gibi bu yaş grubu, ül-kedeki işgücünü oluşturan işgücünü belirler. Türkiye'de çalışa-bilir nüfus, ne yazık ki, ülkenin yaratabileceği iş olanaklarından daha büyük bir hızla artmaktadır. 1962 yılında 15-65 yaş grubu-nun yüzde 78'i çalışırken, bu oran 1972'de yüzde 69'a düşmüş-tür (Devlet Planlama Teşkilatı, 1973a: 76). İşsizlik Türkiye için önde gelen sorunlardan biridir. Ayrıca tarım kesimindeki ve devlet bürokrasisindeki gizli işsizlik de, ülke ekonomisine önem-li bir ağırlık yüklemektedir.

Türkiye nüfusunun yaşlı kesimi, bugün de küçük bir grup-

ÇİZELGE (VII) - (4)
NÜFUSUN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(Yüzdelere Olarak)
(1955 - 1970)

Yıllar	Yüzdelere Olarak Yaş Grupları		
	0 - 14	15 - 64	65 +
1955	39.4	57.2	3.4
1960	41.3	55.2	3.5
1965	42.0	54.1	3.9
1970	41.1	54.5	4.4

Kaynak: D.P.T., 1973 a: 75.

tur. Bu grubun nüfus içindeki yeri yüzde 4 ya da daha aşağı ise, o ülkenin nüfusu «genç» diye nitelenmektedir. 65 yaşından yukarı olan grup 1970 yılında Türkiye'de yüzde 4.4'e erişmiştir. Bu durum hiç kuşkusuz, az da olsa, kaba doğum ve ölüm oranlarındaki düşüşü ve düşüş sonunda, nüfusun «yaşlanmaya» başladığını belirtir.

Din.

Nüfusun dinlere göre dağılımı çizelge (VII) - (5) de gösterilmiştir. Türkiye'de egemen olan din Müslümanlıktır. Hristiyanlık, Müslümanlıktan sonra gelen ikinci yaygın dindir. Hristiyanların dağılımı, bize Ortodoksların ve Gregoryenlerin, bu grup içinde en kalabalık mezhepler olduğunu göstermektedir.

ÇİZELGE (VII) - (5)
NÜFUSUN DİNLERE GÖRE DAĞILIMI

Müslüman	n	%
Müslüman	31.129.854	99.16
Katolik	25.833	0.08
Ortodoks	73.725	0.23
Protestan	22.983	0.07
Gregoryen	69.526	0.22
Öteki Hristiyanlar	14.758	0.04
Yahudi	38.267	0.12
Öteki Dinler	14.661	0.04
Dinsiz	1.212	0.003
Bilinmeyen	602	0.001

D.İ.E., 1969: 227'den hesaplanmıştır.

Dil.

Nüfusun anadiline göre dağılımı, çizelge (VII) - (6)da gösterilmiştir. Türkçe yaklaşık olarak yüzde 90 ile en çok konuşulan dildir. Türkçeyi izleyen en yaygın dil kürtçedir. Konuşulan öteki diller, istatistiksel olarak anlamlı bir grup oluşturmamaktadır.

ÇİZELGE (VII) - (6)
NÜFUSUN ANA DİLE GÖRE DAĞILIMI

	Ana Dili	
	n	%
Türkçe	28.289.680	90.1
İslâm Azınlıkları (Kürtçe Dahil)	2.913.357	9.2
Öteki Azınlıklar (Ermenice, Yahudice, Rumca)	91.171	0.3
Anglo - Sakson Dilleri	33.108	0.1
Latin Dilleri	9.019	0.02
Slav Dilleri	12.796	0.04
Öteki Diller	42.290	0.1

D.İ.E., 1969: 166-167'den hesaplanmıştır.

Çizelge (VII) - (7), konuşulan önemli azınlık dillerinin, tüm nüfus içindeki oranlarının yıllara göre değişimini göstermektedir. Çizelgedeki bulgular, azınlık gruplarının zaman içinde Türk ile bütünleşme, ya da bütünleşmeme eğilimlerini belirlemesi bakımından oldukça ilgi çekici gerçekleri ortaya koymaktadır.

4. ÇALIŞAN NÜFUS.

Çizelge (VII) - (8) bağımsız nüfusun (15 - 65 yaş grubu) çalışma durumunu göstermektedir. 1971 yılında bu grubun ancak yüzde 70 kadarı iş bulabilmiştir. Yeni iş alanlarının ortaya

ÇİZELGE (VII) - (7)
ANA DİLLERİN ORANSAL DAĞILIMI
(Onbinde Olarak)
(1927 - 1965)

	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Abazaca	—	0.0006	—	0.0005	0.0008	0.0006	0.0002	0.0002
Arapça	0.0098	0.0095	—	0.0125	0.0128	0.0125	0.0125	0.0116
Arnavutça	0.0016	0.0014	—	0.0007	0.0008	0.0005	0.0005	0.0004
Boşnakça	—	0.0015	—	0.0007	0.0011	0.0005	0.0005	0.0006
Çerkezce	0.0070	0.0057	—	0.0035	0.0036	0.0033	0.0023	0.0019
Çingenece	—	0.0005	—	0.0002	—	—	—	—
Ermenice	0.0047	0.0036	0.0021	0.0002	0.0025	0.0023	0.0019	0.0011
Gürcüce	—	0.0035	—	0.0021	0.0035	0.0022	0.0012	0.0011
Kürtçe	0.0868	0.0916	0.0572	0.0782	0.0885	0.0698	0.0666	0.0707
Lazca	—	0.0039	—	0.0025	0.0034	0.0013	0.0008	0.0008
Pomakça	—	0.0020	—	0.0007	0.0017	0.0007	0.0009	0.0007
Rumca	0.0088	0.0067	0.0045	0.0005	0.0043	0.0033	0.0023	0.0015
Tatarca	0.0008	0.0010	—	0.0006	—	—	—	—
Yahudice	0.0050	0.0026	0.0026	0.0000	0.0017	0.0014	0.0007	0.0003

Kaynak: Tunçay, 1974.

ÇİZELGE (VII) - (8)
SEÇİLMİŞ KİMİ YILLARDA İŞGÜCÜ
(Bin Kişi Olarak)
(1962 - 1972)

Yıllar	15 - 64 Yaş Grubu	Çalışan Nüfus	15 - 64 Yaş Grubunun Yüzdesi Olarak Çalışan Nüfus
1962	15.970	12.520	78.4
1967	17.920	13.270	74.0
1972	20.350	14.110	69.3

Kaynak: D.P.T., 1973 a: 76.

çıkma hızı, 15-65 yaş grubunun büyüme hızından düşük olduğu için, işsizlik oranı gittikçe artmaktadır. Hiç kuşkusuz bu durum sağlıklı bir toplumsal ve ekonomik gelişme belirtisi değildir. Her ne kadar Batı Avrupanın sağladığı iş olanakları, işsizliği bir ölçüde azaltmışsa da, sorun gittikçe büyümekte ve önem kazanmaktadır. Üstelik de yakın gelecekte görülebilen bir çözüm yolu da ortada yoktur.

Açıkça işsiz olan büyük gruba ek olarak, nüfusun önemli bir kesimi de gizli işsizdir. Bunlar bir işte çalışır gözükmekte fakat, hiç bir iş yapmamaktadır. Tarım kesimi, gerek işgücünün çoğu bu bölümde çalıştığından gerekse, yapısı gereği, gizli işsizliğin en yaygın olduğu alandır. Bu nedenle Türkiye'de tarımsal verimlilik oldukça düşüktür. Verimliliğin düşük olduğu bir başka alan devlet bürokrasisidir. Türkiye'deki bürokrasi, yetenek ilkesine ve kişinin nesnel ölçütlerle değerlendirilmesine göre gelişmediği için, adam kayırma, akılcı olmayan çalıştırma ilkeleri ve benzeri uygulamaların tümünü, yapısı içinde taşır. Bu nedenle de bürokraside çalışanlar arasındaki gizli işsizlik oranı yüksektir. Üstelik, hizmet kesiminin Kaba Ulusal Ürün içinde büyüyen payıyla orantılı olarak devlet bürokrasisi de genişlemektedir. Böylece sorun daha da yaygınlaşmakta, çözümü

zorlaşmakta ve ülke ekonomisine yüklediği ağırlık günden güne artmaktadır.

Nüfusun Ekonominin Kesimlerine Göre Dağılımı.

İşgücünün, çeşitli kesimlere göre dağılımı çizelge (VII) - (9)'de gösterilmiştir. Çizelgeden de anlaşıldığı gibi Türkiye bir tarım ülkesidir. Tarımda çalışan nüfus zaman içinde azalmakla birlikte, bugün de işgücünün çoğunluğu bu kesimdedir. Öte yandan Türk ekonomisindeki gelişmeler sonucu gerek sanayide gerekse hizmet kesiminde çalışan nüfusun oranı sürekli yükselmektedir.

İşgücü oranının artış hızı bakımından en çabuk büyüyen kesim hizmet kesimidir. Bu kesimin son derece hızla büyümesinin temel nedeni, kalkınma planlarında öngörülen yaklaşımdır. Planlar, bu kesimin büyümesini desteklemektedir. Doğal olarak bir başka neden, devlet memurlarının sayısının akılcı ölçülerin dışında artmasıdır. Türkiye'deki toplumsal ve siyasal koşullar, devleti, verimliliği sıfır olan kişileri işe almaya zorlamaktadır. Üniversiteyi bitirmiş kişilere iş bulma gibi toplumsal baskılar yanında, salt siyasal ya da kişisel nedenlerle adam kayırma işlemleri de devlet bürokrasisinin gereğinden çok büyümesine yol açmıştır.

ÇİZELGE (VII) - (9)
SEÇİLMİŞ YILLARDA KESİMLERE
GÖRE İŞGÜCÜ
(1962 - 1975)

Yıllar	Kesimler (Nüfusun Yüzdesi Olarak)			
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Bilinmeyen
1962	77.1	8.3	13.9	0.7
1967	71.3	9.2	16.8	2.7
1972	65.0	11.3	22.7	1.0
1975*	60.9	12.3	25.9	0.9

D.P.T., 1973 a: 78'den hesaplanmıştır.

(*) T.C. Resmi Gazete, no. 15485: 83.

Çizelge (VII) - (10), sözde çağdaş meslekler denilen yöneticilik, satıcılık gibi alanların pek gelişmemiş olduğunu belirtmektedir. Fakat bu alanlardaki iş olanakları hızla artmaktadır. Öte yandan, beklendiği gibi, tarımsal meslekler büyük bir çoğunluk oluşturmaktadır. Fakat bunların oranı da düşme eğilimi gösteriyor. İlginç olan bir nokta serbest meslek sahiplerinin ve teknik adamların beş yıl içinde yüzde elliden fazla bir gelişme göstermiş olmasıdır. Bu grup, meslekler içinde en yüksek hızla artan

ÇİZELGE (VII) - (10)
MESLEK GURUPLARINA GÖRE İŞGÜCÜ
(Yüzdelere Olarak)
(1960 - 1970)

Meslekler	Yıllar		Yıllık Değişme Hızı %
	1965	1970	
Serbest Meslek Sahipleri, Teknik Adamlar ve İlgili Meslekler	2.1	3.4	9.6
Yöneticiler ve Girişimciler	2.6	2.9	2.2
Satıcılar ve İlgili Meslekler	2.8	3.1	2.0
Çiftçi, Avcı, Ormancı ve İlgili Meslekler	73.9	66.3	-1.4
Madenciler ve İlgili Meslekler	0.5	0.7	6.7
Hizmetlerle İlgili Meslekler	3.5	3.9	2.2
Zanaatkârlar ve İnşaat İşçileri	8.8	12.6	7.4
Ulaşım ve Haberleşme ile İlgili Meslekler	2.0	2.5	4.5
Bilinmeyen	3.8	4.6	4.4

Öner, 1974: 119'dan hesaplanmıştır.

kesimi belirlemektedir. Teknik niteliklere sahip meslek sahiplerinin sayılarının hızla artması, sanayileşme süreci içinde teknik mesleklerin gelişmekte oluşunu belirtiyor olabilir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, bunların çoğunun hizmet kesiminde çalışmakta oluşudur.

Çalışan Nüfusun İş Durumu.

Çalışan nüfusun içinde bulunduğu iş durumları çizelge (VII) - (11)de gösterilmiştir. Ücretsiz aile işçileri, en büyük grubu oluşturmaktadır. Tarımda çalışanların çoğu, aile işçisi olduğundan ve nüfusun önemli bir kesimi tarımda çalıştığından, bu sonuç son derece doğaldır. Ücretsiz aile işçileri, aslında, ekonomik gelişmemişliğin de bir göstergesidir. Türkiye'deki işgücü içindeki oranları, gelişmiş ülkelere göre hemen hemen on kat daha fazladır.

Beş yıl içinde ücretli aylıklı çalışanların oranında küçük bir artış olmuştur. Zaman içinde, tarım makinalaştıkça ve ülke sanayileşme süreci içinde yol aldıkça, bu oranın daha da artacağına hiç kuşku yoktur.

ÇİZELGE (VII) - (11)
ÇALIŞMA DURUMUNA GÖRE İŞGÜCÜ
(Yüzdelere Olarak)
(1965 - 1970)

Çalışma Durumu	Yıllar		Yıllık Değişme Oranı
	1965	1970	
İşveren	1.0	0.7	-7.1
Kendi İşinde Çalışan	28.7	28.6	-0.1
Aile İşletmesinde Ücretsiz Çalışan	47.3	44.3	-1.3
İşçi	22.4	25.9	2.9
Bilinmeyen	0.6	0.5	-3.6

Öner, 1974: 120'den hesaplanmıştır.

Aynı eğilim çizelge (VII) - (12)de de görülmektedir. Ücretli ve aylıklıların oranı 1963 - 1971 yılları arasında yükselmiştir. Çizelge ayrıca Türkiye'de toplumsal güvenlik kapsamına girenlerin oranının da oldukça düşük olduğunu açığa vurmaktadır.

Gelişmekte olan pek çok ülke gibi, Türkiye'de de toplumsal güvenlik çok yaygın değildir. Örgütlü toplumsal güvenliğin eksikliğini geleneksel yollar kapatmaya çalışmaktadır. Örneğin, Türkiye'de aile, özellikle kırsal alanlarda en önemli toplumsal güvenlik kurumu olarak yaygın bir işlev yerine getirmektedir. Fakat, ailenin de uğradığı değişiklik («Aile» Bölümünde üzerin-

ÇİZELGE (VII) - (12)
SEÇİLMİŞ YILLARDA NÜFUSUN
TOPLUMSAL GÜVENLİK DURUMU
(1000 Kişi Olarak)
(1963 - 1971)

Çalışanların Durumu	Yıllar					
	1963		1967		1971	
	n	%	n	%	n	%
Devlet Memurları	489	3.8	594	4.4	800	5.7
Sosyal Sigorta Kurumu						
Kapsamındakiler	710	5.5	1.069	8.0	1.404	10.1
Sosyal Sigorta Kurumu Dışında						
Kalan Ücretliler	1.546	12.2	1.647	12.5	1.851	13.4
Ötekiler (Kendi İşinde Çalışanlar, Aile İşçileri vb.)	9.969	78.5	9.958	75.1	9.820	70.8
Tüm İşgücü	12.714	100.0	13.268	100.0	13.875	100.0

D.P.T., 1973 a: 80'den hesaplanmıştır.

ÇİZELGE (VII) - (13)
ÇALIŞAN NÜFUSUN SON TOPLUMSAL GÜVENLİK DURUMU
(1972 - 1975)
(1000 Kişi Olarak)

	1 9 7 2	1 9 7 3	1 9 7 4	1 9 7 5
Sosyal Sigorta Kurumu				
Kapsamına Girenler	1.525	1.649	1.800	1.980
Bağ - Kur Üyeleri	235	775	835	925
Emekli Sandığına				
Bağlı Olanlar	850	850	870	925
Banka ve Sigorta San-				
dıklarına Bağlı Olanlar	38	40	42	45
Tüm Sigortalılar	2.648	3.314	3.547	3.900
15 - 65 Yaş Grubuna Oranı	%13.0	%15.7	%16.2	%17.5
Tüm Sigortalıların				
Çalışanlara Oranı	%18.4	%22.6	%23.6	%25.0

Kaynak: Maruflu,, 1975: 49; T.C. Resmi Gazete, no, 15485: 90.

de durulacaktır) sonunda, artık, çalışan ya da çalışmayan bireylerin toplumsal güvenliği konusunda, bu kurumun işlevlerine dayanma olanağı azalmaktadır. Böylece, son günlerde, kendi işlerinde çalışanlar için kurulan «Bağ-Kur» örgütü ile toplumsal güvenlik kapsamının bir ölçüde genişletilmiş olmasına karşın, Türkiye'deki çalışanların büyük çoğunluğu, toplumsal güvenlikten yoksun kalmaktadır.

Çizelge (VII) - (13)de nüfusun son toplumsal güvenlik durumu gösterilmiştir. Çizelgeden de görüldüğü gibi, Bağ - Kur yoluyla bir milyona yaklaşan esnaf ve serbest meslek sahibi toplumsal güvenliğe kavuşmuştur. Fakat yine de rakamların ortaya koyduğu gerçek, çalışan nüfusun ancak dörtte birinin toplumsal güvenlik sahibi olması gibi acınacak bir durum belirlemektedir.

5. OKUR - YAZARLIK VE EĞİTİM.

Okur - yazarlık çizelge (VII) - (14)de gösterilmiştir. Çizelgeden anlaşılacağı gibi, nüfusun yarıdan çoğu okur - yazar değildir. Aslında düşük okur - yazarlık, Cumhuriyetin kuruluşundan

ÇİZELGE (VII) - (14)
SEÇİLMİŞ YILLARDA OKUMA YAZMA ORANLARI
(1935 - 1970)
Yüzde Olarak

Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın
1935	18.7	28.3	9.6
(5 ve Yukarı Yaştakiler)			
1965	48.7	64.1	32.8
(6 ve Yukarı Yaştakiler)			
1970	54.6	68.9	40.0
(6 ve Yukarı Yaştakiler)			

İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941: 52-53; D.İ.E., 1974: 40-41'den hesaplanmıştır.

beri en önemli toplumsal sorunlardan biri olagelmıştır. Yazı devrimi, okur - yazarlık oranının arttırılması için girişilmiş olan çabalardan biridir. Cumhuriyet kurulduğu anda, okur - yazarlık oranı son derece düşüktü. Oniki yıl sonra ise, 1935 yılında, ancak yüzde 18.7'ye yükseltilebilmişti. Bu yüzden bugünkü okur - yazarlık oranının çok düşük olduğu gözlenirken, bu orana erişmiş olmanın bile aslında önemli bir gelişmeyi belirlediği akıldan çıkarılmamalıdır. Pek doğal olarak son derece düşük bir düzeyden işe başlanmış olması, nüfusun okur - yazarlık bakımından içinde bulunduğu zavallı durumu hiç bir biçimde haklı gösteremez.

Kadınların okur-yazarlık durumu, erkeklerden daha düşüktür. Buna karşın, aradaki fark gün geçtikçe kapanmaktadır. Öte yandan bir başka sorun, okur - yazarlık oranı yükselse bile, nüfus artışının yüksekliğinden dolayı, okuma - yazma bilmeyenlerin mutlak rakamının artmakta oluşudur. Örneğin, 1965'de sayıları 13.138.956 olan okuma - yazma bilmeyenler, 1970'de 13.346.317 olmuşlardır (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1974: 40-41). Her ne kadar artma oranı çok büyük değilse de, bugünkü atılımlar ve programlar çerçevesinde, okur - yazar olmayanların sayılarının artmakta oluşu, Milli Eğitim siyaseti bakımından önemli bir başarısızlık göstergesi olarak ele alınabilir.

ÇİZELGE (VII) - (15)
SEÇİLMİŞ YILLARDA OKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARIN
YÜZDESİ OLARAK ÖĞRENCİLER
(1960 - 1971)

Yıllar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksek Öğrenim
1960-1961	70.0	20.5	18.0	3.3
1965-1966	77.6	23.7	23.2	4.9
1970-1971	83.5	35.2	35.4	6.8

D.P.T., 1973 a: 85, 87; D.P.T., 1964: 402. D.İ.E., 1974: 38, 117'den hesaplanmıştır.

Çizelge (VII) - (15), okul çağındaki nüfusun okullaşma oranını göstermektedir. Bu oran, ilkokul çağındaki nüfus için en yüksek düzeydedir. Fakat burada unutulmaması gereken nokta, gerek yasal olarak, gerekse Kalkınma Planı ereklerine göre, ilkokul çağındaki çocukların yüzde 100'ünün okula gitmesinin sağlanması gerektiğidir. Bugün yüzde 100'ün altında olan bu oran, çeşitli biçimlerde yükseltilmeye çalışılmaktadır. Hiç kuşkusuz, sorun yasal bir biçimde değil, toplumsal ve ekonomik önlemlerle çözülecektir.

İlkokul ile birlikte, öteki eğitim düzeylerinde görülen düşük oranlarda yukarı doğru bir değişme eğilimini belirlemektedir. Ortaokul ve lise düzeylerindeki okullaşma oranları birbirine son derece yakındır. Her iki eğitim düzeyinin birbirine bağımlılığı düşünülürse, bu sonucu doğal karşılamak gerekir.

Öte yandan yüksek öğrenim isteğinin sürekli artmasına karşın, bu düzeydeki okullaşma oranı son derece düşüktür. Yüksek öğrenimdeki okullaşma oranının bütün olanaklar zorlanarak, on yıl içinde iki kat artmış olması, Türkiye'de liseyi bitirenlerin, üniversiteye gitmekten başka yapacak işleri olmamasının bir sonucudur. Çünkü lise eğitimi hiç bir işlevsel yararı olmayan, son derece genel ilkelere göre düzenlenmiştir. Böylece, hızla sanayileşen bir toplumda gereksinilen teknik eğitim alamayan lise mezunları, okulu bitirdikten sonra iş bulamamakta ve tek çıkar yol olarak üniversiteye girmeye çalışmaktadırlar. Bu süreç sonunda 1966 yılında üniversitelere 41.000 kişi kadar başvurmuşken, 1975 yılında üniversiteye giriş sınavına katılanların sayısı 271.000'e yükselmiştir. Bu durum hiç kuşkusuz, orta öğretim düzeninin bozukluğu yanında, halkın yüksek öğrenime verdiği değeri de (bir ölçüde de olsa) yansıtmaktadır. Aslında, eğitim ve özellikle yüksek öğrenim, bireylerin toplumsal tabakalaşmanın yukarı katlarına doğru yükselmesi için kullanılan araçlardan biri olduğu için, Türkiye'de geleceğe ilişkin beklentilerle birlikte, üniversite eğitimi isteğinin artması son derece doğaldır.

Öte yandan, yüksek öğretim olanakları, hiç de öğrenci başvurmaları oranında artmamaktadır. Bu nedenle, yüksek öğretim

alanında akıl almaz bir dengesizlik başlamıştır. Üniversiteye giremeyenlerin sayısı, girenlerin sayısını kat be kat aşmaktadır. 1975 yılında, henüz eğitim verimliliği belli olmayan mektupla öğretim göreceklere sayısıyla birlikte, yüksek öğrenim kurumlarına ancak 65.000 dolaylarında öğrenci alınabilmektedir. Bu rakam çeşitli zorlamalarla artırılabilirse bile, 300.000'e yaklaşan istek karşısında, durumun yetersizliği açıkça ortadadır. Özellikle orta öğretimde odaklaşan tüm bir «eğitim devrimi» yapılmadıkça, Türkiye'deki yüksek öğrenim sorununun çözülme olanağı yoktur.

6. ÖZET VE SONUÇLAR.

Türkiye'nin nüfusu oldukça genç bir nitelik taşımakta ve uygulanan aile planlaması programlarına karşın, hızla artmaktadır. (Aile planlaması programları, «Aile Bölümü»nde incelenmektedir). Ülkenin sanayileşme süreci hızlandıkça, nüfus artış hızının da yavaşlaması beklenmektedir.

Toplumun iş olanakları, çalışabilir nüfusun artış hızına ayak uydurabilecek bir düzeyde yükseltilememektedir. Çalışabilir nüfus ile iş olanakları arasındaki büyük dengesizliğin sonucu, açık ve gizli işsizlik biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bir başka sonuç da, yurt dışına önemli ölçüde işçi göçü olmuştur.

Halkın eğitim düzeyi de çok düşük ve toplumun eğitim olanakları son derece sınırlıdır. Buna karşılık, nüfusun eğitime beklentileri oldukça yükselmiştir ve bugün de hızla artmaktadır. Böylece, eldeki kaynaklarla karşılanması olanağı bulunmayan büyük bir eğitim isteği ortaya çıkmıştır. İstekler ile olanaklar arasındaki bu dengesizlik, önemli bir toplumsal sorun olmuştur.

Çalışan nüfusun toplumsal güvenlik olanakları da son derece sınırlıdır. Örgütlü toplumsal güvenlik, hızla sanayileşmekte olan bir ülke için yeterli düzeye erişmiş olmaktan çok uzaktır.

Ülke nüfusunun bu genel nitelikleri, Türkiye'nin daha uzun bir süre, gelişme ve kalkınmanın doğurduğu bütün sorunları en

şiddetli bir biçimde yaşayacağını ortaya koymaktadır. Kırsal alanlardaki halkın büyük kitleler biçiminde kentsel alanlara göç etmesi, bu bölümde belirtilen sorunların çok daha büyümesine yol açacaktır. (Kente doğru olan göç olayı, «Kentleşme» Bölümünde ayrıca ele alınacaktır).

Sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin, uzun dönemde okur - yazarlık sorununu çözeceği konusunda hiç kuşku yoktur. Fakat, çalışma çağına girmiş olan ve yüksek göç eğilimlerine sahip olan nüfusun yeterli ölçüde iş olanakları bulamaması Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısını büyük değişmelere zorlayacaktır. Bugünkü düzen, nüfusun artan beklentilerini karşılayacak olanakları yaratabilirse, toplumsal ve ekonomik gelişme oldukça sarsıntısız bir biçimde gerçekleşebilir. Yoksa, Türk toplumu büyük patlamalara tanık olacaktır.

BÖLÜM VIII

KENTLEŞME

Kentlere Akın. Yapısal Değişme.

.....
.....
kırkbin köyden birer kişi
göçüyor kırbin kişi
kırkbin köyden onar kişi
göçüyor yarım milyon
ya ellişer yüzer kişi?
göçüyor milyon milyon
vatanda vatan
güzel beyler
hanımlar
kusuyor bütün köyler insanlarını
kusuyor kasaba'ar
baştanbaşa bütün ülke
kusuyor insanını!
bu eziklik
bu hırçınlık
güzel beyler
hanımlar
bu sınırsız tedirginlik
acaba nerde biter?

nasıl başlar acaba
şenlikli günleri bu toprakların?
bulacak birgün elbet
yatağını bu nehir
dürulup dinginleşecek
birgün elbet bu nehir
ve çocuklar oynaşacak mutlu çocuklar
anacan sularında bu mutlu nehrin!

Hasan Hüseyin, (Koçero Vatan Şiiri'nden)

1. KENTLEŞMENİN GENEL NİTELİKLERİ.

Türkiye'deki kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden birisidir. Yalnızca, tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir. Ayrıca siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde kendisine özgü etkileri vardır.

Türkiye'deki kırsal ve kentsel nüfus artışı çizelge (VIII) - (1)de gösterilmiştir. Ülkenin kentsellik niteliği, Birleşik Amerika ve İngiltere gibi ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, çok yoğun bir görünüme sahip değildir. Türkiye'deki kentsel nüfusun yüzde 40 dolaylarında olmasına karşılık, bu oran, gelişmiş ülkelerde yüzde 50'nin üzerindedir.

ÇİZELGE (VIII) - (1)
SAYIM YILLARINA GÖRE
KENTSEL VE KIRSAL NÜFUS
(1927 - 1975)

Sayım Yılı	Kırsal Nüfus		Kentsel Nüfus	
	n	%	n	%
1927	11.412.185	83.6	2.236.085	16.4
1935	13.473.821	83.4	2.684.197	16.6
1940	14.586.479	81.9	3.234.471	18.1
1945	15.348.279	81.7	3.441.395	18.3
1950	17.063.323	81.5	3.883.865	18.5
1955	18.735.917	77.9	5.328.846	22.1
1960	20.787.796	74.8	6.967.024	25.2
1965	22.008.800	70.1	9.382.621	29.9
1970	22.931.788	64.3	12.734.761	35.7
1975*	23.397.873	58.3	16.799.796	41.7

Kaynak: İmar İskan Bakanlığı, 1973: 6

(*) D.İ.E., 1975 a: 1. (Rakamlar, telgrafla verilen geçici sonuçlardır. Kent nüfusu olarak il ve ilçe merkezlerinde yaşayanlar alınmışlardır.)

Öte yandan Türkiye'nin kentleşme süreci, oldukça hızlıdır. Bir başka deyişle, kentleşme oranı yüksektir. Çizelge (VIII) - (2)'den de görüldüğü gibi, kentli nüfus, genel nüfustan çok daha hızlı artmaktadır. Genel nüfus içindeki yerli 1927'de yüzde 16.4 olan kentli nüfus, 1970 yılında yüzde 35.7'ye ulaşmıştır.

1965-1970 dönemi içinde kırsal alanlardaki yıllık nüfus artış hızı yalnızca binde 8 dolaylarındadır. Buna karşılık, kentsel alanlardaki nüfus, yılda, yüzde 6.1 oranında artmaktadır. Böylece, kentli nüfusun, köylü nüfustan 7.4 kat daha hızlı arttığı görülmektedir ki, bu durum oldukça yüksek bir kentleşme oranı belirtirler.

Bu rakamlar bize, Türkiye'deki kentleşme olayının ardında yatan temel öğenin kırsal alanlardan, kentlere yapılan göç olduğunu göstermektedir. Kentlerdeki «doğal» nüfus artışı, kentleşme sürecini etkileyecek ölçüde önemli bir öğe değildir. «Doğal» nüfus artışı, ancak köylerdeki nüfus patlaması yoluyla, kentlere akına yol açmaktadır. Yüksek nüfus artış hızı böylece «itici öğelerin» (kırsal alanların yetersizliklerinin) ardında

ÇİZELGE (VIII) - (2)
KENTSEL NÜFUSUN BÜYÜMESİ
(1940 - 1970)

Yıllar	Toplam Nüfusun On Yıllık Artışı %	Kentsel Nüfusun On Yıllık Artışı %
1940-1950	17.5	20.1
1950-1960	32.8	80.2
1960-1970	28.3	70.5

Kaynak: Keleş, 1973: 26

yatan nedenlerden birini oluşturmaktadır. Çizelge (VIII) - (3)de gösterilen rakamlara ek olarak, 1960-1970 arasında kentlere gelen nüfusun üç milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1973a: 112).

ÇİZELGE (VIII) - (3)
PLANLI DÖNEMDE KENTSEL ALANLARA
ERKEK NÜFUS GÖÇÜ
(1961 - 1982)

Yıllar	Net Göç
1961-1962	160 553
1963-1967	435 816
1968-1972	476 499
1973-1982	535 013*

Kaynak: Gökçen, 1971.

(*) İleriye dönük hesaplama.

Kente göç edenlerin içinde 15-24 yaş grubu egemendir. Ayrıca bekleneneği gibi, erkekler, kadınlardan daha çok göç etme eğilimine sahiptir (Yener, 1970: 16). Fakat, girişicilik kimde olursa olsun, sonunda, göç etme eyleminin aile çapında gerçekleştirildiğinde hiç kuşku yoktur. Bu nedenle kente göç eden nüfusu saptamak için, çizelge (VIII) - (3)deki rakamlar, Türkiye'deki ortalama aile büyüklüğü olan 5 ile çarpılmalıdır.

Kentleşmenin Ardında Yatan Temel Nedenler: Tarımdaki Değişme.

Bu konuda belirtilmesi gereken ilk nokta, Türkiye'deki kentleşmenin yalınç olarak sanayileşme süreci ile özdeşleştirilemeyeceği gerçeğidir. Kırsal alanlardaki yaşam koşullarının elverişsizliğinden doğan «itici öğeler», Türkiye'deki kentleşme süreci açısından çok önemli bir etki sahibi olarak gözükmektedir.

Tarım kesiminin bugünkü durumu ve bu kesimde ortaya çıkmış olan değişiklikler, itici öğelerin ardında yatan temel nedenlerdir. Tarımsal etkinliklerin düşük ekonomik verimliliği, kırsal alanlardan dışarı doğru göçü ortaya çıkaran gerçeklerden biridir. Tarımdaki gelirin düşüklüğü ve toprağın çok eşitsiz dağılımı, köylüleri, köylerini bırakmaya zorlamaktadır. Tarımsal işletmelerin yüzde 88 kadarı, işlenebilir toprakların ancak yüzde 48'i üzerinde çalışabilmektedir. Öte yandan, işletmelerin yüzde 12'si toprağın yüzde 50'den çoğunu kullanmaktadır. Çizelge (VIII) - (4)de gösterilen bu eşitsiz dağılıma ek olarak, toprağın, toprak sahibinin ölümünden sonra geride kalanlar arasında çok küçük parçalara bölünmesi de kırsal alanlardan dışarı doğru olan göçün temel nedenleri arasındadır. Tarımla uğraşanların yüzde 61'inin elindeki toprak dört, ya da daha çok parçadan oluşmaktadır (Keleş, 1973: 35).

ÇİZELGE (VIII) - (4)
TARIM KESİMİNDE TOPRAK MÜLKİYETİ
DAĞILIMI

Tarımsal İşletmeler	Sayı	%	Hektar Olarak Büyüklik	%
Mülkiyetsiz İşletmeler	308 899	8.7	—	—
Tümü Kiralanan				
Küçük İşletmeler	104 347	2.9	—	—
1 Hektar ve Aşağısı	744 195	22.0	2 418 935	8.6
1 - 5 Hektar	1 358 093	38.8	5 375 884	19.2
5 - 10 Hektar	561 732	15.9	5 578 351	20.1
10 - 15 Hektar	391 478	11.1	9 881 670	36.4
50 Hektar ve Daha Büyük	15 352	0.5	4 352 501	15.6
Ötekiler (Devlet Çiftlikleri v.s.)	1 400	0.1*	276 807	0.1*

(*) Bu yüzdelere 0.1'den küçük olup tarafımdan yuvarlanmıştır.
D.İ.E., 1974: 208-209'dan hesaplanmıştır.

Tarımsal üretimin makinalaşması da kentlere göç etmenin ardında yatan bir başka ögedir. Çizelge (VIII) - (5)den görüldüğü gibi, traktör sayısı ve traktörle işlenen toprakların tüm topraklar içindeki oranı sürekli olarak artmaktadır. Bu eğilimin anlamı, gelecekte, daha çok tarım işçisinin tarım dışı alanlara itileceğidir.

Türkiye'deki tarım kesimine ilişkin bir başka gerçek, ekilebilir toprakların sınırına ulaşılmış olmasıdır. Bu nedenle, tarımsal etkinlikler için yeni topraklar kullanmak olanağı yoktur. Böylece, makinalaşma sonunda işini yitiren işçiler için kente göç etmekten başka çözüm yolu kalmamaktadır.

Kentlere doğru ortaya çıkan büyük göçün ardında, yukarda kısaca değindiğim bu yapısal değişmelerin yattığında hiç kuşku yoktur. Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlenen sanayileşme siyaseti, tarım kesimi üzerinde belli biçimlerde etkisini sürdürmektedir. Tarım kesiminin Türkiye'nin Kaba Ulusal Ürünü için-

ÇİZELGE (VIII) - (5)
TRAKTÖR SAYISI VE TRAKTÖRLE
İŞLENEN TOPRAK ORANLARI
(1940 - 1973)

Yıllar	Traktör Sayısı	Traktörle İşlenen Alanın Tüm Tarımsal Alana Oranı %
1940	1 066	.01
1950	16 585	.09
1960	42 136	.14
1970	105 865	.33
1972	135 726	.40
1973	156 139	.47

Kaynak: D.İ.E., 1974: 188; D.İ.E., 1975 b: 84.

deki azalan payı çizelge (VIII) - (6)da gösterilmiştir. Aynı çizelgede gösterildiği gibi, tarım kesiminde çalışan işgücü oranı da gittikçe azalmaktadır. Bu durum, kenttsel alanlara göç eden ailelerin göç ediş nedeni olarak, çoğunlukla, köyde yaşamı sürdürmenin olanaksızlığını belirtmelerine yol açmaktadır (Kongar, 1973a: 116; Yasa, 1966: 73; Levine, 1973).

Köyden kente akının, daha çok, pazar ekonomisi ile bütünleşen köylerden başladığı da bu konudaki önemli gerçeklerden biridir. Artan iletişim ve ulaşım olanakları, özellikle göç etme sürecinin başlangıç aşamasında son derece etkili olmaktadır.

Kentlerin İşlevi: Çekici Ögeler.

Her ne kadar, Türkiye'deki kentleşme sürecinin ardındaki temel öğeler köylerin ve küçük kasabaların elverişsiz yaşam koşulları (itici öğeler) olarak görünüyorsa da, kentlerin çekici-

ÇİZELGE (VIII) - (6)
KABA YURT İÇİ ÜRÜN İÇİNDE TARIM
KESİMİNİN PAYI VE
TARIMDAKİ İŞGÜCÜ YÜZDELERİ
(1960 - 1975)

Yıllar	Tarımın Payı	Tarımdaki İşgücünün Tüm İşgücüne Oranı
	%	%
1960	40.7	78.0
1962	38.1	77.1
1965	34.1	75.0
1967	32.5	71.3
1970	29.1	68.0
1972	27.7	65.0
1975	24.8	60.9

Kaynak: D.İ.E., 1973 b: 92-93; D.P.T., 1973 a: 78; D.P.T., 1972 b: 19; T.C. Resmi Gazete, no, 15485: 12, 82.

liği de, göç konusunda önemli bir işleve sahiptir. Hiç kuşkusuz, kentsel yaşam koşulları, özellikle büyük kentlerde, gün geçtikçe kötüleşmektedir. Bu gerçeğe karşın, çizelge (VIII) - (7), bize kentlerin çekiciliği (çekici öğeler) konusunda birtakım ipuçları vermektedir. Kentlerdeki iş olanakları, işgücü artış hızının çok altında gelişmekle birlikte, yine de sanayideki yüksek ücretler, çekicilik konusunda önemli bir yere sahiptir. 1965 yılında, sanayi kesiminde birey başına gelir, tarım kesiminde birey başına gelirin 4.5 katıydı (Keleş, 1973: 38).

Yukarda kısaca değindiğim bu çekici öğeye ek olarak, toplumun kültürel değerleri de, kente olan büyük göç dalgasını pekiştirmektedir. «İstanbul'un taşı toprağı altındır», ya da «büyük kentlerde kerahet de keramet de boldur» gibi halk deyişleri, Türkiye'de, büyük kentlerin çekiciliğini belirleyen sözlerdir. Halkın büyük kent yaşamına karşı duyduğu imrenmenin ardında, büyük bir olasılıkla, İmparatorluk döneminde İstanbul halkının sahip olduğu önemli ayrıcalıklar (örneğin, İstanbul halkı askerlik yapmazdı) yatar.

ÇİZELGE (VIII) - (7) **YERLEŞME YERLERİNE GÖRE YILLIK** **ORTALAMA EV HALKI GELİRİ**

Yerleşme Yerleri	Ortalama Yıllık Ev Halkı Geliri (TL.)
Üç Büyük Kent (İstanbul - Ankara - İzmir)	26 470
50.000'den Çok Nüfuslu Kentler	10 700
15.000 - 50.000 Arası Nüfuslu Kentler	11 482
2.000 - 15.000 Arası Nüfuslu Kentler	9 979
2.000'den Düşük Nüfuslu Yerler	8 181

Kaynak: Bulutay, Timur, Ersel, 1971: 69.

Yüksek ücretlerin ve kültürel değerlerin çekiciliği kıldığı büyük kentlerde, özellikle birleşik kentsel alanlarda, (ilerde de göreceğimiz gibi) yaşam koşulları yeterli olmaktan çok uzaktır. Fakat küçük kasaba ve köylerdeki yaşam koşulları kentlerdekinden daha iyi olmadığı için, kırsal alanlardan dışarı doğru göç bütün hızıyla sürmektedir.

Bu noktada kuramsal bir uyarı gerekmektedir. Türkiye'deki kentleşme hem «itici» hem de «çekici» öğeler birbiri ile de son derece yoğun bir etkileşim içindedir. Bir başka deyişle, birbirlerini etkilemekte ve birbirlerinden etkilenmektedir.

2. TÜRKİYE'DE KENTLEŞMENİN ÖZEL NİTELİKLERİ.

Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri, bölgeler arasındaki dengesizlikler Türk toplumsal yapısının temel niteliklerinden biri olagelmıştır. Çizelge (VIII) - (8), İmparatorluğun yıkılışı sırasındaki gelir dağılımı hakkında bir izlenim verir. İmparatorlukta gördüğümüz bu dengesiz gelir dağılımı, Cumhuriyet

ÇİZELGE (VIII) - (8)
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
GELİR DAĞILIMI
(1907 - 1914)
(Birey Başına Kuruş)

Bölgeler	Yıllar		
	1907	1913	1914
Doğu Trakya	837	1040	1160
İstanbul ve Çatalca	1790	2085	1934
Anadolu	765	911	1018
Suriye ve Beyrut	840	1030	1130
Irak	576	656	745

Kaynak: Eldem, 1970: 305.

döneminde de egemenliğini sürdürmüştür. Gelir ve hizmet dağılımındaki dengesizliklerin sonucu olarak, kentleşme süreci de Türkiye'de ayrı bölgelerde son derece değişik yoğunluklar göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'deki kentleşmenin birinci niteliğinin bölgeler arası dengesizlikleri arttırmak olduğunu söyleyebilirim. Çizelge (VIII) - (9)dan da görüleceği gibi Marmara Bölgesi bir Avrupa ülkesi düzeyinde kentleşmişken, öteki bölgeler kentsellik oranı bakımından oldukça geri kalmıştır. Kentsellik yönünden, bölgeler arasında görülen bu dengesizlik, hiç kuşkusuz ülkenin dengesiz sanayileşmesinin bir sonucudur. Türkiye'de kentleşme, her ne kadar salt, sanayileşmenin sonucu değilse de sanayileşme ile kentleşme arasında yakın bir ilişki olduğunu görüyoruz. Sanayileşmiş bölgelerin kentleşme oranı yüksek, sanayileşmemiş bölgelerin kentleşme oranı ise düşüktür (Tokgöz, 1973: 94-105).

ÇİZELGE (VIII) - (9)
BÖLGELERE GÖRE KENTSELLİK
ORANLARI
(1950 - 1970)
(Yüzdelere Olarak)

Bölgeler	Yıllar		
	1950	1960	1970
Marmara	36.5	43.3	52.4
Güney Anadolu	21.7	31.6	39.8
Ege	24.1	30.3	34.1
Orta Anadolu	19.9	24.8	36.1
Güney Doğu Anadolu	15.1	16.1	23.0
Doğu Anadolu	8.5	13.4	22.2
Karadeniz	7.1	11.4	17.7
Türkiye	18.9	25.2	33.5

Kaynak: D.İ.E., 1973 a: 70.

ÇİZELGE (VIII) - (10)
NÜFUSU 100.000'in ÜZERİNDEKİ KENTLERİN
BÜYÜME GÖSTERGELERİ
(1940 = 100)
(1950 - 1970)

Kentler	Yıllar		
	1950	1960	1970
İstanbul	118	185	283
Ankara	183	413	769
İzmir	124	161	283
Adana	133	263	399
Bursa	134	198	356
Eskişehir	148	252	356
Gaziantep	126	217	395
Konya	114	212	355
Kayseri	125	195	319
Diyarbakır	106	188	316
Erzurum	112	189	282
Samsun	118	235	360
Sivas	125	224	317
Malatya	134	230	359
Kocaeli	124	252	422
Mersin	121	228	380
Elazığ	115	237	425
Maraş	124	196	379
Adapazarı	138	308	393
Urfa	109	170	284
Kırkkale	138	375	802
Karabük	143	461	949

Kaynak: D.İ.E., 1973 a: 71.

Not: Son iki kentin nüfusları 1970'de 100.000 olmuştur.

Kentleşme, çeşitli illerde de değişik biçimler göstermektedir. Büyük kentler, genellikle küçük kentlerden daha yüksek bir oranla gelişmektedir. Kentli nüfusun yarısından fazlası, 100.000'den kalabalık kentlerde yaşamaktadır. Buna karşılık, kimi orta büyüklükteki kentler, özel niteliklerinden dolayı büyük kentlerden de hızlı büyümektedir. Örneğin, Kırıkkale ve Karabük gibi orta büyüklükteki kentler, hızlı sanayileşmelerinden dolayı geniş ölçüde nüfus çekmektedir. Birtakım büyük kentlerde çok büyük oldukları için, büyüme hızı oranı bakımından ötekilerin gerisinde kalmaktadır.

Çizelge, (VIII) - (10), Türkiye'nin en kalabalık kenti olan İstanbul'un büyüme hızı bakımından en düşüklerden biri olduğunu göstermektedir. İstanbul'un nüfusu, çok kalabalık olduğu için, yeni gelenlerin bu büyük rakama oranı oldukça küçük bir yüzde tutmaktadır. Buna karşılık, yine de, İstanbul'a gelen göçmen nüfusun sayısı, mutlak rakam olarak, bütün öteki kentlere gelenlerden çoktur.

İller Arasındaki Toplumsal ve Ekonomik Ayrılıklar.

Büyük kentler ile ülkenin geri kalan kesimi arasındaki büyük uçurum, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan bir çalışma ile gözlenebilir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973a: 73-74). Bu çalışmaya göre yalnızca sekiz il, ölçü olarak kullanılan çeşitli hizmet ve olanaklar bakımından, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ortalama rakam, bütün illerin nitelikleri birlikte düşünülerek hesaplandığından, bu sonuç, bütün geri kalan illerin toplumsal ve ekonomik hizmet ve olanaklarının ancak bu sekiz ile eşit olması demektir. Bir başka deyişle, Türkiye'deki hizmet ve olanakların hemen hemen yarısı, bu sekiz ilde toplanmıştır.

Bir başka çalışma, çok sayıda öge kullanılarak, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılmıştır. Yirmiiki değişken ile kar-

maşık bir «gelişme göstergesi» hesaplanmıştır. Çizelge (VIII) - (II)de. Devlet Planlamanın hesaplarına göre Türkiye ortalamasının üzerinde kalan on ilin gelişme hızlarını gösterdim. Bu illerin içinde en hızlı gelişen Kocaeli, en yavaş gelişen ise Aydın'dır. (Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, değişik ögeler kullanıldığı zaman, iller arasındaki sıralamanın da değişebileceğidir.)

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hesaplamalarına göre en az gelişmiş il Adıyaman'dır. Adıyaman, en gelişmiş il olarak gözüken İstanbul'dan onbeş kat daha geridir. Öte yandan Devlet

ÇİZELGE (VIII) - (11)
GELİŞME GÖSTERGESİNE GÖRE
TÜRKİYE ORTALAMASININ ÜZERİNDE
OLAN KENTLER (1963 - 1967)
(1963'de Türkiye = 100)
(1963 - 1967)

Kentler	Yıllar					1963-1967 Arası Ortalama Büyüme Hızı %
	1963	1964	1965	1966	1967	
İstanbul	287	305	348	367	377	5.5
Ankara	208	230	259	270	279	5.9
İzmir	168	190	212	225	234	6.6
Adana	151	158	167	183	200	5.6
Kocaeli	127	147	172	187	195	8.6
Zonguldak	117	114	158	169	175	8.1
Eskişehir	118	129	146	157	167	6.1
Aydın	128	133	140	150	156	4.0
İçel	121	124	129	144	152	4.6
Bursa	109	122	128	137	142	5.3
TÜRKİYE	100	110	122	132	138	6.4

D.P.T., 1969: 29'dan hesaplanmıştır.

Planlama Teşkilatının hesaplarına göre en az gelişmiş olan il Bingöl'dür. İstanbul, yine en gelişmiş il olarak ortaya çıkmıştır ve Bingöl'den on kat ileri gözükmektedir.

Gerek kamu gerekse özel kesim yatırımları bu gelişmiş on ilde yoğunlaşmaktadır. Çizelge (VIII) - (12) de, Devlet Planlama-

ÇİZELGE (VIII) - (12)
EN ÇOK GELİŞMİŞ ON İLDEKİ
KAMU YATIRIMLARI
(1963 - 1967
(1000. TL. Olarak)

İller	Yıllar				
	1963	1964	1965	1966	1967
İstanbul	576 271	648 703	733 218	737 625	624 377
Ankara	466 672	625 258	539 353	554 343	347 166
İzmir	134 675	231 521	158 802	161 949	252 621
Adana	85 827	180 615	155 013	168 535	178 450
Kocaeli	45 177	79 722	40 587	95 418	273 943
Zonguldak	398 861	509 722	423 716	318 682	353 541
Eskişehir	49 663	46 692	139 811	209 447	139 306
Aydın	18 969	65 263	56 160	44 317	55 783
İçel	75 691	118 048	102 735	82 640	58 734
Bursa	63 007	54 182	73 101	132 840	99 388
TÜRKİYE (Ortalama)	61 111	99 806	90 724	88 820	93 730
TÜRKİYE (Toplam)	4 094 645	6 687 058	6 078 547	5 951 004	6 279 970
On İl					
Toplamı	1 914 813	2 559 726	2 422 496	2 505 796	2 383 309
On İlin Türkiye Toplamına					
Oranı	46.8	38.3	39.8	42.1	37.9

D.P.T., 1969: 36-37'dan hesaplanmıştır.

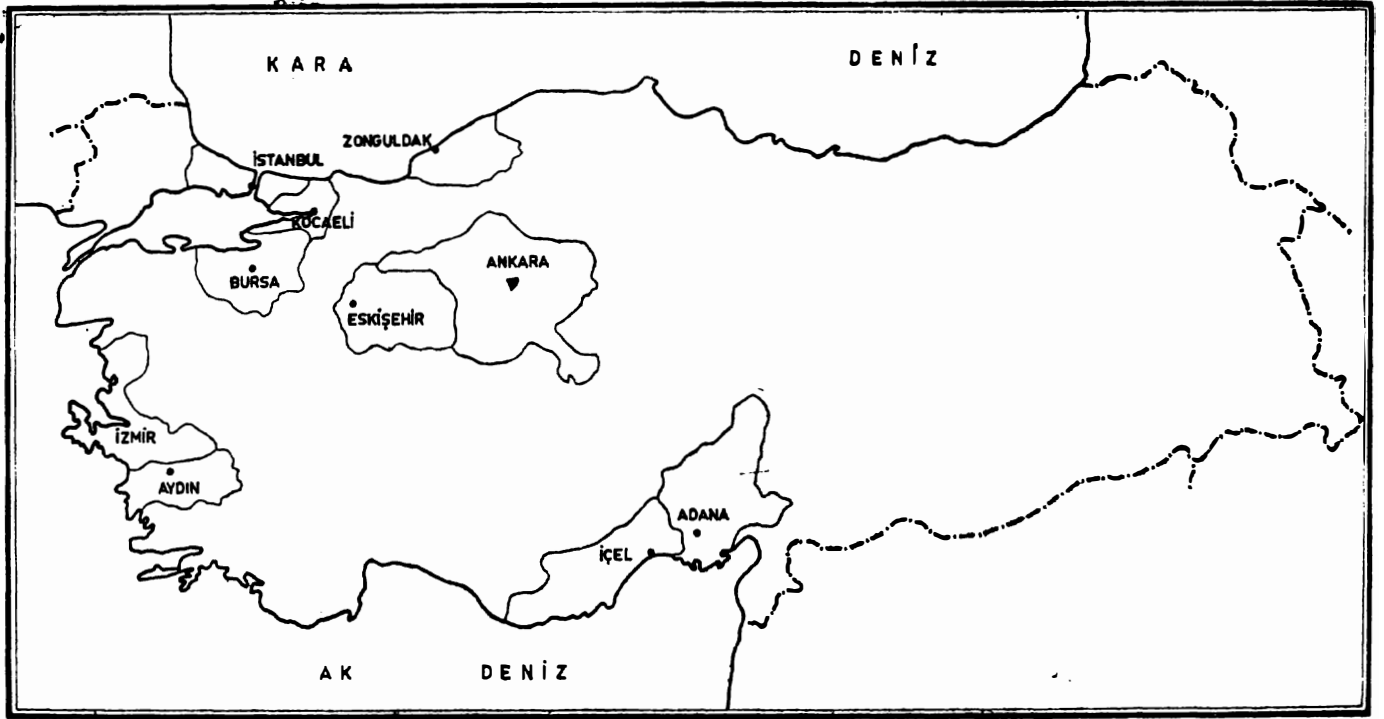
nın hesaplarına göre en çok gelişmiş olan on ildeki kamu yatırımları gösterilmiştir. Bu illerdeki kamu yatırımları, bütün Türkiye'deki kamu yatırımlarının beşte ikisi dolaylarındadır. Aynı eğilim özel kesim yatırımları bakımından daha da belirgin olarak görülür. Çünkü özel kesim, işletme yeri için uygun koşullar aradığından ve olanakların daha çok bulunduğu yerlerde daha yoğun yatırımlar yapmaktadır.

İlginç ve çelişkili olan nokta, yatırımların en çok yoğunlaştığı bu illerin sürekli olarak daha çok yatırıma gereksindiğidir. Çünkü büyük nüfus baskısından dolayı, bu kentlerdeki yaşam koşulları gün geçtikçe kötüleşmektedir. Harita (VIII) - (1), bu on ilin ülke üzerindeki dağılımını göstermektedir. Bu kentlerin pek çoğu, su, elektrik, havagazı, konut, kanalizasyon gibi temel hizmetlerden yoksundur. Fakat yine de bugünkü dağılımlarına bakıldığında zaman, bunların gelecekteki büyük birleşik kentsel yapıları oluşturacağı anlaşılmaktadır. Bu kentler bütün ötekilerden daha hızlı büyümektedir. Çünkü, buralara gelen nüfus, daha çok kamu ve özel kesim yatırımları yapılmasına yol açacak, bu ise, daha fazla nüfus çekecektir. Böylece iç göç ile yatırımlar arasında bir kısır döngü başlayacak ve bunun sonunda da, İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir ve Adana gibi iller son derece hızla büyüyecektir.

Bütün bu gelişmeler, kuzey - batıda İstanbul, Kocaeli ve Bursa'nın, batıda İzmir ve Aydın'ın, güneyde ise Adana ve İçel ile İskenderun'un bütünleşerek, gelecekte, «birleşik kentsel bölgeler» oluşturmaları sonucunu doğuracak gibi gözükmektedir. Hiç kuşkusuz, bu eğilim, etkili önlemler alınmazsa, gelecekteki dengesizlik sorunlarını çok daha büyütecektir.

Türkiye'de Büyük Kentlerin Yapısı.

Türkiye'deki kentleşme, bir ölçüde de olsa, hükümet uygulamalarının bir sonucudur. Hükümetler, kalkınma planlarının sanayileşme yolunda önerdiği önlemleri alarak kentleşmeyi desteklemektedir. Tarımdan sanayiye nüfus kayması, bir ülkede izlenen sanayileşme siyasetinin kaçınılmaz sonucudur. Türkiye'de kentsel alanlardaki kamu hizmetlerinin ve çeşitli olanakların

Harita (VIII)-(1), Türkiye'de en çok yatırım yapılan on il.

yetersizliği, ana kent planlarının yapılmamış, ya da yapılanların uygulanamamış olması, kentleşmeyi, temel toplumsal sorunlardan biri durumuna getirmiştir.

Bu sorunlu kentleşmenin ardında yatan temel öğe, Türkiye'-de, sanayileşme ile kentleşme arasında bir uyum olmamasıdır. Büyük kentsel nüfus, sanayide çalışan nüfustan daha hızlı büyümektedir. (Yücel, 1969:18). Çünkü, kentlere gelen nüfus, sanayileşme süreci çerçevesinde yaratılan yeni iş alanlarının çok üstündedir. Bunun sonucu olarak kentsel nüfusun önemli bir bölümü hizmet kesimine kayıp bu kesimin beklenmedik ölçüde büyümesine yol açarken, kentlerdeki gizli ve açık işsiz oranı da sürekli artmaktadır.

Nüfusu 100.000'in üstünde olan kentlerde egemen etkinlik sanayidir. Buna karşılık, 10.000-25.000 arasındaki kentlerde, tarım ve madencilik daha çok görülür (Öncü, 1973). Büyük kentlerdeki tarımsal etkinlikler son derece azdır (Tümertekin, 1973: 132). Fakat kentleşme süreci içinde asıl önemli olan kesim hizmet kesimidir. Hizmet kesimi işin içine sokulmadıkça, ne sanayinin artan, ne de tarımın azalan yeri kentleşme olgusunun sonuçları bakımından bir anlam taşır. Büyük kentlerin büyümesi biçiminde varlığını sürdüren kentleşme, sanayi yerine, hizmet kesimindeki iş olanaklarının artmasına koşut bir gelişme göstermektedir (Keleş, 1970).

Genellikle, küçük yerleşme birimlerinde egemen olan etkinlikler, tarım, askerlik ve yönetim alanlarında odaklaşmıştır. Orta boy yerleşme birimlerinde hizmet kesimi, büyük yerleşmelerde de sanayi kesimi egemen olarak düşünülür. (Tümertekin, 1973: 101). Oysa durum bundan değişiktir. Çizelge (VIII) - (13) de, kimi büyük kentlerde hizmet kesiminin ağırlığı gösterilmiştir. Aslında, büyük kentlerde hizmet kesiminin egemen olması doğaldır. Çünkü tüm Türkiye açısından, hizmet kesiminde çalışanların sayısı, sanayi kesiminde çalışanların sayısından çoktur. Bu ulusal eğilime ek olarak, büyük kentlerdeki sanayinin gelen büyük göçü emecek ölçüde yaygınlaşamaması, hizmet kesiminin ağırlığını iyice arttırmaktadır. Bu oluşum yıldan yıla hızını yükseltmektedir. 1965 yılında, Türkiye'deki en büyük kesim olan hiz-

ÇİZELGE (VIII) - (13)
BÜYÜK KENTLERDE ÇALIŞAN İŞGÜCÜNÜN DAĞILIMI
(1965 Yılında Yüzdelere Olarak)

Kentler	Kesimler	
	Sanayi	Hizmet
İstanbul	40.4	56.3
Ankara	25.0	70.7
İzmir	35.6	52.7
Adana	32.6	51.9
Bursa	44.6	42.5
Eskişehir	40.0	53.4

Kaynak: Keleş, 1972 a: 39.

met kesimi, Üçüncü Plan dönemi olan 1977 yılında Ulusal Gelir'in yarısından fazlasını üretir duruma gelecektir. (Öner, 1972).

Büyük Kentlerdeki Konut Durumu.

Kentlere doğru olan büyük göçün doğurduğu sorunlardan biri de konut yetersizliğidir. Çizelge (VIII) - (14), bu konudaki genel durumu gösteriyor. Yakın gelecekte, konut sorununun daha da önemli boyutlara ulaşacağı çizelgeden anlaşılmaktadır.

ÇİZELGE (VIII) - (14)
TOPLAM KONUT GEREKSİNİMİ

Kentsel Bölgelerde 1973 - 1977 Arası Top- lam Konut Gereksinimi	1 333 719
1966 - 1970 Arası Yapılan Konut Sayısı	248 148

Kaynak: D.P.T., 1972 a: 15, 24.

İlginç olan nokta, konut alanının, özel kesim yatırımlarında birinci, kamu yatırımlarında ise ikinci sırayı almış olmasıdır. (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972b: 24). Bu duruma karşın, yapılan hesaplamalar, yeni yapılan konutların, yakın gelecekteki konut gereksinmesinin ancak üçte birini karşılayabileceğini göstermektedir. (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972a:26). Bunun anlamı, büyük kentlerdeki konut gereksinmesinin üçte ikisinin gecekondulu biçimindeki yapılarla karşılanacağıdır.

Kentlerde konut sahipliği sürekli bir biçimde düşmektedir. 1955 yılında yüzde 64 olan konut sahipliği oranı, 1960'da yüzde 58'e 1968'de ise yüzde 44'e düşmüştür. (Devlet Planlama Teşkilatı, 1973a:831-832). Bugün artık kentsel nüfusun büyük bir kesimi, kiraçı durumundadır. Konut olanakları kısıtlı olduğundan, gerek kiralar, gerekse gecekondulu yapıyı sürekli artmaktadır. 1955-1965 arası üç büyük kentteki ortalama kira 2.5 kat artmıştır. (Yüceuluğ, 1959:16; Keleş, 1972a:126). Paranın değerinin düşmesine de koşut olarak kiraların çok daha fazla yükseleceği beklenen bir gelişmedir.

Büyük kentlerdeki konut hizmetleri de büyük ölçüde yetersizdir. Her ne kadar, Çizelge (VIII) - (15), büyük kentler açısından olumlu bir izlenim veriyorsa da bu doğru değildir. Büyük kentlerde «var» görülen su, hava gazı ve kanalizasyon gibi hizmetler, ortaya çıkan büyük gereksinmeyi karşılamaktan çok uzaktır. İstanbul ve Ankara gibi kentlerde konutlarda akan su bulmak önemli bir ayrıcalık niteliği kazanmıştır.

Bütün bu gelişmelere ek olarak, kentsel merkezlerde, yaşama yoğunluğu da artmaktadır. Bir başka deyişle, oda başına düşen nüfus sayısı sürekli yükselmektedir. (İmar ve İskan Bakanlığı, 1973:140).

3. GECEKONDULU OLGUSU.

Kentlere göç eden ve buradaki konut gereksinimleri, o günkü olanaklarla karşılanamayan nüfus yeni bir olgu yaratmıştır. Bilindiği gibi, nüfusu, olanaklarından çok daha hızla artan bir

ÇİZELGE (VIII) - (15)
YERLEŞME YERLERİNE GÖRE
KONUT KOLAYLIKLARI
(Yüzdelere Olarak)

Konut Kolaylıkları	500.00'den Kalabalık Kentler	100.000 - 500.000 Arası Kentler	10.000 - 100.000 Arası Kentler	Kasabalar	Köyler	Toplam
Ayrı Mutfak	84.7	59.9	60.2	46.4	18.1	38.9
Ayrı Banyo	64.6	31.4	37.3	20.1	3.8	20.0
Akar Su	83.0	62.8	59.4	39.4	11.5	28.9
Elektrik	94.1	88.0	83.7	52.4	1.3	36.6
Havagazı	85.9	62.8	63.8	43.8	6.7	33.1

Kaynak: D.P.T., 1973 a: 830.

kentteki en güç işlerden biri bir konut bulabilmektir. Konut arayan kişi, uygun bir yer tutabilmek için gerekli paraya sahip olmayan yeni gelen bir göçmense, bu sorun çok daha zor çözülen bir nitelik kazanır.

İşte, kırsal alanlardan ve kasabalardan büyük kentlere gelen kişiler, belediyenin, devletin ve başka kişilerin arsaları üzerinde kendilerine konutlar yaparak bu sorunu çözmeye çalışmışlardır. Gecekondulaşma olayının ilk zamanlarında, bir konut bitmiş ise, izinsiz de yapılmış olsa, yıkılması için mahkemeden karar almak zorunluydu. Mahkemeden karar almak ise oldukça uzun bir süre gerektiriyordu. Bu yüzden, kendisinin olmayan arsa üzerinde konut yapan kişiler, polis işe karışmadan bunu bitirebilmek amacıyla, genellikle geceleri son derece hızlı bir biçimde çalışıyorlardı. Bir gecede bile bitirilen konutlar vardı. Sabah olduğu zaman, polis için, konutu hemen yıkmak artık olanaksızlaşıyordu. İşte bu süreç, ortaya çıkan yeni konut biçimine de adını verdi. Gecekondu.

Gecekondu sözcüğü bugün yalnız resmî bir terim niteliği kazanmakla kalmamış, «gecekondu mahallesi,» «gecekondu halkı» gibi Türkiye'nin toplumsal gerçeğini biçimlendiren yeni kavramlar da yaratmıştır.

Gecekondu Bölgelerinin Nitelikleri.

Gecekondu resmen, «... imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalınmaksızın, kendisine ait olmayan arazi ve arsalar üzerinde, sahibinin rızası olmadan yapılan izinsiz yapı» olarak tanımlanmıştır. (Yörük, 1966:13). Gecekondu çok çabuk yapılan konutlardır ve bunlar başlangıçta çoğu konut hizmetlerinden yoksundur. Genellikle kullanılmış gereçlerle yapılır. Üç büyük kent (İstanbul, Ankara, İzmir) gecekonduyla sarılmış durumdadır. Her ne kadar, gerek gecekondu konutunun kendisi, gerekse mahalle, önceleri son derece düşük düzeydeyse de, sonradan onarım işi başlar ve hem konut hem de mahalle daha yaşanabilir duruma getirilir. Aslında gecekondu bölgeleri hiç de geçici bir nitelik taşıyıcı gibi görünmemektedir. Tam tersine sürekli bir yerleşme yeri havasına sahip-

tirler. Çizelge (VIII) - (16)dan görüleceği gibi, büyük kentlerde yaşayan gecekondu nüfusu son derece anlamlı bir düzeye erişmiştir. Bütün Türkiye'deki gecekonducuların hemen hemen üçte biri Ankara'da toplanmış görülmektedir. Bunun anlamı, en yetersiz konut yatırımlarının başkentte yapılmakta oluşudur. Oysa ki Ankara, kamu yatırımları bakımından başta gelen bir kenttir. Bu durumda sonuç açıktır: Kente gelen nüfusun konut gereksinmesi, bütün kaynak ve olanakları aşmıştır. Gecekondu, konut sorununa doğal çözümü belirler: Gerek kamu kesimi, gerekse özel kesim yatırımları, konut gereksinmesini karşılamakta yetersiz kaldıklarından, halkın kendisi bu sorunu çözmektedir.

Bu büyük gereksinme karşısında, gecekondu yapımı ticari kâr sağlayan bir etkinlik niteliği de kazanmıştır. Pek çok kişi, birden fazla gecekondu yaparak, bunları ya satmakta ya da kiraya vermektedir. Böylece, kırsal alanlardaki «köy ağaları»nı andıran bir «gecekondu ağaları» tipi türemiştir.

Gecekonducuların Ortaya Çıkışı: Hukuksal Önlemlere Karşı Toplumsal Gereksinme.

Gecekondu olgusu ilk kez, resmen 1948'de dikkati çekmiş-

ÇİZELGE (VIII) - (16) KİMİ BÜYÜK KENTLERDE GECEKONDU SAYISI VE GECEKONDU NÜFUSU (Yüzdelere Olarak)

Kent	Gecekondu Nüfusu Yüzdesi	Gecekondu Konutlarının Yüzdesi
Ankara	.65	.65
İstanbul	.45	.40
İzmir	.35	.25
Adana	.45	.49
Bursa	.25	.22
Samsun	.36	.41
Erzurum	.35	.40
Diyarbakır	.20	.13

Kaynak: Keleş, 1972 a: 186.

tir. Bu yıl gecekondü yapımını yasaklayan bir yasa çıkarılmıştı (Kaya, 1961:50). O sıralarda 30.000 kadar gecekondunun yapılmış olduğu sanılmaktadır. Gecekonduların sayısı, 1953'de 80.000 e, 1960 da 240.000e, 1970 de 500.000 e ve 1972 de 700.000e yükselmiştir. Bu arada çıkarılan ve gecekondü yapımını durdurmayı amaçlayan yasalardan hiç biri işe yaramamıştır.

Gecekondü konusundaki durum, güçlü toplumsal ve ekonomik oluşumları durdurmaya çabalaayan hukuksal önlemlerin etkisizliği hakkındaki en güzel örneklerden biridir. Kırsal alanlardan kentlere doğru büyük göç sürdükçe, bu göçün yarattığı konut gereksinmesinin gecekondü yapımı ile karşılanmasını önlemek istenen bütün yasalar (ki rakamları bugüne kadar beş-altıyı bulmuştur) başarısız kalmıştır. Konuya, ortaya çıkan gereksinmeyi başka biçimde karşılayacak bir çözüm bulunmadıkça da, bu yasaların varlığı ile yokluğu arasında bir fark olmayacaktır.

Gecekondü sorunu, 1950 yıllarından beri izlenen liberal ekonomik uygulamaların sonunda artan toplumsal ve fiziksel devinim nedeniyle iyice şiddetlenmiştir. (Sencer, 1971a: 63). İzlenen «enflasyonist» ekonomik siyaset, kalkınmanın yükünü değişmez gelirli yurttaşın üzerine yıkarken, bir yandan da kırsal alanların pazara açılmasını kolaylaştırmıştı. Böylece, makinalaşma ile birlikte, pazarla bütünleşme süreci, kırsal alanlardaki toplumsal ve ekonomik yapıyı etkileyerek, dış göç oranını artırdı.

Türkiye'deki temel ekonomik siyaset, sürekli olarak, kırdan kente bir akım yaratacak yapısal değişimleri oluştururken, bunun sonucu olan gecekondü yapımının yasalar yoluyla engellenmesi hiç kuşkusuz, olanaklı değildi. Aslında, geniş kapsamlı bir planlama görüşünden yoksun olan başıboş ekonomik uygulamalar, doğal olarak, kimi zaten beklenmeyen ve denetlenmesi son derece güç toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuruyordu. Üstelik bu sonuçlar, temel belirleyici değişken olan genel ekonomik ve toplumsal siyasetle birlikte düşünülüyordu. Sanki «gökten zembille inmiş» olaylar gibi tek başlarına ele alınıyor ve dolayısıyla, bunlarla başa çıkmak için başvuru olan önlemler etkisiz kalıyordu.

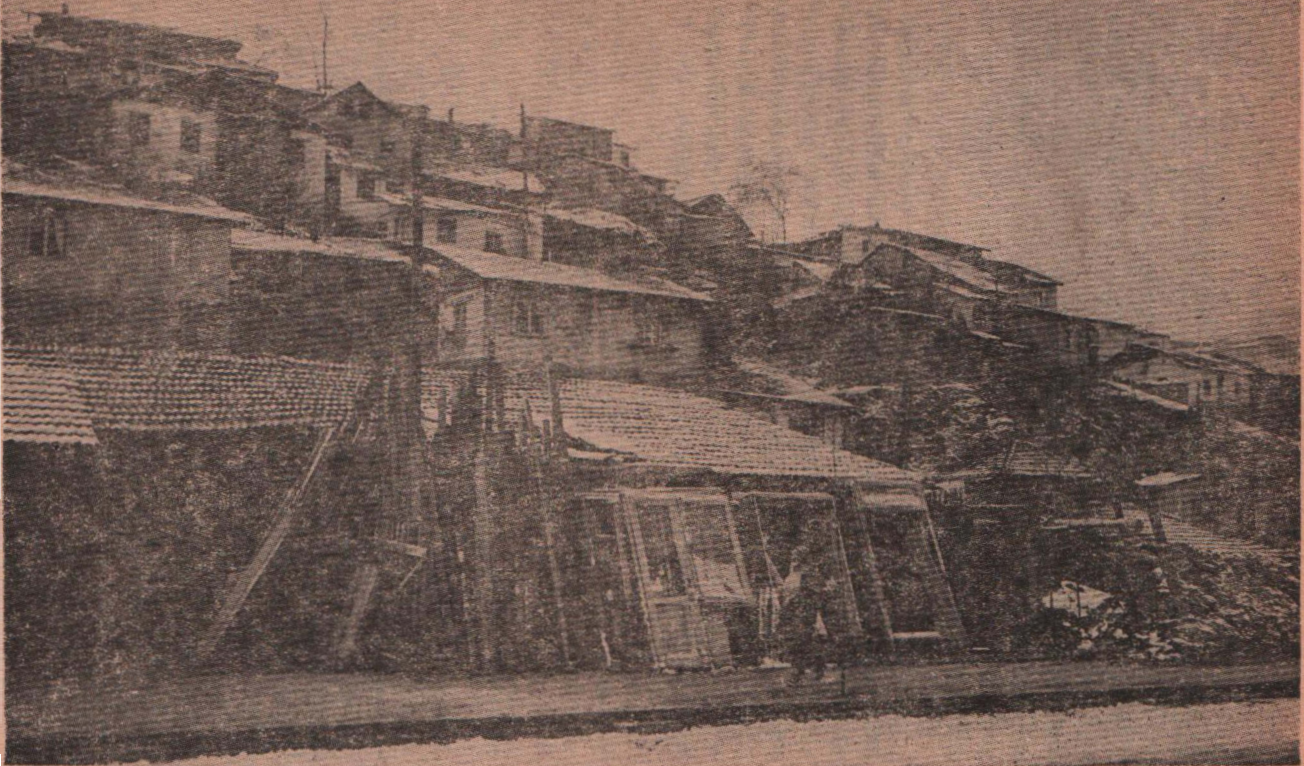
Bütün bu oluşum sırasında, siyasal etkenler de işe karışarak, temel ekonomik ve toplumsal siyasetin istenmeyen doğrularını kurumsallaştırıyor ve bunları pekiştirerek durumu iyice karmaşıklştırıyordu. Örneğin, bir yandan gecekondü yapımını önleyici yasalar çıkartılırken, öte yandan, özellikle seçim zamanları, yasa dışı yapılan gecekonduların tapuları verilerek, bunlara yasal bir nitelik kazandırılıyordu. Böylece sayıları gittikçe artan gecekondü nüfusunun oylarını toplamak için bir yandan tapu sorunu çözülürken, öte yandan da gecekondü bölgelerine su, elektrik gibi hizmetler götürülüyordu.

Aslında, gecekondulara tapu vermek ve gecekondü bölgelerine hizmet götürmek, çözümü bakımından oldukça akılcı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Fakat «kentsel yenileme» programlarına başvurulmadan yapılan bu uygulamalar temelli çözüm olmak yerine ancak «giderici» ve geçici bir nitelik taşıyordu. Sonuç olarak, bugün, gecekonduların üçte biri gerekli yaşam koşullarından yoksun kalmıştır. (Keleş, 1972b: 181). Bunların bir kesimi sağlık bakımından da yeterli koşullara sahip değildir.

ÇİZELGE (VIII) - (17)
GECEKONDÜ KONUTLARININ
İLLERE GÖRE DAĞILIMI
(Yüzdelere Olarak)

İl İçindeki Gecekondü	
İller	Yüzdesi
Ankara	29.9
İstanbul	19.4
İzmir	11.6
Adana	5.8
Bursa	4.2
Geri Kalan 62 İl	29.1
TOPLAM	100.0

Kaynak: Keleş, 1972 a: 186.

Resim (VIII) - (1) Ankara Gecekondu bölgesinden bir görünüm. Önde, gecekondu yapımı için kullanılmış gereç satan bir dükkan görülmektedir.

Gecekondu Halkının Genel Nitelikleri.

Gecekondu bölgeleri genellikle büyük kentlerin çevrelerinde yer almıştır. Bu niteliğiyle gelişmiş ülkelerin büyük kentlerinde görülen ve hemen hemen tam kent merkezinde bulunan «yoksul mahalle»lerden bütünüyle ayrılır. Aile Bölümünde göreceğimiz gibi, bölgede yaşayanların kimi nitelikleri de gelişmiş ülkelerin «yoksul mahalle» halkının niteliklerinden çok değişiktir. Bu bölümde, gecekondu halkının, kökenleri, işleri ve beklentileriyle ilgili özelliklerine değineceğim. Bu üç grup nitelik, gecekondu nüfusunun kentleşme süreci içinde sahip olduğu yeri belirlemekte, oldukça önemli ipuçları verir.

Gecekondu nüfusunun kökenine baktığımızda, pek çok ailenin köy dışındaki merkezlerden kentlere geldiğini görüyoruz. Küçük kasabalardan ve başka kentlerden gelenlerin sayıları hiç de az değildir. Kimi gecekondu bölgelerinde köy kökenli olanların oranı, o bölgedeki tüm halkın yarısından bile azdır (Kongar, 1973a). Bu durum genellikle eski gecekondu bölgelerinde görülür. Gecekondu mahalleleri, kentin içinde belli bir tabakalaşmayı belirlediği gibi, kendi aralarında da özel bir tabakalaşmaya sahiptir. Eski gecekondu mahalleleri gecekondu arası tabakalaşmada üst sırada yer alır. Çünkü, yukarda açıklamaya çalıştığım süreçler sonunda, hem mahalledeki hizmetler daha çoktur, hem de halkın önemli bir kesimi, konutların tapusuna sahiptir.

Bu durumda, kente yeni gelenler, daha çok yeni gecekondu bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Yeni gelen kişi ya da aile, geçimini sağlayacak bir iş bulduktan sonra, kente daha iyi uyum yapabilmekte ve yaşam koşulları daha elverişli olan bir mahalleye, yani eski bir gecekondu bölgesine göç etmektedir. Gecekondu halkı arasında fiziksel devinim oldukça yüksek gözükmektedir. (Kandiyoti, 1973). Bu devinim, gecekondu nüfusunun kent içindeki bütünleşme sürecinin önemli öğelerinden biridir.

Gecekondu bölgelerindeki nüfus arasındaki kiracılık oranı yüzde 43'e kadar yüksektir. (Kongar, 1973a; Hart, 1969: 127). Bunun anlamı, konut sahibi olan gecekondu sahiplerinin ya birden fazla gecekondu yaparak bunları kiraladığı, ya da bir süre son-

Resim (VIII)-(2) Ankara Gecekondı bölgesi

ra başka bir gecekondu bölgesine veya kentin merkezine göç ettiğidir. Her iki durumda gecekondu nüfusunun bir kesiminin gecekondularda yaşayanlar içinde zengin sayılacak bir düzeye eriştiğini görüyoruz.

Bu eğilim, gecekondu halkı içinde, yukarı tabakalara doğru devinim olayının çok da sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, gecekondu halkı, toplumsal tabakalaşma bakımından, kendi bulunduğu yerden, üst tabakalara doğru tırmanma olanağına (bu olanak çok düşük de olsa) sahip bir halk olarak gözükmektedir. Pek doğal olarak bu durum, köy, kasaba ve küçük kentlerden, büyük kentlerdeki gecekondu bölgelerine doğru olan büyük göçün ardında yatan temel nedenlerden biridir. (Birazdan da belirteceğim gibi zenginleşme konusundaki gerçek olanaklar, umutların çok gerisindedir.)

Gecekondu nüfusunun kökenleri hakkındaki gözlemlerimiz, bize, bu halkın büyük kent yaşamına gösterdiği uyum yeteneğinin ardında yatan nedenlerden birini de açıklamaktadır. Önemli bir oran, küçük kent, ya da kasabalardan geldiği için, büyük kentte pek büyük bir zorlukla karşılaşmamaktadır.

Gecekondu Halkının İş Durumu.

Gecekondu nüfusunun sahip olduğu mesleklerin dağılımı bakımından hizmet kesimi egemen gözükmektedir. Gecekondularda yaşayanların üçte bir kadarı hizmet kesimine giren işlerde çalışmaktadır. (Yasa, 1966: 123; Gökçe, 1973: 106-107; Kongar, 1973a.) Devlet memurluğu ya da kapıcılık, odacılık gibi görevler eğlence işleri ve özel hizmet etkinlikleri hep bu grup içindedir.

Büyük kentlerde egemen olan kesim, hizmet kesimi olduğuna göre, aynı eğilimi gecekondu bölgelerinde de görmek şaşırtıcı değildir. Gecekondulardaki işler bakımından ikinci sırada, sanayi işçiliği gelmektedir. Bu grup, gecekondu halkının «sanayileşmiş-kentleşmiş» kısmını oluşturmaktadır.

Sahip olunan işler yönünden üçüncü grup, küçük esnaf, küçük tüccar ve gezginci satıcıları kapsar. Bu gruptaki kişiler, iş-

sizliğin sınırındadır. Yeni gelenler, gezginci satıcı olarak işe başlayıp küçük esnaflığa yönelirler. Her ne kadar, gecekondu sahipliği ve gezginci satıcılıktan küçük esnaflığa geçiş, bir ölçüde de olsa, toplumsal tabakalaşma içinde yukarı doğru bir devinim bellirlerse de, gecekondu, nüfusunun çoğunluğu bakımından, meslek açısından, önemli ve anlamlı sayılabilecek bir sınıf değiştirme olayı gözlemek zordur (Kongar, 1973a).

Dördüncü bir grup, niteliksiz işçilerden oluşmaktadır. Bunların çoğu kararlı ve düzenli bir işe sahip değildir. Bir kısmı, mevsimlik olarak «inşaat işlerinde» çalışmaktadır. Bir başka deyişle, bu grup «nerde ne iş bulursa orda çalışır.»

Yukardaki sınıflamadan da açıkça görüldüğü gibi, gecekondu halkı, kendi içinde de bir toplumsal tabakalaşma oluşturmuştur (Kıray, 1971). Ayrıca bu nüfus, tüm olarak, büyük kent çerçevesinde, kentli nüfusun alt tabakasını temsil etmektedir.

Gecekondu Nüfusunun Beklentileri: Gerçekçi Amaçlar.

Gecekondu halkının geleceğe ilişkin beklentileri oldukça yüksektir. Aslında bu beklentiler iki ayrı grupta odaklaşmıştır. Birinci grup, konut ve gelir konuları gibi günlük yaşama ilişkin beklentilerdir. İkinci grup ise, çocukların geleceklerine ilişkin beklentilerden oluşur. Her iki gruptaki beklentiler de gecekondu nüfusunun oldukça umutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük bir çoğunluk, gelecekte, daha iyi bir konuta ve daha yüksek bir gelire kavuşacağını umut etmektedir. Üstelik, gerek konut, gerekse gelir konusundaki beklentiler gerçekçi sınırları pek aşmamaktadır. Bir başka deyişle, gecekondu halkı ancak gerçekleştirilmesi olanaklı olan ereklerle sahip görünüyor. Bu durum, gecekondu halkı yaşayan kişilerin kendilerine güvenini ve yaşama karşı gerçekçi yaklaşımlara sahip olduğunu belirtmektedir. Günlük yaşam beklentilerine ek olarak, gecekondu halkı çocukları hakkında da iyimserdir. Hemen hemen bütün aileler, çocuklarının yüksek bir eğitim alarak, daha iyi bir mahallede, daha iyi konut koşullarında ve daha üst gelir düzeyinde yaşaya-

caklarını düşünmektedir. Yüksek öğrenim erdemlerine inanmakta ve çocuklarını, okuyabildikleri düzeye kadar desteklemek istemektedirler (Kongar, 1973a: Levine, 1973; Gökçe, 1973: 141-142).

4. ÖZET VE SONUÇLAR.

Kentleşme, kendisi toplumsal ve ekonomik değişmelerin bir sonucu olmasına karşın, Türkiye'nin gelecekteki siyasal ve toplumsal yapısını biçimlendiren olaylardan biridir.

Türkiye'deki kentleşme yalınç olarak sanayileşme ile özdeşleştirilemez. Büyük kentlere doğru görülen korkunç akın, kırsal alanlarda toprak üzerindeki nüfus baskısı, tarımın makinalaşması, toprağın çok küçük parçalara bölünmesi, küçük kasabalardaki sınırlı iş olanakları, tarımdaki ve kasabalardaki düşük gelir düzeyi ve halkın gittikçe yükselen beklentileri gibi öğelerin bir sonucudur. Böylece büyük kentlerdeki iş olanakları, özellikle sanayi kesiminde, dışardan gelen nüfusun çok gerisinde kalmaktadır. Bunun sonucunda, niteliksiz işçiyi de içinde barındıran hizmet kesimi, ülke koşullarına göre olağanüstü bir gelişme göstermektedir.

Türkiye'deki kentleşmenin ardında yatan temel öğeler olarak, sanayileşme ile birlikte, kırsal yaşamın ve kasabaların sağladığı olanakların yetersizliği de çok önemli bir yere sahiptir. Kentleşme olgusu, büyük kentlerde bir yığılma biçiminde kendisini göstermektedir. Büyük kentlerdeki yaşam koşulları, kasaba ve köylere oranla çok üstün görülmekle birlikte, yeterli değildir. Bu nedenle, kentleşme, kentsel olanakların büyük nüfus kesimlerinin yararına sunulması sonucunu doğuracak bir yaygınlaşmayı değil, tam tersine, halkın kentsel merkezlerde birikerek, buradaki olanak ve hizmetleri daha da yetersizleştirme sürecini belirlemektedir. Ayrıca kentleşme, ülkenin çeşitli bölgelerinde de, bu bölgenin toplumsal ve ekonomik gelişme düzeylerine göre değişik görünümeler kazanmaktadır. Bu değişik görünümelerin temel niteliği, bölgeler arası dengesizlikleri pe-

kiştirmektedir. B6lgeler arası dengesizliklerin artması ile birlikte, b6y6k kentlerde, kaynaklar ile gereksinmeler arasında g6r6len uyumsuzluk da gittik6e b6y6mektedir. Kaynakların dağılması y6n6nden planlı etkinlikler yapılmazsa ve gerekli 6nlemler alınmazsa, yakın bir gelecekte, b6y6k kentlerdeki yaşam olanakları dayanılmaz bir nitelik kazanacak ve b6lgelerarası dengesizlikler, b6t6n toplumu sarsacak bir d6zeye erişecektir.

Kentsel b6lgelerdeki yaşam koşullarının zorluğu, b6t6n6yle, b6y6k kentlerin 6evrelerini sarmış olan gecekondulara yansımaktadır. 6nceleri yasa dışı bir olgu olan gecekondular, sonradan yasallaşmış ve b6y6k kentlerin işlevsel bir par6asını oluşturmuştur. Gecekondular, b6ylece kentlerle b6t6nleşerek, konut sorununa getirilen «doğal» bir c6z6m6 belirlemiştir. Bug6n gecekondulu b6lgeleri, b6y6k kentlerin anlamlı bir par6ası olarak, d6ř6k toplumsal ve ekonomik d6zeydeki n6fusun yaşadığı mahallelerdir.

B6y6k kentlerde yaşayanların 6oğunluğu gibi hizmet kesiminde 6alışan gecekondulu n6fusu, kentsel koşullara b6y6k bir uyum yeteneği g6stermiştir. 6stelik kentsel halkın eylemli ve etkin bir kesimini oluşturmaktadır. Geleceğe ilişkin y6ksek beklentilere sahip olan gecekondular, bu beklentilerini ger6ekleştirebilmek i6in b6y6k bir 6aba harcamakta ve kişisel olarak b6y6k bir uğraşa girmiş g6z6kmektedirler.

Gelecek: Yeni Bir Toplumsal G6c6n Ortaya 6ıkışı.

B6t6n bu c6z6mlerler 6er6evesinde, gelecek i6in birtakım yargılar verilebilir: Birinci olarak varacağımız sonu6, T6rkiye'nin geleceğinin 6nemli 6l66de gecekondulu n6fusu tarafından etkileneceğidir. Kentsel b6lgelerde yaşayanlar, 6zellikle yeni gelenler, siyasal olaylarla son derece ilgilenmektedir. Bunlar, 6lkenin toplumsal, k6lt6rel, ekonomik ve 6zellikle siyasal olaylarına katılma y6n6nde b6y6k bir eğilim geliştirmiştir. Bu anlamda bu n6fusa, toplumbilimsel olarak «6ağdaşlaşmış» demek yanlış olmaz. Aslında, gecekondulu b6lgelerinde yaşayanlar, geleneksel ortamları olan «baba ocağını» geride bırakıp kente gel-

mekte, ve yeni bir yaşam ortamında belli uğraşlara girmekle, kişisel bakımdan kimi önemli niteliklere sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Buna ek olarak, geleceğe ilişkin yüksek beklentilerini gerçekleştirmek için de çok çalışmaktadırlar. Bir başka deyişle, bu nüfusun «başarı güdüsü» çok yüksektir. Bütün bunların bir sonucu olarak, Türk toplumunun bu kesimi, bütün etkinliklerde, özellikle siyasal yaşamda, kırsal nüfustan çok daha etkin bir rol oynayacaktır. Yakın gelecek bakımından, kentsel azınlığın kırsal çoğunluğu yönlendirmesi ve güdümlemesi beklenen bir gelişmedir.

İkinci bir sonuç, kentlere gelen bu nüfusun gereksinimleri karşılanmazsa, yakın gelecekte, bütün kentlerin toplumsal ve siyasal patlamalara tanık olacağıdır. Kaynaklar ile gereksinimler arasındaki dengenin kurulduğu bir kentleşme süreci sağlanamazsa bütün ülkenin sarsıntılı bir döneme gireceği kuşkusuzdur. Bu dengenin kurulması, sanayileşme ile kentleşme arasındaki uyumun sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Oysa ki burada bir çelişki vardır. Nüfusun, büyük kamu ve özel kesim yatırımlarını toplayan kentlerde yığılması, buralara daha çok yatırım yapılmasını gerektirecektir. Bu gereklilik, toplumdaki yatırım dengesizliğinin sürmesi yönünde bir kısır döngü yaratmaktadır. Bu kısır döngü, büyük kentleri daha da çekici kılacak, buralara doğru olan göç bütün hızını, artan bir biçimde sürdürecektir.

İster belli önlemler alınsın, isterse alınmasın, Türkiye'nin yakın gelecekteki yazgısı, kentlerde çizilecektir. Kentleşmeyi etkilemek ve denetim altına almak konusunda yapılacak bütün çabalar, olsa olsa büyük patlamaları önler, fakat, kentlerin etkisini hiç bir biçimde azaltamaz.

BÖLÜM IX

AİLE

Değişen Aile. Ailenin Değişen Bir Toplumdaki İşlevi.

Çıktım yükseğine baktım
Konup göçen ilin gördüm
Pazarın seyrana durdum
Antakyanın şarın gördüm.

Yandı Çukurova yandı
Eli bazlı Beyler indi
İndi ak kuğular kondu
Akçadeniz gölün gördüm.

Sevdiğimin adı Ayşe
Zülfüne sokar menevşe
Uğradım koca Maraşa
Bedestanın şa'ln gördüm.

Göksünde yaylanın hası
Silindi gönlümün pası
Mor sümbülü menevşesi
Katarlanmış ilin gördüm.

Enginlerde gide gide
Ufacık meşeler buda
Keferdizle Börklü Dede
Onun acep sırrın gördüm.

Erciyeşte yağan karlar
Seher ile göçen iller
Zamanında Elif derler
Bir küçücük ge'lin gördüm.

Çağır Karacaoğlan çağır
Taş düştüğü yerde ağır
Güzel sevmek günah değil
Ben kitapta yerin gördüm.

Karacaoğlan.

1. DEĞİŞEN AİLE.

Osmanlı toplumunun geleneksel, ataerkil geniş ailesi, Atatürk devrimlerinin değiştirmeyi amaçladığı kurumlardan biridir. Aslında aile yapısını değiştirmeye yönelikken Atatürk'ün kafasındaki düşünce, kadının özgürlüğe kavuşmasıydı. Bu ereği kendisi şöyle belirlemiştir: «Daha endişesiz ve korkusuzca, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadını- nı çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadını- nı ilmi, ahlâkî, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur» (Unan, 1959: 150-151). Osmanlı aile hukuku da, **şeriat'a** dayalı **mecelle** tarafından düzenlenmişti. **Mecelle**, erkeğin çok eşli evliliğine izin veriyordu. Ayrıca Osmanlı ailesi tam bir ekonomik ve toplumsal bir birlikti (Erdentuğ, 1972: 20). Erkek bu birliğin başıydı ve buyrultusu tartışılmazdı. Bu niteliğiyle, Osmanlı ailesi kesin bir ataerkil yapıya sahipti.

Ailedeki Değişmenin Hukuksal Temelleri: Atatürk Devrimleri.

Türkiye'de ailenin yapısal değişmesi hukuksal güdümlmelerle desteklenmiştir. İsviçre medenî yasasının Türkiye'ye aktarılması Meclis tarafından 1926 yılında kabul edildi. Bu yasa, gerek aile mallarının yönetiminde, gerekse, **ö**lümünden sonra servetin paylaşılmasında kadına, erkekle eşit haklar tanıyordu. Erkeğin çok eşli evliliği yasaklanmış ve evlilik anlaşması yasaların güvencesi altına konulmuştu. Medenî yasanın getirdiği haklara ek olarak başka önlemler de alınıyordu. 1930 yılında, kadınlara, yerel seçimlerde oy kullanma hakkı verildi. 1934'de Anayasa değiştirilerek, bu hak genel seçimleri de kapsayacak biçimde genişletildi. 1935'de ilk kadın milletvekili meclise girdi. Bütün bu değişmeler sonunda, kadınlar eğitimde ve ekonomik etkinliklerde de erkeklerle eşit haklardan yararlanmaya başladılar. Ülkenin sanayileşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte bu yasal ve toplumsal - ekonomik değişiklikler, aile yapısını ve aile içindeki bireylerin durumlarını etkiledi. Sonuç olarak, bu-

günkü toplum yapımızın bir ögesi olarak çağdaş çekirdek aile ortaya çıktı. Bu tip aile, anne, baba ve küçük çocuklardan oluşmaktadır.

Çekirdek aile, gerek kentsel, gerekse kırsal bölgelerde egemen aile yapısı olarak gözlenmektedir (Timur, 1972: 31). Yasal ve toplumsal değişiklikler yalnızca kentsel aileyi değil, kırsal aileyi de etkilemiştir. Kadınların aile içinde ve toplumsal, ekonomik, siyasal yaşamda, erkeklerle eşit haklardan yararlanması sonucu, erkeğin çok eşli evliliği ortadan kalkmış, birden çok kuşağın birlikte yaşadığı ailelerin sayısı iyice azalmıştır. Sonuç olarak az sayıda çok eşli evlilik olaylarına rastlınırsa da (Erdentuğ, 1956: 33-35), tek eşli evlilik, Türk ailesinin temel niteliği durumuna gelmiştir. Erkeğin çok eşli evliliği yüzde 3 oranını geçmemektedir (Devlet Planlama Teşkilatı., 1970: 114). Kırsal alanlarda görülen en yaygın çok eşli evlilik nedeni, kadının kısırlılığıdır.

Çizelge (IX) - (1) nüfusun evlilik durumunu göstermektedir. Türkiye'de dul kadınların sayısı, dul erkeklerin sayısından çoktur. Bu durumun bir nedeni Türk toplumunda geleneksel olarak erkeklerin kendilerinden küçük yaşta kadınlarla evlenmesidir. İkinci bir neden, dul erkeklerin, ikinci kez evlenme olanaklarının genellikle, dul kadınlara oranla daha yüksek oluşudur.

Öte yandan, eşlerinden ayrılmış nüfus oranının oldukça düşük olduğunu görüyoruz. Bunun bir nedeni, ailenin hızla değişen bir toplumda bile tutucu niteliğini sürdürmesi, ikinci bir nedeni ise, Türkiye'de boşanmanın oldukça zor olması ve genellikle eşlerin ikisinin de onayını gerektiren uzun işlemlere bağlı bulunmasıdır.

Türk toplumundaki aile yapısını üç ayrı çevrede incelemek zorunluluğu vardır. Birinci çevre, köy, ikinci çevre geçeköndü, üçüncü çevre ise kenttir. Birbirlerinden ayrı niteliklere sahip olan bu üç değişik çevre, ailenin biçimlenmesi bakımından da ayrı sonuçlar doğurmuştur.

ÇİZELGE (IX) - (1)
MEDENİ DURUM VE CİNSİYETE GÖRE NÜFUS
(14 Yaş ve Yukarısı)
(Yüzdelar Olarak)

Medenî Durum	Yıllar					
	1965			1970		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Bekâr	23.5	29.3	17.6	25.9	33.9	20.4
Evli	69.0	67.8	70.1	67.1	65.8	68.5
Dul	6.7	2.2	11.4	6.1	2.1	10.1
Boşanmış	0.7	0.6	0.8	0.6	0.4	0.7
Bilinmeyen	0.1	0.1	0.1	0.3	0.3	0.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: D.İ.E., 1974: 42-43'den hesaplanmıştır.

2. KIRSAL AİLE.

Türkiye'deki aile yapısının genel niteliklerine uygun olarak, kırsal alanlarda egemen olan aile yapısı da karı - koca ve küçük çocuklardan oluşan çekirdek aile biçimindedir (Timur, 1972: 31). Köydeki ortalama çocuk sayısı, Türkiye ortalamasının üzerinde olduğundan, kırsal aile, 6.2 ortalama büyüklükle Türkiye'deki ortalama aileden biraz daha kalabalıktır (Kongar, 1972a: 68). Çekirdek aile yapısını, ikinci olarak geleneksel geniş aile izlemektedir. Aynı çatı altında birden çok evli çiftin yaşadığı bu aile yapısında, babanın egemenliği ve babanın soy çizgisinde genişleme görülür (Kongar, 1970: 78-80). Bu nedenle aile ile birlikte yaşayanlar genellikle babanın akrabalarıdır.

Kırsal Alanlardaki Etkileşim: Çekirdek Aileler Arasında Ortaklık.

Kırsal alanlarda da çekirdek aile yapısının egemen olmasına karşın, aynı çatı altında yaşayan aileler, kaynaklarını bir araya getirerek birbirlerini destekleme eğilimine sahiptirler. Yeni evlenen gençler genellikle, kocanın ana - babasına çok yakın bir yere taşınırlar. Böylece, aynı çatılar altında yaşamakla birlikte, kırsal alanda, akrabalar ekonomik ve toplumsal bir birlik olma niteliğini sürdürürler. Kimi durumlarda, gençler, yaşlandıkları için çalışamayacak duruma gelmiş büyüklerinin bakımını da üstlenirler (Hinderink ve Kıray, 1970: 187-188; Magnarella, 1974: 92). Kimi durumlarda ise, ana - baba ailesi, yeni evlenen gençlere yardım eder.

Babanın ölümünden sonra, toprağın gerl kalanlar arasında bölünmesine yol açan yasal durum, yeni evlenen gençlerin geniş aileden kopma nedenlerinden biridir. Babanın ölümünden sonra toprağın bölünmesi, kentlere doğru göç etmeye de yol açmaktadır (Yücel, 1970: 13). Fakat kente göç edilen durumlarda bile, köyde kalanların işleyebilecekleri büyüklükte bir toprağın korunmasına çalışıldığı görülüyor. Yasal etkilere ek olarak, yüksek nüfus artışı, tarımın çağdaşlaşması gibi öğeler de kırsal ailenin yapı değiştirmesinin ardında yatan nedenlerdir.

Kırsal Ailenin Temel Niteliği: Ekonomik Birlik.

Bütün değişmelere karşın, köy ailesi, tarımsal üretim yapan bir birim olma niteliğini korumaktadır. Her ne kadar, tarımsal üretim birlikleri ve büyük işletmeler gittikçe çoğalıyorsa da, aile işletmeleri yine de tarımdaki egemen üretim birimi niteliğini sürdürmektedir. Kırsal alanlarda yaşayan ailelerin üyeleri, tarımsal üretimi sürdürmek için ailenin birlik ve bütünlüğünü korumak gerektiğinin bilincine sahiptir. Bu nedenle, birbirleriyle çatışmalar bile, tarımsal verimlilik için gerekli olan ilişkileri bozmamaya özen gösterirler (Stirling, 1965: 64). Hiç kuşkusuz tarımdaki üretim biçimi kırsal aileyi büyük ölçüde etkilemektedir. Toprağın bölünmesi, pazar ekonomisi ile bütünleşme, kentlere göç gibi öğeler, köy ailesini oldukça etkiliyorsa da, tarımsal üretim biçimi değişmedikçe bu alanlarda yaşayan ailelerin geleneksel yapısında önemli bir değişiklik beklemek olanağı yoktur.

Eş Seçimi: Babanın Kararı.

Kırsal aile içinde, çocukların eş seçimi konusunda, kararı genellikle baba verir. Erkekler için ortalama evlenme yaşı 20, kızlar için 17 dolaylarındadır. Geleneksel olarak gelin ve güvey, evlenmeden önce yalnız buluşma olanağına sahip değildirler. Oğlan tarafından bir akraba, genellikle yaşlı bir kadın, kızı, ailesinden istemeye gider. Kız tarafının yanıtı olumluysa, bu, belli bir gecikmeden sonra oğlan tarafına bildirilir. Aileler arasında hediye alış veriş yapıldıktan sonra, nişanlanma resmileşir. Evlenme sırasında, «imam nikâhı» ile birlikte artık «medenî nikâh» da yapılmaktadır. Düğün, genellikle, erkekler ve kadınlar tarafından aynı zamanda fakat ayrı yerlerde kutlanır. Bu ayrılık kimi zaman ayrı oda, kimi zaman da ayrı çatı olur. Kızın at sırtında, ya da traktör üstünde oğlan evine gitmesi ile, tören biter. Tarımdaki makinalaşmanın evlilik törenlerini bile etkilediği, traktörün işe karışmasından bellidir. Tarlada öküzün yerine geçen traktör, düğünde de atın görevini yapar.

Başlık Parası: Kadınlar İçin Toplumsal Güvenlik.

Evlenilecek kızın ailesine «başlık» olarak belli bir para, ya da mal ödenmesi geleneği, köylerde bugün de egemendir (Timmur, 1972 :83). Kimi durumlarda, güvey adayı, başlık parasını kazanmak için kente gider ve bir daha geriye dönmez. Kimi durumlarda ise, kızı kaçırmak bir çözüm yolu olarak belirir (Yasa, 1962: 15-16). Fakat kızın ailesi kaçırmayı onaylamayıp, resmî makamlara başvurursa, güvey adayının cezası ağır olur. Bu yüzden başka yollar aramak yerine oğlanın ailesi, baştan belli bir başlık parası ödemeyi yeğ tutar. Kimi yerlerde ise, simgesel olarak kız kaçırma, evlenme töreninin bir parçasıdır.

Başlık parası aslında kadının toplumsal güvenliği ile de ilgili bir işleve sahiptir (Örnek, 1971: 39). Köy ailesi ataerkil olduğundan, kadın genellikle erkeklerle aynı haklara sahip değildir. Fakat, karısıyla evlenmek için onun ailesine belli bir ödeme yapmış olan erkek, ona daha bir özenle davranmasa bile, hiç değilse, boşanmadan önce, bu işin maliyetini düşünecektir. Kırsal alanlardaki boşanma oranının düşük olmasının nedenlerinden biri de büyük bir olasılıkla başlık geleneği olabilir (Levine, 1975).

Yeni Bir Yapı: Yurt Dışına Giden İşçilerin Etkisi.

Tarımdaki açık ve gizli işsizlik sonucu, erkeklerin kentlere ve yurt dışına gitmesi, kırsal aileyi de etkileyen bir olaydır. Kente giden erkek kimi zaman yeni bir işle birlikte yeni bir eş de bulmaktadır. Eskiden, genellikle, birbirinden haberi olmayan iki ayrı eş ile ilişkiyi sürdürmek olanağı da vardı. Onbeş - yirmi yıl önce kentlere göç yeni başladığı sıralarda, oldukça sık görülen bu uygulama, artık, iletişim ve ulaşım olanaklarının artması sonunda oldukça azalmıştır.

Şimdi yeni bir uygulama ortaya çıkmaktadır. Yurt dışına çıkan işçi, geride kalan ailesine bakmak için belli bir parayı köyüne yollar. Fakat geleneksel ataerkil aile yapısı içinde, kadın parayı yönetme hakkına sahip değildir. Bu nedenle, para, bir komşuya, ya da genellikle bir akrabaya yollanır. Böylece, işçinin köyde kalan ailesi, kendisine para yollanan kişinin evine ta-

şınır. Kimi durumlarda, aynı köyden, birden çok işçi, ailesine bakılması için aynı kişiye para yollar. Hiç kuşkusuz bu durum ancak kadının çalışmasına ve parayı yönetmesine izin verilme-yen geleneksel köylerde daha çok görülür.

Bu noktada bir uyarı gereklidir. Köyden dışarı göç, tek başına, aile yapısını etkileyen bir öge değildir. Tam tersine, dışarıya göç, aileyi de etkileyen öteki yapısal değişmelerin bir sonucudur. Ancak, bir kez ortaya çıktıktan sonra, (bir ölçüde de olsa) aileyi de etkilemeye başlar.

3. GECEKONDU AİLESİ.

Gecekondu bölgelerinde aynı çatı altında yaşayanların ortalama rakamı Ankara için 5.5, İzmir ve İstanbul için ise 4.5'dur. Gecekondu ailesinin, içinde yaşadığı kentin sanayileşme düzeyinden etkilendiği açıktır. Sanayileşme düzeyi yükseldikçe, ailenin küçüldüğü, dünyanın pek çok yerinde gözlenen bir gerçektir. Türkiye'de de, İzmir ve İstanbul'un, Ankara'dan daha ileri düzeyde sanayileşmiş kentler niteliği taşıması, buralardaki ailelerin, Ankara'dakilerden daha küçük olması sonucunu doğurmuştur.

Gecekondu Ailesinin Yapısı.

Kırsal alanlarda bile ailenin çekirdek yapıya sahip olduğu düşünülürse, gecekondu bölgelerinde egemen olan aile yapısının da anne - baba ve küçük çocuklardan oluştuğunu görmek hiç şaşırtıcı değildir (Gökçe, 1973: 114). Gecekondu ailesinin kimi nitelikleri kırsal aileyi andırır. Her ne kadar kadın ve çocuklar, geleneksel geniş aileye oranla, daha çok özgürlüğe sahip-seler de, babanın aile içindeki denetimi gecekondu ailesinde de son derece güçlüdür. Örneğin çocukların iş ve eş seçme özgürlükleri, kırsal aileye oranla daha yaygındır (Kongar, 1972b). Buna karşılık, hemen hemen bütün önemli ailesel konularda karar baba tarafından verilir.

Gecekondu ailesindeki evlenme yaşı, kırsal ailedekinin az üstündedir. Başlık, önemini korumaktadır. Dinsel nikâhın ye-

rini, tümüyle, medenî nikâh almış gözükmele birlikte, dinsel gerekler de yerine getirilmektedir.

Gecekondu ailesinin temel niteliklerinden biri, akrabaların-
dan kopmuş görünmesidir. Genellikle, geniş ölçüde akrabalarına
dayanan kırsal aile, gecekonduarda oldukça yalnız bir niteliğe
bürünmektedir. Akrabalarıyla para ve hizmet alış - verişinde bu-
lunmayan gecekondu ailesi, pek çok hizmet ve olanaktan yok-
sun olan gecekondu bölgelerinde yaşamını sürdürebilmek için
gerçekten çok zor bir uğraş içine girmektedir. Bu «çevreye
uyum» uğraşı, ailenin hem yapısını hem de işlevlerini geniş öl-
çüde etkilemektedir.

Gecekondu bölgesinde yerleşen aile, gelecek için yeni
umutlar taşımaktadır. Aile, başını sokacak bir yer bulur bui-
maz, erkek hemen bir iş aramaya başlar. Kimi zaman da, kente
önce gelen erkek iş bulduktan sonra, bir konut edinerek, aile-
sini de getirir. Ailenin giyim, kuşam, yemek gibi günlük yaşam
alışkanlıklarının değişmeye başlaması, erkeğin kentsel nitelik
taşıyan bir işe girmesinden sonra ortaya çıkar (Yasa, 1971).

Genel Yaklaşım: Kentsel Değerlerin Benimsenmesi.

Köyden kente göç, tarımdan sanayiye ve hizmetlere geçiş
anlamını taşımaktadır. Dün çiftçi ya da tarım işçisi olan erkek,
bugün sanayi işçisi, ya da hizmetli duruma gelmiştir. Kimi du-
rumlarda sendikaya üye olmuş ve siyasal bilinç bile geliştirmiş-
tir (Kongar, 1973b). Kente göç, ailenin içinde bulunduğu tüm
ilişkileri değiştirir. Gecekondu ailesi, artık kendisini köydeki
komşularıyla değil, kentin en üst tabakalarında yaşayan gruplarla
karşılaştırmaktadırlar. Gözlediği kentsel yaşamın olanakların-
dan yararlanmak istemektedir. Bütün bunların sonunda, gece-
kondu ailesi hızla kentsel değerleri benimser (Levine, 1973).
Ayrıca oldukça yüksek beklentiler geliştirir. Hemen hemen bütün
gecekondu aileleri, bir konut sahibi olmayı ve çocuklarını, eği-
timin en üst basamaklarına kadar desteklemeyi istemektedir.
Bu beklentilere uygun gerçekçi davranış biçimi de bu ailelerin
bir niteliğidir. Çok çalışır, yeni beceriler öğrenir ve çocukları-
nı yüksek öğrenime yöneltirler. Örneğin, Ankara gecekondu-

rında erkeklerin d tte biri, kente geldikten sonra yeni beceriler öğrenmiştir (Yasa, 1966: 130-131).

Gecekondu ailelerinin hemen hemen hiç biri köyüne geri dönmeyi istememektedir. Bu isteksizli in nedeni bir ölçüde, kent yaşamına sağlanan uyum ve ileriye dönük beklentilerse, bir ölçüde de, k ydekl durumun gerçekten umutsuz oluşudur. Aslında, ailelerin pek çoğu, köylerinde günlük yaşamlarını sürdüremedikleri için kente göç etmişlerdir. Köyde bırakılan bir umut, ya da  zlem yoktur. Bir anlamda aileler, göç etmeye zorlanmış, önlerinde başka bir seçenek bırakılmamıştır. Hiç kuşkusuz bu durum, gecekondu ailesinin kentsel çevreye uyumunu koıaylaştırıcı bir etki yapar. Ailenin kente uyum sağlamaktan başka olanağı bulunmadığı için, bu konuda gerçekten büyük bir çaba harcanır ve sonuç genellikle olumludur. İşte bu durum tam bir değişmeyi belirler. Ailenin yalnızca günlük yaşam alışkanlıkları değil, yaşama bakış biçimi ve tutumu da değişir. Köyde yüz yüze ve «birincil tip» dostluk ve akrabalık ilişkilerine alışmış olan aile, kentte, örgütlerle karşı karşıya kalır ve kendisini yazılı kurallara göre düzenlemiş olan «ikincil tip» ilişkilere uydurmaya çalışır. Gecekondu halkı arasında, örgütlerde üyelik de artık yaygınlaşmaya başlamıştır. Sendikalarda  yelik yanında çoğu anne - baba ,okul - aile birliklerinde etkin roller oynamaktadır. Hiç kuşkusuz, bunun bir nedeni, çocukların eğitimi-ne verilen büyük değerdir. Ayrıca aile, gerek komşuları gerekse erkeğin iş arkadaşları arasında yeni dostlar edinmeye başlar. Böylece gecekondu ailesinin toplumsal çevresi de kırsal alanlardan tümüyle değişik bir niteliğe bürünür.

4. KENTSEL AİLE.

Türkiye'deki kentsel aile de çekirdek yapıya sahiptir, fakat ilerli derecede sanayileşmiş toplumlardaki  a daş aileden değişik birtakım nitelikleri vardır. Babanın buyrultusu aile içinde egemendir. Birden çok kişinin para kazandığı ailelerin  o unlu unda, para, babanın elinde toplanır. Sonradan bu para yi-

ne kendisi tarafından aile üyeleri arasında gereksinimleri karşılamak üzere bölüştürülür. Paranın karı koca tarafından ortaklaşa yönetilme oranı az görülür. Son derece seyrek görülmekle birlikte, kadının parayı yönettiği aileler de vardır.

Büyük kentlerdeki ortalama evlenme yaşı erkek için 28, kadınlar için 24'dür. Bu kentlerde bir iş edinmek için genellikle gerekli olan uzun öğrenim yılları, evlenme yaşının yüksek olmasının nedenlerinden biridir. Başlık geleneği, kentlerde (gecekondu dışı bölgelerde) görülmez. Buna karşılık, genç çift, evlerinin döşenmesinde desteklenir. Genellikle kız yanı yatak odasını ve mutfak gereçlerini, erkek yanı da oturma, ya da konuk odasını döşer. Nişan töreni kızın ailesinin, düğün töreni ise erkeğin ailesinin sorumluluğu altındadır.

Kentsel Aileler Arasında Ortaklık.

Yeni evlenen gençler çeşitli biçimlerde yaşlı kuşaklar tarafından desteklenir. Kimi zaman tutulan evin kirasını, anne - babalardan biri öder. Kimi durumlarda da doğrudan doğruya mal yardımı yapılır. Genç çiftin çocuğu doğduğunda, genellikle, kadının annesi yardımcı olur. Her iki eşin de çalıştığı durumlarda, anne - babanın evine yakın bir konut seçilir. Yeni evli gençler için, özellikle çocuk doğduktan sonra, yaşlı kuşağın son derece yararlı ve yardımcı olmasına karşın, anne - babalarla birlikte oturma pek görülmemektedir (Kongar, 1970: 78). İlginç olan nokta, kentsel yerleşme merkezlerinde, yaşlı kuşakların, çocuklar tarafından bakılmaları gerekliliğinin yaygın olarak kabul edilen değerler arasında bulunmasıdır. Fakat bir değere inanmak ile ona uygun davranmak ayrı konulardır. Bu nedenle, kentsel nüfusun, genel olarak yaşlı anne - babanın genç kuşaklar tarafından bakılması egrektiğine inanmasına karşın, evli çiftlerin anne - baba ile oturması olayı hiç de sık değildir. (Genç çiftler ile yaşlı anne - babaların birlikte oturmama nedeni, iki kuşak arasında, hızlı toplumsal değişimin yol açtığı çok büyük kültürel, toplumsal ve siyasal inanç ayrılıkları bulunmasıdır. Başka bir neden, kentlerde oturanların çoğunlukla, toplumsal güvenlik kapsamına girmesidir. Bu nedenle yaşlı kuşak,

gençlerin malî desteğine gereksinme duymamaktadır. Böylece, sonuç olarak, kentsel ailenin ortalama büyüklüğü 4.5 kişi dolaylarında kalır.

Türkiye'de kentsel aile pazar ekonomisinin getirdiği kolaylıkların çoğundan yararlanmaktadır. Paranın bankaya yatırılması, evde saklanması daha yaygın bir uygulamadır. Taksitle alış - veriş artık, dar ve değişmez gelirli olanların da, ekonomik bakımdan daha iyi durumda bulunanların da sık sık kullandıkları bir yoldur. Ailelerin, yaşam düzeyi hakkındaki beklentileri çok yüksektir. Bu nedenle, dayanıklı tüketim mallarına karşı istem son derece artmıştır. Yüksek beklentilerini gerçekleştirmek isteyen ailelerde genellikle birden çok üyenin çalıştığı görülür.

Ailenin Üzerinde Çeşitli Baskılar: Dış Göç İçin Gerekeç.

Türk toplumu henüz, çalışan eşler için gerekli hizmet ve olanakları sağlayacak biçimde örgütlenmemiş olduğu için, özellikle karı - kocanın birlikte çalıştığı aileler üzerinde büyük baskılar vardır. Çocuklar için gündüz bakımevlerinin yokluğu, yüksek kiralara, büyük kentlerin en zengin mahallelerinde bile sürekliliği sağlanamayan su, elektrik, havagazı vb. gibi hizmetler, hazır ya da yarı hazır yemeklerin gıda sanayii tarafından ucuz ve bol olarak piyasaya sürülemeyişi, sahip olunan yüksek beklentileri gerçekleştirmek için çalışan uzun saatler, baskıları ortaya çıkaran pek çok nedenden ancak hemen akla gelen birkaçıdır. Böylece, Batı Almanya ve Birleşik Amerika gibi gelişmiş ülkelere doğru bir beyin göçü sürüp gitmektedir. İçinde, doktorların, mühendislerin ve genellikle yurt dışında geçerli serbest meslek sahiplerinin büyük bir çoğunlukta bulunduğu bu göç eylemi, Türkiye'nin hızlı sanayileşmesi sırasında gereksinme duyduğu insan gücü kaynaklarını önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Nitelikli işçilerin yanında, serbest meslek sahiplerinin de yurt dışına göç etmesinin en önemli nedeni, sahip olunan yüksek beklentilerle Türk toplumunun bugünkü koşullar çerçevesinde bu beklentileri karşılayacak olanakları yaygınlaştırmayabilecek ekonomik düzeye erişmiş olmasıdır.

5. AİLE PLANLAMASI.

Nüfus patlaması, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik sorunlarının ardında yatan temel nedenlerden biridir. Birinci Dünya, ve bunu izleyen Bağımsızlık Savaşı Türkiye nüfusunun azalmasına yol açmıştı. Yeni Cumhuriyeti güçlendirmek için hükümetler, nüfusun arttırılmasını resmî görüş olarak benimsediler. 1930'larda çıkarılan genel sağlığı koruma yasası, nüfus artışının sağlanmasını Sağlık ve Sosyal Bakanlığının sorumluluğuna verdi. Gebeliği önleyici ve düşük yapıcı her türlü ilaç, araç ve gerecin, dışardan getirilmesi, yurt içinde yapılması, satılması ve kullanılması yasaklandı. Bu konuda her türlü bilgi verilmesi de engellenmiş ve isteyerek düşük yapma bir suç olarak ceza kapsamına alınmıştı.

Fakat zamanla nüfus arttı. Buna karşılık, sağlık, eğitim, konut ve benzeri konulardaki hizmetler toplumun gereksinmelerini karşılamaktan uzak niteliklerini sürdürdü. Öte yandan, ulusal gelirin önemli bir kısmı, artan nüfus tarafından emiliyordu. Ayrıca çocuk düşürmeye çalışırken ölenlerin sayısı özellikle kırsal alanlarda önemli bir sorun durumuna gelmişti. İsteyerek çocuk düşürme suç olduğu için, düşük yapma sırasında işler kötüye giderse, kadınların hastanelere başvurma oranı da çok yüksek değildi. Bu nedenle elimizde bu konuda güvenilir resmî rakamlar yoktur. Fakat yılda yaklaşık olarak beşyüzbin kadar çocuk düşürüldüğü ve bu olaylardan onbinden çoğunun ölümle sonuçlandığı sanılmaktadır. Bu durumda gerek gebeliği önleyici gereçlere, gerekse düşüklük bakımından sağlık yardımına büyük bir gereksinme doğmuştu. İşin ilginç yönü, bir süre sonra, kent- sel alanlarda bütün bu gereksinmelerin «kendiliğinden» karşılanabilmesiydi. Hemen her eczane gebeliği önleyici ilaç satıyor, hemen her doktor düşük konusunda yardımcı oluyordu. Buna karşılık, kırsal alanlarda her iki konuda da hiç bir olanak yoktu. Böylece anne - baba tarafından, doğumun kendi isteklerine göre denetlenmesi sorunu, kent- sel bölgelerle kırsal alanlar arasında başka bir dengesizlik ve adaletsizlik nedeni olmuştu.

Aile Planlaması Programlarının Ardındaki Gereçekler.

Türkiye'deki aile planlaması uygulamaları genel olarak üç gerekçeye dayandırılmaktadır. Birinci gerekçe ekonomiktir. Kaba Ulusal Ürünün yılda yüzde 7 arttırılma ereği, bu oranın yüzde 3'ü artan nüfus tarafından emildiği için yüzde 4'e düşüyordu. Birrey başına düşen geliri daha büyük bir oranda çoğaltmak için, nüfus artış hızını düşürmek gerekiyordu. İkinci gerekçe, sağlıkla ilgilidir. Gerek gebeliği önleyici gereçlerin yaygın bir biçimde satılması ve dağıtılması, gerekse düşüklere doktorun el koy-ması, Türk kadınının, özellikle kırsal alanlardaki sağlık koşullarını iyileştirmek için başvurulan önlemler olarak düşünülüyordu. Aileye, istemediği çocukları yapmamak konusunda yardım edilmesi aynı zamanda, çok yüksek olan bebek ölüm oranını da düşürmeyi amaçlıyordu (Fişek ve Shorter, 1968: 578). Her ne kadar, bütün bebek ölümleri bildirilmiyorsa ve bu nedenle, kayıtlar çok güvenilir bir nitelik taşımıyorsa da, her 1.000 canlı doğuma karşılık 200 dolaylarında bebeğin öldüğü sanılmaktadır (Fişek, 1969: 10). Üçüncü gerekçe toplumsaldı. Aile planlaması programlarının yaygınlaştırılmasıyla, bu konuda kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki adaletsizliklerin önlenebileceği umut ediliyordu.

Aile Planlamasına Karşı Olan Düşünceler.

Gönüllülük ilkesine bağlı olarak bir aile planlaması programının Meclisten geçirilme çabası önemli ölçüde karşıtlık yarattı. Bu program ilk olarak, dinsel gerekçelerle benimsenmiyordu. Oysa, İslâm dininde aile planlamasına karşı bir yargı yoktu. Aslında, her türlü yeniliğe her zaman karşı çıkanlar, sürekli olarak din öğesinin ardına saklanmışlardı (Yavuz, 1969). Bu kez de, «tutucu» ve «gericiler» aile planlamasına karşı çıkar-ken, dinsel gerekçeler öne sürüyorlardı. İkinci olarak ırkçılığı andıran güçlü bir ulusçuluk gerekçesi ile aile planlamasına karşı çıkılıyordu. Kalabalık bir nüfusun güçlü bir Türkiye için gerekli ön koşul olduğu düşüncesi, bu grubun inandığı ana ilkeydi. Gereksinmeleri karşılanmayan kalabalık bir nüfusun, güç

değil, güçsüzlük kaynağı olacağı kabul edilmiyordu. Nüfus planlamasına karşı çıkan üçüncü grup, görüşlerini yabancı korkusu ve düşmanlığı üzerine dayandırmışlardı. Bir kesim bu işte bir «komünist parmağı» olduğunu öne sürerken, başka bir kesim de aile planlamasını «kapitalistlerin oyunu» olarak niteliyordu.

Aile Planlaması Programlarının Nitelikleri.

Aile planlaması yasası için, ortam 1963 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı tarafından hazırlanmıştı. Buna karşın, Yasa ancak 1965 yılında kabul edilebildi. Yasanın mantığı, bütünüyle, gönüllülük ilkesine dayalıydı. Ancak gebeliğin önlenmesi konusundaki bilgilerin yayılması ve öğretilmesi sorumluluğu, devlete verilmişti. Fakat konu çeşitli gruplar tarafından siyasal amaçlarla sömürüldü. Sağcı partilerden gelen baskılar sonucunda, programların adı bile aile planlamasından «nüfus planlaması»na çevrildi. Çünkü, ailenin kutsal olduğu ve kimsenin, hele özellikle devletin onun işlerine karışamayacağı öne sürülüyordu. Aslında bir süre sonra da programların kapsamını daraltmak amacıyla, «nüfus planlaması», «aile planlaması»na dönüştürülecekti.

Yasa kabul edildikten sonra, «aile planlaması kliniklerinin» devlet tarafından açılması başladı. Bu etkinliklerin çok büyük ölçüde kırsal alanlara yöneltilmesine karşın, bugün bile köylerde bu konudaki gereksinimlerin bütünüyle karşılandığı söylenemez. Üstelik kırsal alanlardaki ailelerin gebeliği önleyici yeni yöntemlere alışmaları zaman aldığından (Fişek, 1974), olanaklar eşitlense bile, bir süre kentsel bölgelerdeki ailelerin gebeliği önleyici yöntemleri kullanma oranı, kırsal alanlardaki ailelerin üzerinde kalacaktır.

6. ÖZET VE SONUÇLAR.

Aile, Türkiye'de değişmekte olan toplumsal kurumların en güzel örneklerinden biridir. Aşağıda, ailedeki değişme sürecinin birtakım önemli niteliklerini özetlemeye çalıştım. Bu nite-

liklerin bir kısmı Türkiye'deki pek çok kurum bakımından da geçerli olarak kabul edilebilir.

İlk olarak aile, topluma tepeden inme aşıl原因 yasal ve toplumsal devrimlerden etkilenmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'de aile, özellikle kentsel alanlarda «doğal» toplumsal ve ekonomik gelişmelerden etkilendiği kadar, tepeden inme güdümlerle biçimlenmiştir.

İkinci olarak ailenin yapısı ile işlevleri ayrı hızlarda değişmektedir. Bir başka deyişle, yapı, işlevlerden daha hızlı olarak farklılaşmaktadır. En çok sanayileşmiş bölgelerde bile, çağdaş çekirdek aile yapısı, geleneksel geniş ailenin işlevlerinden bir kısmını korumaktadır. Babanın buyrultusunun egemenliği, ailenin öteki üyelerinin özgürlüklerini kısımakta ve buna benzer «geleneksel geniş aile kalıntıları» çekirdek aileyi denetim altında tutmaktadır.

Türkiye'de Değişen Ailelerin İşlevleri.

Üçüncü olarak, Türkiye'de aile, gerek geleneksel, gerekse çağdaş (modern) toplum yapılarında görmediğimiz, kendine özgü bir yapı kazanmaktadır. Bir başka deyişle, toplumun değişme süreci, dönüşüm sırasında, özel bir aile yapısı yaratmıştır. Örneğin, hızlı değişen kimi bölgelerde, anne - baba, küçük çocuklar ve annenin anne - babasının biri, ya da ikisi tarafından oluşturulan bir aile yapısı gözlemekteyiz. Kıray, buna «evlada dayanan genişlemiş aile» diyor. Hiç kuşkusuz, ailenin ata-erkil ve atasoyuna bağlı nitelikler taşıdığı Türkiye'de böyle bir aile yapısı geleneksel özelliklerle bağdaşmaz. Öte yandan, çağdaş çekirdek aile de değildir. Bu, gerek kadının anne - babasının birinin ya da ikisinin birden toplumsal güvenliğini sağlayan, gerekse ev işlerinde kadına destek olan yeni bir aile yapısıdır (Kıray, 1964: 119).

Türkiye'de aile, bireyin, kendisini, hızla değişen bir topluma uydurmasına yardımcı olan bir kurum niteliği de taşır. Örgütlü toplumsal güvenlik etkinlikleri, çocuk bakımevleri gibi hizmetlerin gelişmediği toplumda, bireye bir ölçüde de olsa güvenlik ve destek sağlar.

Türkiye'de ailenin işlevlerini etkileyen en önemli öğelerden biri çevredir. Kırsal alanlardaki aile, babanın egemenliği, akrabalarla ilişkiler gibi konularda geleneksel işlevlerini sürdürürken, örneğin gecekondu bölgelerinde aile, çocuklar için yüksek beklentilerin kaynağı olmaktadır.

Çizelge (IX) - (2)den de görüldüğü gibi kırsal ve kentsel ailelerin ortalama büyüklükleri arasında anlamlı ayrılıklar vardır. Öte yandan gecekondu ailesinin büyüklüğü, kentsel aileye son derece yaklaşırken, kasaba ailesi kent ve köy ailesinin arasında yer almaktadır. Hiç kuşkusuz, ortalama aile büyüklüğü de çağdaşlaşma (modernleşme) eğilimlerinin bir ürünüdür. Çünkü gerek çocuk sayısı, gerekse akrabalarla birlikte yaşama, çağdaş yaşamla ilgili ve sanayileşme düzeyinin biçimlendirdiği değerler ve davranışlardır.

Türkiye'deki aile, özellikle gecekondu bölgelerinde anlamlı bir değişme işlevini yerine getirmektedir. Göç olayı sonunda, ailenin tüm toplumsal ilişkileri değiştiğinden, bireyleri için yeni ve yüksek beklentiler yarattığı gibi, yeni değerlerin de kaynağı olmaktadır.

ÇİZELGE (IX) - (2)
ORTALAMA EV HALKI
ÜYELERİ SAYISI

Türkiye	5.7
Kentler	4.6
Kasabalar	5.2
Köyler	6.2
İzmir Gecekonduları	4.4
İstanbul Gecekonduları	4.7
Ankara Gecekonduları	5.5

Kaynak: Kongar, 1972 a: 68.

BEŞİNCİ KESİM

**TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL YAPININ
VE DEĞİŞMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

BÖLÜM X

SONUÇ

Durgun Bir Baskı Düzeninden, Eylemli Toplumsal Yapıya Geçiş. Altyapı ile Üstyapı Arasındaki Etkileşim. Türk Toplumunun Kendine Özgü Nitelikleri. Sonuç.

İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür
Sen kendüni bilmezsin yâ nice okumakdur
Okumakdan ma'ni ne kişi Hakk'ı bilmekdür
Çün okudın bilmezsin ha bir kuru ekmekdür
Okudım bildüm dime çok tâat kildum dime
Eri Hak bilmez isen abes yire yilmekdür
Dört kitabun ma'nisi bel!üdür bir elifde
Sen elifi bilmezsin bu nice okumakdur
Yiğirmi dokuz hece okusan ucdan uca
Sen elif dırsın hoca ma'nisi dimekdür
Yunus Emre dir hoca gerekse bin var hacca
Hepisünden iyüce bir gönüle girmekdür

Yunus Emre

1. KAPİTALİZMİN GENEL GELİŞME ÇİZGİSİ.

Osmanlı devleti kuramsal biçimiyle değişmeyi önleyici niteliklere sahipti. Bu yüzden toplumsal ve ekonomik gelişmeyi engelliyordu. Değişmenin sürekli olarak engellenmesi olanaklı olmadığı için, Osmanlı düzeni 16. yüzyıldan sonra eski özelliklerini yitirmeye başladı. Toplumun içine girdiği değişme süreci sağlıklı bir toplumsal ve ekonomik evrimleşmeden çok, bir bozulmaydı. Çünkü devlet, güçlü toplumsal ve ekonomik grupların ortaya çıkmasını engellemek için sürekli bir çaba içindeydi. Bu yüzden Osmanlılardaki sınıfsal yapı toplumsal ve ekonomik ölçütlere göre değil, siyasal ölçütlere göre belirlenen bir niteliğe sahipti (Mardin, 1969: 95-106). Bir başka deyişle Osmanlıların sınıfsal nitelikleri toplumsal ve ekonomik yapının bir sonucu değil, siyasal yapının bir ürünüydü. Siyasal olarak üç temel sınıf vardı. Birincisi yönetici sınıftı. Bu sınıf Sultan - halife ve onun, asker ve sivil bürokratlarından oluşuyordu. İkinci sınıf, yönetilenlerdi. Bunlar da tarımsal nüfus ile kentlerdeki tüccar ve zanaatkârlardan oluşuyordu. (Bunların bazıları sonradan «ara sınıflar»a katıldılar.) Üçüncü olarak «ara sınıflar»ı görüyoruz. Bunlar da «eşraf» ve «ayân» denilen yerel önderlerden oluşuyordu. Bu «ara sınıflar» bozulan toprak düzeni ve bürokrasi sonunda güçlenmişlerdi. Tarımsal ürünü ve tarımsal nüfusu tam anlamıyla denetleyemedikleri için, yönetici sınıfla, sömürülen tarım kesimi arasında ancak «aracılık» görevini yerine getiriyorlardı. Bir kısmının küçük oranda ticaret ve mamul madde üretimiyle uğraşmasına karşın, anlamlı bir sermaye birikimi oluşturamamışlardı.

Öte yandan, merkezî güç, ideolojik bütünlüğe sahip bir bürokrasi biçiminde, «kendi içinde» ve «kendisi için» bir sınıf durumuna gelmişti. Bu merkezî iktidarın önemli bir kesimi, daha sonra, «ara sınıflarla» birleşerek, Atatürk İhtilalinin (Bağımsızlık Savaşı ve Devrimler) ardındaki temel toplumsal ve ekonomik güç kaynağını oluşturmuştu.

Osmanlıların Çöküşü.

Bu arada Batı toplumları başarılı bir biçimde gerçekleştirdikleri sermaye birikimi ve yenilikler yoluyla, kapitalistleşme süreci içinde hızla yol alıyorlardı. Oysa, değişme yönündeki başkılarla, devletin kısıtlayıcı denetiminin çatıştığı Osmanlı toplumu, İmparatorluğun gittikçe büyüyen malî ve askerî gereksinmelerini karşılayamaz olmuştu. Bu çıkmazın ardında yatan temel neden, ilerleyen tekniğe bağlıydı. 15. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı ordusuna ateşli küçük silahların sokulmuş olması, piyadeyi askerî örgütlenmenin temel taşı durumuna getirmişti. Bunun sonucu olarak süvari (sipahi ve adamları) önemini yitirmeye başladı. Bu değişme ise, orduya atlı asker veren toprak sisteminin işlevini ve önemini azalttı. Sonuç olarak toprağa dayalı Osmanlı yapısı bozulmaya başladı (Karpas, 1973b: 33-34). Batının ekonomik bakımdan ilerlemesi, Batı ülkelerinin askerî üstünlüğüyle sonuçlandı. Böylece, İmparatorluk gittikçe Batının denetimi altına girmeye başladı. Batının, ekonomik, malî ve askerî denetimi, çeşitli etnik gruplar arasında gelişen ulusçuluk akımlarıyla da birleşince, Osmanlıların çöküşü hızlandı. İmparatorluk üzerindeki Batı denetiminin iki sonucu vardır. Birinci sonuç, batılılaşma çabalarının ortaya çıkışıdır. İkinci sonuç ise, bir kapitalist sınıf çekirdeğinin Batı emperyalizminin bir uzantısı biçiminde oluşmaya başlamasıdır.

Batılılaşma çabaları yönetici sınıf arasında önem kazandı. Böylece, hem halkın devletten, hem de yönetici sınıfın, toplumsal ve ekonomik yapıdan yabancılaşmasına yol açtı.

Yabancı ekonomilere bağımlı bir kapitalist sınıfın doğmakta oluşu, yerli imalât çabalarını, daha bu çabalar emekleme dönemindeyken öldürdü. Yerli imalâtçıların, Avrupa ekonomisi ile yarışması olanaksızdı. Çünkü teknik geri, sermaye yetersizdi. Ayrıca kapitülasyonlar yoluyla Batılılara tanınan hukuksal, ekonomik ve malî ayrıcalıklar da böyle bir yarışmayı iyice olanaksız kılıyordu.

«Devletçi - Seçkincilerin» Ortaya Çıkışı.

Bu gelişmelerin sonunda, Batı'dakinin tersine, yönetilen sınıf değil, yöneten sınıf kendi arasında farklılaşmaya başladı. Askerî ve sivil bürokrasi, Sultan - halifeye (Padişaha) karşı güçlü bir grup niteliğiyle ortaya çıktı. Sultan - halifeye karşı bürokratların yürüttüğü uğraş, halk tarafından desteklenmiyordu. Çünkü altında, halkı ilgilendiren toplumsal ve ekonomik gelişmeler yatmıyordu. Uğraşın temel niteliği, Padişaha karşı ideolojik olarak koşullanmış bir bürokrasinin Batıdan aktardığı ve toplumla ilişkisi olmayan anayasacılık düşüncelerini uygulamak istemesiydi (Soysal, 1974: 22-24); 27-28). Padişahın eski köleleri, ideolojilerinin etkisiyle, İmparatorluğun kurtarıcılarını rolünü benimsemişlerdi. Bu dönüşüm, yenilikler için devletin gücünü kullanan «devletçi - seçkin» grupları ortaya çıkardı. «Devletçi - seçkin» grupların oluşması, «diyalektik olarak», batılılaşma çabalarına karşı «gelenekçi - liberal» tepkileri yarattı. Tepkiler, Osmanlı geleneğinin temsilcisi olarak, dine dayanıyordu.

Devletçi - seçkinciler, «İttihat ve Terakki» kanalıyla İmparatorluğun denetimini ellerine geçirdiler. Bunların genel yaklaşımı batıcı olduğundan, Batı ekonomik kalkınmasına koşut olmak üzere ulusal bir burjuvazi yaratılmasını desteklemek istediler. Fakat «İttihat ve Terakki» iktidara geldikten kısa bir süre sonra, Birinci Dünya Savaşı başladı. Bu yüzden de ulusal bir burjuva sınıfı yaratılması için gerekli toplumsal ve ekonomik çabaların güdümlenmesi için yeterli zaman kalmadı.

Eski siyasal düzeni değiştirmeye yönelen Atatürk ihtilali de (Bağımsızlık Savaşı ve Devrimleri batılılaşma yolunda aynı çizgiyi izledi. Daha 1919'da Padişahı ortadan kaldırmaya karar vermiş olan Mustafa Kemal (Erikan, 1971: 10 - 11) ulusal ekonomik kalkınmayı da ulusal bir sermaye sınıfı yaratarak gerçekleştirmeyi öngörmüştü. Bağımsızlık Savaşının emperyalizme karşı olan niteliği, Atatürk'e, Batı'nın ekonomik denetiminden de kurtularak ulusal bir ekonomi kurma konusunda büyük olanaklar hazırlamıştı. Öte yandan gene Bağımsızlık Savaşı sırasında «devletçi-seçkin» bürokratlar ile «ara sınıflar»ın gerçekleştirdik-

leri birlik ulusal bir burjuvazi yaratılırken, desteklenecek grup ve sınıfları da belirlemişti.

Ulusal Burjuvazi Yaratma Çabaları.

Birtakım bürokratlarla, ticaret ve küçük imalat yapan kimi «ara sınıf» üyeleri (ayân, eşraf), daha 1922 yılında emperyalizme karşı ulusal bir ekonominin çekirdeğini oluşturmak için dış ticaret şirketleri kurmuşlardı. (İlkin, 1971: 229;-231). Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlıların siyasal ve kültürel birikimine karşı devrimci bir yaklaşım uygularken toplumsal ve ekonomik birikime evrimci bir anlayışla yönelmişti. Bir başka deyişle, siyasal ve kültürel yapılar zorla değiştirilirken, o günkü toplumsal ve ekonomik yapı, ulusal bir ekonominin başlangıç noktası olarak kabul edilmişti.

Ulusal bir ekonomi yaratmak için izlenen yol, ülkenin yabancı denetiminden kurtarılması ve, devletin sermaye sınıfını desteklemesiydi.

O günkü toplumsal, ekonomik ve ideolojik koşullar altında bu amaçlara varmak için bulunabilen tek çözüm, siyasetçi bürokratlarla «eşraf» ve «ayân»ın bütünleşmesinin sağlanmasıydı. Böylece, «devletçi-seçkinciler»le, yerel önderler arasında bir birlik doğdu. Geniş halk kitleleri yine bu birliğin dışında kalmışlardı. (Özek, 1968: 148-150).

Aslında, Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin kurtarıcısı olarak çeşitli sınıf ve gruplar arasında önemli uzlaşmalar sağlamıştı. Örneğin, «Terakkiperver Fırka» denemesinden önce ve sonra, «devletçi - seçkinciler»le «gelenekçi - liberaller» onun liderliği altında yan yana yaşadılar. Öte yandan, «gelenekçi-liberal» cephe içindeki gerici - dinci gruplar bütünüyle bastırılmışlardı. Sosyalistlere gelince, devrimin ilk yıllarında bunlar da Mustafa Kemal Atatürk'ün destekçileri arasındaydı. (Çavdar, 1974: 157-158). Böylece Atatürk'ün tartışmasız liderliği, bir ulusal bütünlük simgesi olmuştu.

Merkezi güç ile ekonomik ve siyasal birlik kuran «ara sınıflar» bu başarılarından pek sevinçliydi. «Ara sınıflar» ile bürok-

rat siyasetçiler (o dönemde siyaset adamlarıyla bürokratlar arasında bir fark yoktu) arasındaki işbirliği, bir sermaye sınıfının yaratılmasına doğru geliştikçe, «devletçi - seçkinciler» ile «gelenekçi - liberaller» arasındaki farklılaşma, Atatürk döneminde bile su üstüne çıkmaya başladı. «Devletçi - seçkinciler», devletin, bütünüyle ekonomik yapıyı denetlemesini öngörürlerken, «gelenekçi - liberaller» devletin, özel girişimi yalnızca desteklemesini istiyorlardı. Ülkenin toplumsal ve ekonomik değişmesinin daha önceden belirlenmiş ana çizgileri bu konuda «gelenekçi - liberaller»den yanaydı. Bu nedenle İsmet İnönü tarafından temsil edilen «devletçi - seçkinci» görüşler yenilgiye uğradı. Gerçekten de kapitalist sınıfın çekirdeği oluşunca, Ekim 1937'de, Başbakanlığa, İsmet İnönü'nün yerine bürokratlar arasında «gelenekçi - liberal» yaklaşıma en yakın kişi olan Celal Bayar getirildi. Bu değişiklik aynı zamanda İsmet İnönü ile Atatürk arasında, ekonomik sorunlara ilişkin görüş ayrılıklarını da yansıtıyordu (Selek, 1975). Daha sonra 1946 yılında Celal Bayar'ın Demokrat Parti eyleminin önderi olması raslantı değildir. Celal Bayar, Atatürk döneminden beri bürokraside, «gelenekçi - liberal» düşüncelerin savunuculuğunu yapan kişiydi.

Sermaye sınıfının çekirdeği, Atatürk'ün ölümünden sonra, savaş ekonomisi koşulları altında daha büyük bir hızla gelişti. Her ne kadar, Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü, Cumhurbaşkanı olduysa da artık toplumsal ve ekonomik yapı, özel girişime dayalı bir biçimde geliştiğinden, genel gidişte önemli değişimler yapmak olanağı kalmamıştı. Böylece, burjuvazinin gelişimi, devlet desteğine ek olarak sermaye toplanması için yasa içi ve dışı bütün yolların da kullanılmasıyla, İkinci Dünya Savaşı sırasında iyice hızlandı.

Demokrat Parti'nin kurulması, başka öğelerin yanında, artık bütünüyle ortaya çıkmış bir sermaye sınıfının da ürünüydü. Büyük toprak sahipleri (toprak ağaları) tüccarlar iş adamları, bu partiyi destekliyorlardı. Demokrat Parti, merkezi gücü temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı kurulduğundan, «devletçi - seçkinciler», çevreden gelen «gelenekçi liberaller» tarafından yerlerinden edildiler (Mardin, 1973). Tek parti yönetiminden

bıkmış olan halk da, içtenlikle Demokrat Parti'yi destekliyordu. Böylece sermaye sınıfına dönük bir parti, halkçı bir eylemin önderi rolünü oynadı.

Toplumun kapitalizm çizgisinde gelişmesi Demokrat Parti tarafından dört biçimde hızlandırıldı. İlk olarak kırsal kesimdeki kapitalistleşme, tarımın makinalaşmasıyla gerçekleştirildi. İkinci olarak, hükümetin bütün etkinlikleri, özel girişimin desteklenmesine yöneltildi. Bürokratlar, siyaset adamları ve kapitalistler arasındaki işbirliği, özellikle devlet ihaleleri ve kredi olanakları ile çimento, demir vs. gibi kıt malların dağıtılmalarında son derece etkin bir biçimde kullanıldı. Üçüncü olarak kalkınmanın finansmanı «enflasyonist» yollarla sağlanarak, ulusal gelirin adil olmayan dağılımı gerçekleştirildi. Böylece sermayenin belli ellerde toplanması süreci hızlandırıldı. Son olarak da, yabancı sermayenin yurda girmesi desteklenerek ve geniş ölçüde yabancı krediler kullanılarak, gelişen burjuvazinin Batı kapitalizmi ile bütünleşme olanakları sağlandı. «Ulusal burjuvazi» denilen sınıf zaten yabancı firma temsilcilikleri ve ithalat - ihracat şirketleri biçiminde gelişmekte olduğundan bu bütünleşme kısa bir sürede gerçekleştirildi. Böylece kapitalist sınıf geliştikçe, Türk ekonomisinin dışa bağımlılığı da arttı.

Demokrat Parti iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra da, yukarıda açıklanan bu eğilimler bir kısım etkilerini, «karma ekonomi» anlayışı çerçevesinde sürdürdü. Kapitalist oluşum «planlı dönemde» de, hızlanan bir biçimde gelişti. Çünkü ekonominin bu yönde daha hızlı ilerlemesi için gerekli nesnel koşullar 1960 darbesi ile sağlanmıştı (Rozaliyev, 1970: 95-119). 1960 darbesinden sonra, kapitalizmin yapısı «sosyal refah devleti» ilkesi çerçevesinde güdümlenmişti. Bu, kapitalist sınıfın kârlarını, işçiler ve memurlar gibi, toplumun öteki kesim ve sınıflarıyla paylaşmaya zorlanması demektir. Bu paylaşma, «özel girişimin» toplum içindeki varlığını sürdürebilmesi için tek yol olduğundan, kapitalist sınıfın en gelişmiş kesimleri, kendilerini, «sosyal refah devleti» anlayışının gerektirdiği koşullara çabucak uydurdular. Yoksa denetimsiz kapitalist sömürü, bir süre sonra toplumsal ve siyasal patlamalara yol açabilirdi. Aslında 1960 darbesi-

nin kendisi de kapitalizmin denetimsiz bir biçimde gelişmesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve ortamı «sosyal refah devleti» ilkelerine uygun bir biçimde hazırlamıştı.

2. TARIMDA KAPİTALİST GELİŞMELER.

Tarım kesimindeki kapitalist gelişmeler ilk olarak, toprakların büyük işletmelerin elinde toplanmasına yol açtı. Örneğin, 1912 yılında 11-50 dönem toprağa sahip işletmeler yüzde 40 ile işletmeler arasındaki en büyük yere sahipken, bugün bu oran yüzde 27'ye düşmüştür (D.İ.E., 1973a: 83). Tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin ardında yatan gerçekler şöyle sıralanabilir: 1940 ile 1972 yılları arasında, traktör sayısı yaklaşık olarak 130 kat artmıştır. Traktörle işlenen toprak alanının artış oranı da aynıdır. Traktörle işlenen toprakların, tüm işlenebilir topraklara oranı da 40 kat büyümüştür. 1965 ile 1972 yılları arasında tarımda kullanılan yapay gübre dört kat artmıştır. Gübrelenen toprak alanı beş kat, bu alanın toplam tarım toprakları içindeki oranı ise altı kat çoğalmıştır. Öte yandan, tarım kredileri de 1965-1972 yılları arasında dört kat yükselmiştir (D.İ.E., 1974: 188-189; 201). Krediler, kapitalist gelişmeyi sağlamak amacıyla, genellikle büyük işletmelere verilmiştir. 1968 yılında tarım işletmelerinin yüzde 30'unu oluşturan kuruluşlar, tarım kredilerinin yüzde 82'sini kullanmaktaydı (Köksal, 1971). Doğu Anadolu da ise tüm işletmelerin yüzde 2.4'ünü oluşturan büyük kuruluşlar, hemen hemen tüm tarım kredilerini denetimleri altında tutmaktadır (Beşikçi, 1970: 486).

Yukarda kısaca açıklanan bu gelişmeler, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısında önemli sonuçlar doğurdu. «Ara sınıfları» oluşturan dünün «ayân ve «eşrafı», bugünün nüfuzlu toprak ağaları ve tarım işletmecileri durumuna geldi. Bunlar yalnızca siyasal güç sahibi olmakla da kalmadılar. Tarımdan, ticarete, bankacılığa ve sanayi kesimine sermaye aktarmaya başladılar.

Tarımdaki Kapitalist Gelişmenin Sonuçları.

Tarım kesimindeki kapitalist gelişmeler Türk toplumsal ve ekonomik yapısı bakımından en azından beş önemli sonuç doğur-

muştur. Birinci sonuç, Osmanlılardan gelen «ara sınıfların», yüksek bürokratlarla birleşerek ülkenin yönetimine elkoymasdır. Bu durum, tarım kesiminde büyük değişmelerin oluşmasını engellemiştir. Eski egemen güçlerin, daha da gelişerek ülke yönetimine bile sızmaları sonucu, tarım kesimi, toplumsal ve ekonomik olarak ancak yavaş yavaş ve Osmanlı geleneği çizgisine uygun bir evrim göstermiştir. Örneğin toprak reformu, devletçi - seçkinci çevreler tarafından, en çok üzerinde durulan reform olmasına karşın, bir türlü uygulama alanına konulamamıştır (Özgür, 1972: 166-168). Tarım kesiminin yavaş evrimleşmesi Atatürk ihtilalinin siyasal ve kültürel yanlarına da ters düşmüştür. **Hiç kuşkusuz, tarım kesiminin bu yavaş değişme süreci, genç Cumhuriyetin siyasal ve kültürel devrimlerinin halk tarafından geç ve güç benimsenmesinin en önemli nedenlerinden biridir.**

Kırsal alanların eski toplumsal ve ekonomik yapıyı sürdüren niteliği, eğitim yoluyla yapı değişikliğine gidilme çabalarını da önemli ölçüde engellemiştir. 1940 sıralarında, köylerdeki geleneksel güç dengesini ve kullanılan teknolojiyi değiştirmeye yönelen «köy enstitüleri» eylemi, bu nedenle başarısız kalacaktı. Köy enstitüleri programı uygulanmaya başlandığı zaman, kırsal alanlardaki güç dağılımı yüzyıllar önceki geleneksel yapının temel niteliklerini yansıtıyordu. İşte bu yapı, köy enstitüleri çabasını da boğdu (Tonguç, 1970: 35). 1960 darbesinden sonra girilen «toplum kalkınması» çabaları da, aynı nedenle, başarısızlıkla sonuçlandı (Geray, 1967: 200-203).

Tarımdaki kapitalist gelişmelerin ikinci bir sonucu kırsal kesimde yaşayan büyük kitlelerin yoksullaşması oldu (Geray, 1974: 48-54). Makinalaşma ve toprakların büyük işletmeler elinde toplanması eski derebeylik düzenini bir ölçüde sarsmıştı. Bu yüzden eski düzenin sağladığı sınırlı toplumsal ve ekonomik güvenlik de ortadan kalkmıştı (Bozarslan, 1966: 15-18). Böylece tarım kesiminde özgür işgücü ortaya çıktı ve kentsel alanlara göç başladı. Bu her iki gelişme de bugünkü toplumsal ve ekonomik yapımızın temel belirleyicileri arasındadır.

Üçüncü sonuç, tarımsal üretim etkinlikleri sonunda belli bir sermaye birikiminin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu sermaye

daha sonra ticaret, bankacılık ve sanayi için kullanılmaya başlandı. Böylece, kaynak aktarılmasının yetersizliğine karşın yine de ülkenin sanayileşme sürecinde bir işlev sahibi oldu.

Dördüncü bir sonuç da pek çok köylerin kendi kendine yeter ekonomik niteliklerinden kurtularak pazar ekonomisi ile birleşmesiydi. Bu birleşme pek çok köyün toplumsal yaşamının çağdaşlaşmasına (modernleşmesine) yol açtı (Tütengil, 1969: 15-17; Balaman, 1969. 287). Toplumsal yaşamın çağdaşlaşması da, köylülerin siyasal bilinçlerinin gelişmesine neden oldu. Böylece tarımdaki kapitalist gelişmeler, kırsal alanlarda yaşayan halkın daha geniş bir siyasal katılımına ortam hazırladı (Ozan-kaya, 1971: 228-229).

Beşinci bir sonuç ise, tarımdaki derebeyi benzeri (yarı-feodal) ilişkilerin belirlediği toprak ağalığı olgusunun 1980'lere doğru varlığını yitirmek üzere oluşudur. Toprak ağaları «toprak reformuna» karşı, ancak kapitalistleşme süreci yeterince hız kazanamadığı için direnebilmişlerdir. Oysa günümüz Türkiye'sindeki değişme, yakın gelecekte, bu direnişleri bütünüyle olanaksızlaştıracak bir düzeye erişmiştir.

3. SANAYİDE KAPİTALİST GELİŞMELER

Osmanlıların güçsüz ve yabancı denetimindeki ekonomisi, Cumhuriyet döneminde, devlet tarafından, elli yıl boyunca geliştirilmeye çalışıldı. 1915 yılında sayıları ancak 264 olan sanayi işletmeleri 609 kat çoğalarak, 1968 yılında 160.772'ye ulaştı (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 1973: 437). Öte yandan yatırımlar da 1948-1973 dönemi içinde sabit fiyatlarla 15 kat, piyasa fiyatlarıyla ise 60 kattan çok arttı. 1973-1974 yıllarında toplam yatırımların ancak yüzde 12'si tarıma yöneltildi. İmalât sanayi ise, bu yatırımların yüzde 32'sini kullanmıştı. Toplam sanayi yatırımları, tüm yatırımlar içinde yüzde 42'ye vardı. Bu arada, sabit sermaye yatırımları içinde özel kesim yatırımlarının 1963-1971 yıllarında yüzde 47 olan payı, 1972'de yüzde 51'e, 1973'de ise yüzde 53'e çıkmıştır (D.P.T., 1973a: 29; 1974c: 13).

Ekonomi içinde, özel kesimin sürekli artan payı, Türkiye'deki ekonomik kalkınmanın kapitalist niteliğini belirler. Aslında, Kalkınma Planlarının kabul ettiği kalkınma biçimi de böyledir. Örneğin, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, imalat, ticaret, turizm ve konut kesimlerinde yatırımların yüzde elliden fazlasını özel kesimin gerçekleştireceğini öngörmüştür (D.P.T., 1973a: 170).

Öte yandan, «Kaba Ulusal Ürün» içinde tarımın gittikçe düşen payı ile sanayinin gittikçe artan payı 1974 yılında birbirlerine eşit oldu. Yüzde 20 dolayında, oluşan bu eşitleme hiç kuşkusuz, Türk ekonomisinin dönüm noktalarından birini belirlemektedir.

Kapitalist Gelişmenin Ölçütü Olarak Anonim Şirketler.

Kapitalist gelişmelere koşut olarak, yeni kurulan şirketlerin sayısı da yıldan yıla artmaktadır. 1965 yılında yeni kurulan şirketlerin sayısı 1950 iken, 1972 yılında bu rakam 5055'e yükselmiştir. 1965 yılında yeni kurulan anonim şirketlerin sayısı 84'tü. 1972'de yeni kurulan anonim şirketler 347'ye yükselmiştir. 1972'de kurulan anonim şirketler, yeni kurulan şirketler içinde sayı bakımından yalnızca yüzde 6.8 iken, sermayeleri, yeni kurulan tüm şirketlerin sermaye toplamı içinde yüzde 72.1 gibi son derece yüksek bir orana erişmiştir. 1972 yılında yapılan tüm sermaye artırımlarının yüzde 96.3'ü anonim şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Net sermaye artımı bakımından ise, anonim şirketler 5.6 milyar TL ile, toplam içinde yüzde 88.2 oranına erişmişlerdir (D.İ.E., 1974: 350). Anonim şirketler çoğunlukla, Türkiye'de kapitalizmin merkezi olan İstanbul kentinde kurulmuştur. Her ne kadar, adları sermaye şirketi ise de, anonim şirketler içinde aileye dayalı mülkiyetin egemen olduğu da gözlenen gerçekler arasındadır (Ansay, 1971: 109, 134-135).

Sermaye Sınıfının Örgütleri.

Türkiye'de sermaye sınıfı ortaya çıkmaya başladığı andan beri, «odalar» biçiminde örgütlenmeye de başlamıştır. Bu örgütlenme, devlet tarafından da gerekli yasalar çıkartılarak ve

«odalar»a belli yetkiler verilerek desteklenmiştir. «Odalar» döviz ve kota tahsisleri gibi yetkilerle donatıldıklarından kısa zamanda çok güçlü kuruluşlar durumuna geldiler. Sonunda, ticaret odaları, sanayi odaları ve ticaret borsaları tek bir örgüt altında birleşti. Odalar Birliği adlı örgüte ek olarak kapitalist sınıf bir de, «İşveren Sendikaları Konfederasyonu»nu kurdu. Böylece, işçi sendikaları konfederasyonlarına karşı burjuvazinin çıkarlarını temsil edecek ayrı bir örgüt ortaya çıkmış oldu. Bu örgüt, kapitalist sınıfın çıkarlarını bütün siyasal ve ekonomik konularda korudu. Bu arada iş yaşamını düzenleyen kanunların çıkmasında da kendi sınıfının çıkarını gözetken katkılarda bulundu (Esin, 1974: 177-210; 246-263).

Kapitalist sınıf bakımından en anlamlı ve önemli örgütsel gelişme 12 Mart «muhtırası»ndan sonra 1971 Ağustosunda ortaya çıktı. Bir grup büyük sanayici ve iş adamı İstanbul'da «Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği»ni kurdular. Derneğin amacı şöyle belirtilmişti: «Derneğin amacı, Anayasamızın öngörüsü karma ekonomi esaslarına ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, Türkiye'nin demokratik ve planlı bir düzen içinde kalkınıp, Batı uygarlık seviyesine ulaştırılmasına yardımcı olmaktır. Dernek amacını gerçekleştirmek için, kalkınmanın sürükleyici sektörü olarak sanayii kabul eder ve Türkiye'de kamu kesimi de dahil, bütün sanayici meslek, bilim ve işadamlarının, demokratik hukuk devletini ve hür teşebbüsü korumak ve güçlendirmek üzere Dernek içinde bir araya gelmelerini ve hür teşebbüsün ülke yararına uygun şekilde teşkilatlanmasını ve gelişmesi için gerekli çalışmaları teşvik eder...» (Türk Sanayiciler ve İşadamları Derneği, tarihsiz).

Derneğin kuruluşu, Türkiye'deki büyük burjuvazi ile sermaye sınıfının öteki kesimleri arasındaki farklılaşmanın bir belirtisiydi. Derneğin amacından da anlaşıldığı gibi büyük burjuvazi kendisini «hür teşebbüsün» ve «demokratik hukuk devletinin» koruyucusu ve geliştiricisi ilan etmiştir. «Demokratik Hukuk Devleti» bu anlayışa göre, «hür teşebbüsün» bütünüleyici bir parçasıdır. Böylece, «karma ekonomi», Anayasanın da koruyuculuğu altında bulunan «hür teşebbüsün» varlığının sürdürülmesi için bir güvence olarak kabul edilmektedir. Hiç kuşkusuz,

bu yaklaşım, Batı'daki kapitalizmin «hukuk devleti» anlayışı altında gelişmesini son derece andırmaktadır. Bu tutum, kapitalist sınıfın Türkiye'deki durumu bakımından en azından üç ayrı sonuç doğurmuştur.

Büyük Sermaye (Gelişmiş Burjuvazi) Yaklaşımının Genel Çizgileri.

Bu bildiri ile (derneğin amaçlar bildirisi) büyük burjuvazi, işgücü ve piyasa üzerinde sahip olduğu yüksek sömürü oranlarının demokratik işlemler yoluyla denetlenmesini kabul etmek zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, işçi sınıfının hakları, Türk demokrasisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğuna göre, sermaye sınıfı, ya da hiç olmazsa büyük burjuvazi, bu hakları benimser görünmektedir. Hiç kuşkusuz, bu haklar, denetimsiz kapitalist sömürüyü sınırlayıcı işlev sahibidir. Böylece, büyük burjuvazi, denetimsiz kapitalist sömürünün sınırlandırılmasını da kabul etmiş izlenimini veriyor. Bu yaklaşım, büyük burjuvazi açısından son derece akılcıdır. Çünkü, Türkiye'deki kapitalist gelişmeler sonunda artık güçlü bir işçi sınıfı Türk toplumsal yaşamının önde gelen gerçeklerinden biri olmuştur. Ayrıca gelişmiş burjuvazi işgücüne daha yüksek ücret ödeyebilecek kaynaklara da sahiptir. Pek doğal olarak gelişmiş burjuvazinin bu görüntüsünün, onun gerçek tutumunu yansıtıp yansıtmadığı tartışma konusudur.

Bildiriden anlaşılan ikinci nokta, gelişmiş burjuvazinin bugünkü toplumsal, ekonomik ve siyasal düzenin koruyuculuk görevini yüklenmiş olduğu izlenimini vermek istemesidir. «Karma ekonomi» yapısı, ekonomik kalkınmayı özel girişim kesimine dayalı bir biçimde gerçekleştirmeye yöneldiği için, büyük sermayenin bu tutumu da anlaşılır bir yaklaşımdır. Buna ek olarak, «Demokratik Hukuk Devleti» kavramı Türk siyasal ve toplumsal - ekonomik gelişmesinde belli bir aşamayı belirlediği için, büyük burjuvazi «geçici» olarak da olsa, «çağdaş» bir görünüm sergilemektedir. Fakat bu çağdaş rol geçicidir ve ancak, sermaye birikimini sağlamak için denetimsiz kapitalist sömürüyü savunan öteki sermaye kesimleriyle karşılaştırmalı ola-

rak anlamlıdır. «Geçicilik» niteliğinin belirleyici ögesi ise, Türkiye'nin, toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmesinin «Hukuk Devleti» anlayışı yerini «Sosyal Refah Devleti» anlayışına bırakmıştır ve «Sosyal Refah Devleti» aşamasında durulacağına ilişkin de hiç bir belirti yoktur. Tersine, belirtiler, toplumsal değişimin daha adil bir ulusal gelir dağılımı yönünde olacağını ve bu dağılımı gerçekleştirmek için demokratik hak ve özgürlüklerin de daha yaygın bir biçimde kullanılacağını göstermektedir. Bu yüzden büyük bir olasılıkla, gelecekte, gelişmiş burjuvazi «tutucu» bir rol benimseyebilir.

Bildirinin ortaya koyduğu üçüncü nokta, Türkiye'deki büyük sermayenin sınıf bilincinin son derece gelişmiş bir niteliğe kavuşmuş olduğudur. Kendilerini küçük sanayici ve küçük tüccardan ayırmışlardır. Ayrıca büyük burjuvazinin çıkarlarını savunmak için bir örgüt de kurmuşlar ve uğraşa hazır duruma gelmişlerdir. Bu, onların ekonomideki kaynak dağılımını (sermaye, kredi, hammadde, döviz vs.) denetlemek ve Batı kapitalizmi ile olan ilişkilerini korumak için önemli çabalar harcadıklarını ve harcayacaklarını gösterir.

4.TÜRKİYE'DEKİ KAPİTALİST SINIFLARIN KÖKENLERİ VE YAPISI.

Türkiye'de sanayi burjuvazisi iki temel süreç ile ortaya çıkmıştır. Birinci süreç, ticaret etkinlikleri yoluyla sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle devlet ihaleleri, tüccar için önemli bir destek niteliği taşıyordu. Bu destek o zamandan beri aynıyla süregelmiştir. O dönemlerde sanayi henüz fazla gelişmiş olmadığından, ticaretin gelişmesi, Türk tüccarını yabancı şirketlerle işbirliğine yöneltmiştir. Bunun temel nedeni, Türk sanayinin, gelişen ticareti besleyecek üretim düzeyinde olmayışındır. Bu yüzden dışardan mal alma etkinlikleri son derece kârlı bir iş olarak ortaya çıktı. Zengin tüccarlar da yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerini yapmaya başladılar. Bu gelişme, bürokrasi tarafından, ya da yabancı

firmalara bağılı şirketler kurdurularak, ya da doğrudan doğruya yüksek dereceli bürokratların bu tip şirketlere katılması sağlanarak, desteklendi. Kimi kez, bu kuruluşlar, tekel hakları verilerek bile beslendi. 1960 yılında yapılan bir araştırmaya göre, sanayicilerin yüzde 34'ünün babası tüccardır. Baba meslekleri bakımından tüccarı izleyen ikinci grup yüzde 17 ile bürokratlardır (Payaslıoğlu, 1961: 9). Bu rakamlar sanayici sınıfının yaratılması için tüccar ve bürokratlar tarafından harcanan çabaları belirlemektedir.

Ticaret etkinlikleri yoluyla yeterli bir sermaye birikimi sağlandıktan sonra kurgu (montaj) biçiminde sanayi başladı. Dünnün dışardan mal getiren tüccarı, bugünün sanayicisi olmuştı. Yaptığı iş, önceden tüm olarak aldığı malı, bu kez parça parça getirtip, Türkiye'de bir araya koymaktı. Bu etkinliklere yabancı sermayenin ortak edilmesi yalnızca kaynak yetersizliğinden değil, aynı zamanda teknik bilgi eksikliğinden dolayı da hükümet tarafından büyük ölçüde desteklendi. Bu yüzden dışa bağımlılık, ve kurgu, biçiminde üretim, Türk ekonomisinin temel niteliklerinden biri oldu.

Sanayi burjuvazisinin ortaya çıkışındaki ikinci süreç, tarımdan yapılan sermaye aktarmalarıdır. Toprak ağalığının sürmesi, tarım işçilerinin sosyal güvenlikten yoksun olmaları, çeşitli vergi ayrıcalıkları ve bağışıklıkları, üretimin makinalaşmasıyla birlikte, tarım kesimindeki sermaye birikimini hızlandırdı. Böylece, ticarete ya da bankacılığa doğru bir sermaye aktarılması başgösterdi. Kimi özel durumlarda da kaynakların doğrudan doğruya sanayiye aktarılması gerçekleştirildi. Tarımdan sanayiye sermaye aktarılması genellikle ya ticaret, ya da bankacılık yoluyla iki aşamalı bir süreç biçiminde oluşmuştur. Bunun temel nedenlerinden biri, tarımsal ürünlerin pazarlanması zorunluluğunun, tarım kapitalistlerini ticarete yöneltmiş bulunmasıdır.

Yukardaki süreçlerin sonucu, büyük sanayi kapitalistleri, imalât, ticaret ve seyrek de olsa bankacılık etkinliklerini kapsayan büyük «holding»ler biçiminde karmaşık örgütlenmelere gittiler. Aslında, bir maddenin dağıtım ve satışı kimi zaman üretiminden bile çok kâr bıraktığından, büyük kapitalistler genel-

likle, üretimle birlikte, mallarının dağıtımını da denetimleri altında tutuyorlardı. Her ne kadar, hükümet ihaleleri, satış olanakları bakımından önemli bir yere sahipse de, gittikçe gelişen iç pazar ve iklimi çok özel durumlarda dış pazarlar, kurgu aşamasında olan Türk sanayi için bile belli bir satış güvencesi getirmiştir.

Kapitalist Sınıfların Yapısı.

Çok kabaca, Türkiye'deki burjuvazi dört ana grupta toplanabilir. Birinci grup, tarım kapitalistlerinden oluşmaktadır. Bunlar genellikle çağdaş üretim yöntemleri kullanan toprak ağalarıdır. Büyük toprakları üzerinde çoğunlukla pamuk gibi sanayi ürünleri yetiştirirler. İkinci grubu ticaret kesimi oluşturmaktadır. Bu gruptakiler, ülke içindeki etkinliklerine ek olarak genellikle dış ticaretle de uğraşırlar. Çoğunlukla, birçok yabancı şirketin temsilciliğini de yapmaktadırlar. Üçüncü grup küçük imalatçılardan oluşmuştur. Bu grupta olan imalatçıların çoğu, çok kısa zamanda çok büyük kârlar peşinde koşmaktadır. Bu yüzden işten ayrılan ve yeni kurulan şirketlerin en çok görüldüğü grup budur. Dördüncü ve son grup ise büyük sanayicilerdir. Bunların örgütlenme biçimi son yıllarda «holding»leşmeye doğru gitmektedir. Ticaret, bankacılık ve hatta sigortacılık, etkinlikleri bu «holding»lerin içinde kapsamaktadır. Bunun temel nedeni, bu gruptaki kapitalistlerin malî bakımdan da kendi kendilerine yeterli bir duruma gelme istekleridir. Ekonominin kredi kaynaklarının büyük bir kısmını bu grup kullandığı halde sürekli bir para sıkıntısı, onları bu yola itmiştir. Bu grubun bir başka niteliği de sermaye, teknik bilgi ve beceri, ve yarı mamul maddeler bakımından büyük ölçüde yurt dışı kaynaklara bağımlı kalması olmasıdır.

Bu konuda belirtilmesi gereken son bir nokta, bu dört ana grup içinde birbirlerinden birçok bakımlardan farklılaşmış pek çok küçük kesimin de bulunduğudur.

Kapitalist Sınıflar Arasındaki Çıkar Çatışmaları.

Yukarda kısaca ve kaba hatlarıyla belirlenen gruplar arasında önemli çıkar çatışmaları vardır. (Gruplar, yukarda, çözüm-

leme amaçlarıyla kuramsal saf biçimler olarak tanımlanmışlardır. Gerçekte bu gruplar birbirlerinden bu kadar kesin çizgilerle ayıramazlar. Hemen hemen hepsi birbiriyle çakışma ve girişim durumundadır.) Son zamanlarda bu gruplar arasındaki çıkar çatışmaları, siyaset alanına da yansımıştır. Büyük sanayiciler, görünüşte de olsa, gittikçe artan ve adil olan bir vergi sistemi, toplumsal adalet vs. gibi «sosyal refah devleti» ilkelerinin savunucuları olarak ortaya çıkmışlardır. Buna karşılık öteki üç grup gerek işgücünün gerekse tüketicinin daha yüksek oranlarda sömürülebilmeleri için ekonomik etkinlikler üzerindeki denetimlerin kalkmasını istemektedir. Ayrıca, devletin özel kesime kredi, vergi bağışıklıkları vs. biçiminde daha çok olanaklar sağlamasını savunmaktadır. Bu arada küçük imalatçılar, ekonominin üzerindeki yabancı etkisine şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü yabancılarla işbirliği, küçük imalatçıların varlığını tehlikeye düşüren büyük sanayicilerin bir özelliğidir. Bütün bu karşı çıkmalara karşın, Batı işletmeleri ile zaten işbirliği içinde olan büyük burjuvazi, kendisini, Ortak Pazar yolu ile gerçekleştirilecek olan son ve tam bütünleşmeye (beceriksizce de olsa) hazırlamaktadır.

Kapitalist sınıflar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan durum son derece ilginç ve düşündürücüdür. Yüksek sömürü oranlarını gerçekleştirmek isteyen küçük burjuvazi bu amaçla devletin desteğini istemekte ve ayrıca emperyalizme karşı önemli çabalar harcamaktadır. Buna karşılık, büyük burjuvazi, Batı ile bütünleşmeyi savunmakta ve sosyal refah devleti ilkelerini kabul etmiş görünmektedir. Bu grup da devlet desteğini istemektedir.

Kapitalist sınıfın bu çeşitli kesimlerinin durumları incele-nirken iki çok önemli uyarı notu koymak gerekmektedir. Birinci olarak belirtilmesi gereken nokta, yukarda kabaca sınıflandırılan grupların kuramsal ilkelere göre bu sınıflama içine yerleştirildikleridir. Aslında bu grupları tanımlamakta kullanılan geniş ekonomik etkinlikler (ticaret, sanayi, bankacılık vs.) birbirlerinden soyutlanamaz. Tam tersine bu etkinlikler arasında önemli bir çakışma vardır. İkinci olarak belirtilmesi gereken nokta, Türkiye'deki değişme sürecinin şu anda da bütün hızıyla

sürmekte olduğudur. Bu nedenle, küçük burjuvazi de hızla büyümekte ve sermaye birikimi belli düzeylere ulaştıkça, büyük burjuvazi ile bütünleşmektedir. İşte bu iki nedenle, kapitalist sınıfların çeşitli kesimlerinin birbirleri karşısındaki yerleri ve aralarındaki çıkar çatışmaları geçicidir. Gelecekte, bütün sermaye sınıfları ekonomik ve siyasal yaklaşımları bakımından büyük burjuvazi ile birleşecektir. Fakat yine de şu anda, bu kesimler arasındaki ayrılık, hepsi sağ kanatta yer almakla birlikte birbirlerinden değişik olan başka başka partilerin desteklenmesine ve bu partilerin de kapitalist sınıfların değişik kesimlerinin çıkarlarını temsil etmelerine yetmektedir.

5. İŞÇİ SINIFININ GELİŞMESİ.

İşçi sınıfının ortaya çıkışı, 19. yüzyılda dışa bağımlı Osmanlı ekonomisinin gelişmesiyle başlar. Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısı içinde işçi sınıfı, güçsüz ve örgütlenmemiş bir nitelik taşıyordu. Buna karşın yine de klmi toplu işçi eylemleri, bireysel işletme düzeyinde de olsa göze çarpmıştır (Sencer, 1969a: 90). Öte yandan İkinci Meşrutiyetten önce tek tek eylemler biçiminde oluşan grevlerin sayısı 1908 yılında 27'ye ulaştı ve böylece anlamlı bir sınıfsal nitelik kazandı (Sülker, 1973: 12-17). Bu gelişme, «İttihat ve Terakki»nin tepkisine yol açtı: Bir yasa çıkarılarak bütün grevler yasaklandı.

Osmanlı İmparatorluğunda iş yaşamı **Mecelle** tarafından düzenlenirdi. Oysa dinsel bir yasa olan **Mecelle**'de işçi ve işveren ilişkilerini kapsayan önlemler yoktu. Çalışma düzenini getirmek amacıyla çıkarılan ilk yasa 1865 tarihini taşır. 100 maddeden oluşan ve «Dilaver Paşa Nizamnamesi» adını taşıyan bu yasa, işçilere toplumsal sigorta sağlamaktan çok üretimin artırılmasına yönelmişti (Talas, 1961: 83-84). Daha sonraları 1869'da bir başka yönetmelik, «Maadin Nizamnamesi» çıkarıldı. Bu «Nizamname» angaryayı yasaklıyor ve iş kazaları için sigorta getiriyordu.

Cumhuriyet Döneminde Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi.

Cumhuriyet döneminde, çalışma ile ilgili ilk önlem, 1921 yılında alındı. Bu yıllarda, Bağımsızlık Savaşında kullanılan tek enerji kaynağı kömür olduğundan, kömür madenlerinin üretiminin sürekliliğinin sağlanması çok önemliydi. Bu sürekliliğin sağlanması için, çalışma gününün tanımlanması en küçük çalışma yaşının, ve en az ücretin saptanması, yaşlılık ile hastalık sigortalarının kurulması, Cumhuriyet dönemindeki ilk çalışma yasasının getirdiği yenilikler arasındaydı (Talas, 1960: 12-17).

1923'den sonra, genç Cumhuriyet, bir yandan ekonomik önlemlerle burjuvazinin gelişmesini sağlamaya çalışırken, öte yandan da işçilerin örgütlenmelerini ve eylem yapmalarını kesinlikle engelledi. 1936 yılında iş yasası çıkarıldı. Bu yasa işçi sınıfına «toplumsal güvenlik» getiriyor, fakat grevi yasaklıyordu. Bu dönemdeki hükümetlerin genel yaklaşımı, burjuvazinin gelişmesini tehdit eden bir öge olarak, işçi sınıfının sınıf bilincine erişmesini önlemektir (Kongar, 1972c: 163).

1945-1946 yılları, Türkiye'nin toplumsal siyaset tarihinde dönüm noktasını belirler. İlk olarak, bu yıllarda, Çalışma Bakanlığı kuruldu. İkinci olarak, demokrasinin kuruluş çabaları çerçevesinde sınıf ve çıkar ilkesine göre örgüt kurma yasağı kaldırıldı. Bunun üzerine sendikalar ve sosyalist partiler ortaya çıktı. Fakat kısa bir süre sonra, Aralık 1946'da gerek sendikalar, gerekse sosyalist partiler sıkıyönetim tarafından kapatıldı. (İkinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilmiş olan sıkıyönetim, halâ sürdürülüyordu).

1947 yılında sendikalar yasası çıkarıldı. Cumhuriyet Halk Partisi işçi sınıfının denetimini elinde tutabilmek için, sendikaların örgütlenmesine yardımcı olmaya başladı. Öte yandan kimi sendikalar da Demokrat Parti'yle bütünleştiler. Çünkü Demokrat Parti, demokrasi yolunda, işçi haklarının savunuculuğu görevini de benimsemişti.

1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelince, çalışma yaşamı bakımından hemen hemen hiç bir değişiklik olmadı. Yalnızca iki ayrı partiyi destekleyen işçi kuruluşları birleşti. Temmuz

1952'de «Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu» (Türk-İş) kuruldu. Fakat Türk-İş de 1960 yılına değin anlamlı bir başarı gösteremedi. Çünkü iki parti arasındaki kısır çekişmeler ve Demokrat Parti iktidarının kısıtlayıcı önlemleri, işçi eylemini hem amaçlarından sapıtırıyor, hem de baskı altında tutuyordu.

1960 Eyleminden Sonra Durum: İşçilere Anayasal Hakların Verilmesi.

1960 Eyleminden sonra Türk-İş uluslararası işçi örgütleriyle ilişki kurabildi. Amerikan yardım programlarından büyük ölçüde malî destek de aldı. 1961 Anayasası, işçilere grev hakkı da getirmişti. Bütün bu gelişmelerin sonunda Türk-İş, işçi haklarını geliştirmek için, partilerüstü bir siyaset benimsedi. Bu siyasetin benimsenmesinde en büyük pay Amerikalılarındı.

Bu tutuma karşı bir tepki olarak 13 Şubat 1966'da «Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu» (DİSK) adı altında yeni bir işçi sendikaları konfederasyonu kuruldu. DİSK, işçi haklarının geliştirilmesi için bir siyasal parti içinde eylem yapılması gerekliliğine inanıyordu. Böylece işçi sınıfının bir kesimi ile Türkiye İşçi Partisi arasında organik bir bağ kuruldu.

Gerek ülkedeki kapitalist gelişmelerin gerekse devletin desteği sonucu ortaya güçlü bir işçi sınıfının çıkmış olması gerçeği, Türk-İş'i, uzun süredir izlediği «partilerüstü siyaseti» bırakmaya zorlamaktadır. Türk-İş içinde «sosyal demokratlar»denen grup, bu yaklaşımın destekçisi olarak ortaya çıkmıştır. Sonunda, 15 Ocak 1975 tarihinde Türk-İş Başkanı Halil Tunç, ilk kez «Türk işçi eylemi içinde partilerüstü siyaset döneminin kapandığını» ve Türk-İş'in yakında hangi partiyi desteklediğinin açıklanacağını belirtti (Milliyet, 16 Ocak, 1975). Bu yaklaşım, hiç kuşkusuz, Türk işçi sınıfının güçlenmesinin bir sonucuydu. Aslında, «partilerüstü sendikacılık» anlayışına karşı tepkiler, DİSK kurulduktan sonra, Türk-İş içinde güçlenmişti (Işıklı, 1974: 515-537). Bu arada batı Avrupa'da çalışan ve Avrupa tipi sendikacılığı görerek öğrenen işçiler yurda döndükleri zaman Türk sendikacılık eylemini de bu yönde etkilemişlerdi. (Abadan, 1964: «161-162»).

1960'dan Sonra Devletin Etkisi: İşçi Haklarının Desteklenmesi.

İşçi sınıfının ortaya çıkışı ve bu ortaya çıkış içinde devletin rolü Ecevit'in şu sözleriyle açıklanmıştır: «Toplumsal ve ekonomik bilincin gelişerek, tedirginliğin ortaya çıkması ile, anayasal ve hukuksal yollarla gerekli doyumların sağlanması arasındaki süre, Türk işçi tarihinin en önemli anlarını oluşturmaktadır. Gerçekten de çalkantılı 1962 ve 1963 yıllarında, işçilerin siyasal ve kültürel tutumları, gelecekteki eylemlerinin yönünü belirlemişti. Başlangıçta işçiler, hiç bir seçkin grubun, hatta üniversite öğrencilerinin bile katılması ve girişkenliği olmadan, kendiliklerinden büyük toplantılar düzenlediler. Bu toplantılarda toplumsal ve ekonomik adeletsizlikleri yererek, yeni anayasasının öngördüğü önlemlerin alınmasını istediler. Çıplak ayaklı işçiler, Türkiye'nin iş ve sanayi merkezleri olan İzmir ve İstanbul'da yürüyüşler yaptılar.

Başkent de ise böyle bir yürüyüş, toplantıda olan Büyük Millet Meclisi'nin merdivenlerinde son buldu. «Açgözlü patron'a ve «pis kapitalistler»e saldıran yazılar Türkiye'de ilk kez ortaya çıkmıştı.

Meclis, toplu pazarlık, grev ve lokavt yasası ile yeni sendikalar yasasını çıkarır çıkarmaz, işçilerin tedirginliği, eleştirileri ve yürüyüşleri bitti. Bir meslek gururu duygusu, bütün bunların yerine geçmişti.

«Bu iki yasanın çıkarılışından altı ay sonra Türk-İş (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Bursa'da Genel Kurul toplantısı yaptı. Toplantı sırasında bir sendika lideri rasgele bir biçimde 'yalınayak Türk işçisi' deyimini kullandı. Bunun üzerine, yalınayak işçi yürüyüşlerini düzenleyenler de içlerinde olmak üzere, bütün delegeler ayağa fırladılar. 'Bu bir iftiradır' diye bağırıldılar, «... bu Türk işçisine hakarettir, o yalınayak değildir». Şaşkına dönen konuşmacı, işçileri 'yalınayak' diye tanımlamak istemediğini, yalnızca bazı işçiler için ayakkabı almanın güç olduğunu söylemeye çalıştığını belirterek özür diledi» (Ecevit, 1973: 153-154).

Yukarda kısatırlar Türkiye'deki işçi sınıfı bakımından en

azından iki gerçeği belirlemektedir. Birinci gerçek, Türkiye'de işçi haklarının, işçiler bu haklar için savaşımadan, anayasa tarafından kendilerine verilmiş olmasıdır. İkinci gerçek ise, Türk işçisinin, kendisini, zincirlerinden başka yitirecek birşeyi olmayan bir kişi olarak görmediğidir. İşte bu gerçeklerden dolayı, siyasal güce de ortak olma uğraşı içinde bulunan Türk işçi sınıfı, genellikle bugünkü düzenin yasal olarak kabul ettiği yolları kullanmaktadır.

İşçi Sınıfının Gelişmesine İlişkin Göstergeler.

Türkiye'de işçi sınıfının gelişmesi, sendikalarındaki üye sayısının artması ile gözlenebilir. Çizelge (X) - (1)den de görüldüğü gibi sendika üyeliği çok kısa zamanda, çok büyük bir hızla yaygınlaşmıştır.

ÇİZELGE (X) - (1)
SENDİKALI İŞÇİ SAYISI
(1963 - 1975)

Yıllar	Ücretli Sayısı	Sendikali Sayısı	Sendikalıların Ücretlilere Oranı
1963	2.745.000	296.000	10.8
1967	3.310.000	613.000	18.5
1971	4.055.000	1.200.000	29.6
1975*	4.200.000	1.800.000	42.8

Kaynak: T.C. Çalışma Bakanlığı, tarihsiz; 117.

(*) T.C. Resmi Gazete, no,15485: 82'den hesaplanmıştır.

Öte yandan işçi kesiminin örgütleri gelişir gelişmez, işçi sınıfının ulusal gelirden aldığı payı arttırmak için girişilen işçi eylemlerinin de yoğunlaştığını görüyoruz. 1965 yılından beri

yapılan grevler, çizelge (X) - (2)de gösterilmiştir. Çizelge, grevler hakkında bazı önemli gerçekleri açığa çıkarmaktadır. Birinci gerçek, özel kesimdeki grevlerin, kamu kesimindeki grevlerden daha çok olduğudur. Bunun anlamı, özel kesimdeki kapitalistlerin ve işletme yöneticilerinin, işçilerin isteklerini kabul etmekte, kamu kesimindekilere göre daha yavaş davrandıklarıdır. Özel kesim ile kamu kesimi arasındaki ayırım, ücretler konusunda daha çarpıcı olarak ortaya çıkar. Çizelge (X) - (3)den de anlaşılacağı gibi kamu kesimindeki ücretler, özel kesimdeki ücretlerden daha yüksektir. Oysa ki devlet, işçi ilişkileri bakımından, özel kesimdeki sermaye sahipleriyle birlikte davranmaktadır (Fişek, K., 1969: 174-190).

Çizelge (X) - (2), tarafından ortaya konulan bir başka gerçek, imalât kesimindeki grevlerin yoğunluğudur. İmalât kesimi-

ÇİZELGE (X) - (2)
GREVLER
(1965 - 1974)

Yıllar	K a m u		Ö z e l		Toplam	İ m a l â t	
	n	%	n	%		n	%
1965	5	11.6	38	88.4	43	34	79.1
1966	5	12.8	34	87.2	39	27	69.2
1967	40	44.0	51	56.0	91	39	42.8
1968	9	15.3	50	84.7	59	36	61.0
1969	22	26.8	60	73.2	82	46	56.1
1970	50	45.1	61	54.9	111	66	59.5
1971	30	30.9	67	69.1	97	62	63.9
1972*	4	28.6	10	71.4	14	9	64.3
1973	12	21.8	43	78.2	55	—	—
1974	36	32.7	74	67.3	110	—	—

D.İ.E., 1974: 179 ve T.C. Resmi Gazete, no, 15485: 83'den hesaplanmıştır.

(*) Grevler Sıkıyönetimin iznine bağlıdır.

ÇİZELGE {X} - (3)
ORTALAMA GÜNLÜK ÜCRETLER
(Gösterge: 1965=100)
(1965 - 1974)
(TL. Olarak)

Yıllar	K a m u		Ö z e l		K a d ı n		E r k e k		T o p l a m	
	TL.	Gösterge	TL.	Gösterge	TL.	Gösterge	TL.	Gösterge	TL.	Gösterge
1965	22.11	100	21.22	100	17.96	100	22.06	100	21.61	100
1966	24.89	113	22.58	106	19.24	107	24.05	109	23.53	109
1967	27.97	127	24.43	115	21.13	118	26.36	119	25.83	120
1968	31.14	141	26.23	124	23.49	131	28.74	130	28.22	131
1969	34.25	155	30.71	145	27.13	151	32.64	148	32.13	149
1970	38.73	175	32.98	155	32.68	182	35.58	161	35.32	163
1971	44.42	201	36.32	171	34.58	193	39.75	180	39.32	182
1972	48.72	220	41.36	195	37.90	211	44.47	202	43.87	203
1973	61.59	279	50.96	240	31.65	176	56.42	256	54.41	252
1974	76.88	348	63.52	299	—	—	—	—	68.26	316

Kaynaklar: Sosyal Sigortalar Kurumu, 1974: 34; D.İ.E., 1974: 180-181; T.C. Resmi Gazete, no. 15485: 83; Sosyal Sigortalar Kurumu, 1975: 16.

mi, sanayi etkinlikleri içinde en önde gelen alan olduğundan, kapitalist ilişkiler bakımından en ileri aşamayı temsil etmektedir. Bu yüzden, işçi - işveren arasındaki sorunların imalat kesiminde daha yoğun olarak gözlenmesi olağandır. Bu durum ayrıca, büyük işletmelerde, küçük işletmelerden daha sık grev olduğunu da belirtmektedir.

Çizelge (X) - (3), kadın işgücünün erkek işgücünden daha ucuz olduğunu da gösteriyor. Hiç kuşkusuz bu durum, işgücü piyasasının bugün bile sanayi öncesi toplumsal değerler tarafından etkilendiğinin bir kanıtıdır.

Örgütlenmiş işgücünün ortaya çıkışının sonuçları çizelge (X) - (4)de gösterilmiştir. İşçi sınıfının sigortalı kesimi elindeki yasal yolları etkili kullanarak belli bir dönemde ücretleri fiyat artışlarının üzerinde tutabilmiştir. (Bu gerçeğin, ancak, kayıtları izlenebilen sigortalı işçiler için geçerli olduğu ve bu işçiler için bile 1971 ile, 1972 yıllarında ücretlerin, fiyat artışlarının gerisinde kaldığı unutulmamalıdır). Bu durum, Türkiye'deki işçi sınıfının, bugünkü toplumsal, ekonomik ve siyasal düzenin anlamlı bir parçasını oluşturması gerçeğinin ardında yatan temel nedendir. Unutulmamalıdır ki, işçi sınıfının düzenle bütünleşmesi, yukarıda açıkladığım gerçeklerin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu yüzden, sanayi işçisi, hiç olmazsa bugün için, siyasal düzeni meşrû kabul etmekte ve iktidarı denetleme çabalarını bu düzen içinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Tarım Kesiminde Durum: Yoksulluk.

Sanayi işçisi, Türkiye'deki işgücünün en gelişmiş kesimidir. Fakat, bütün işçi sınıfını temsil etmekten çok uzaktır. İşgücünün asıl büyük kısmı tarımsal alanlarda çalışmaktadır. Tarım işçisi, sendikalardan ve toplumsal güvenlikten yoksundur. Bu yüzden de son derece düşük ücretlerle, son derece uygun-suz koşullar altında çalışmaktadır.

Tarımsal nüfusun en büyük kesimini oluşturan aile işletmeleri, tarımsal gelir bakımından kendilerini besleyebilecek düzeyin altındadır. Tarım işletmelerinin yüzde 52.1'inde kazanılan tarımsal gelir, günlük yaşam giderlerini karşılayamamaktadır.

ÇİZELGE (X) - (4)
İSTANBUL VE ANKARA TÜKETİCİ FİYAT GÖSTERGELERİYLE
KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SİGORTALI İŞÇİLERİN
GÜNLÜK ORTALAMA ÜCRET ARTIŞLARI (1968=100)
(1968 - 1974)

Yıllar	Tüketici Fiyat Göstergesi		Günlük		Ücret		Göstergesi				
	Gösterge	Artış	K a m u		Ücret Artışının Fiyat Artışından Farkı	Gösterge	Ö z e l		T o p l a m		
			Gösterge	Artış			Artış	Ücret Artışının Fiyat Artışından Farkı	Gösterge	Artış	Ücret Artışının Fiyat Artışından Farkı
1968	100		100			100			100		
1969	107.3	7.3	110.0	10.0	+ 2.7	117.1	17.1	+ 9.8	113.9	13.9	+ 6.6
1970	115.2	8.1	124.4	14.4	+ 6.3	125.7	8.6	+ 0.5	125.2	11.3	+ 3.2
1971	133.7	18.5	142.6	18.2	—0.3	138.5	12.8	—5.7	139.3	14.1	—4.4
1972	150.2	16.5	156.5	13.9	—2.6	157.7	19.2	+ 2.7	155.5	16.2	—0.3
1973	174.2	24.0	197.8	41.3	+ 17.3	194.3	36.6	+ 12.6	192.8	37.3	+ 13.3
1974	204.2	30.0	246.8	49.0	+ 19.0	242.1	47.8	+ 17.8	241.8	49.0	+ 19.0

Kaynak: Sosyal Sigortalar Kurumu, 1974: 35; T.C. Resmi Gazete, no. 15485: 83; ve Çizelge (X) - (3)'den hesaplanmıştır.

Yüzde 43.7 en alt düzeyde bir yaşam sürdürebilmektedir. Geliri giderinden yüksek olan tarım işletmelerinin oranı ise, ancak yüzde 4.1'dir (D.P.T., 1970: 34-36).

Türkiye'deki kapitalist gelişmeler, iş bulma sorununa da çözüm getirmekten çok uzaktır. Çok tutucu hesaplara göre bile, işsiz sayısı 1973 yılında, 1.5 milyonun üzerindedir. Buna ek olarak sürekli büyüyen hizmet kesimi, sürekli büyüyen bir gizli işsiz ordusunun belirtisidir (D.İ.E., 1973a: 66).

6. TOPLUMSAL SINIFLARIN GÖSTERGESİ OLARAK GELİR DAĞILIMI.

Türkiye'deki gelir dağılımı adaletsiz ve eşitsiz bir nitelik taşır. Sanayi kesimindeki yüksek sömürü oranlarına ek olarak, tarımda toprak ağalığının kalıntıları ve ticaretle araçların varlığı ulusal gelirin bu adaletsiz dağılımını etkilemektedir.

Tarımsal ve tarım dışı etkinliklerden elde edilen gelirlerin dağılımı çizelge (X) - (5) ve (X) - (6)da gösterilmiştir. Ücretli ve maaşlılar arasındaki gelir dağılımının, tarımsal ve tarım

ÇİZELGE (X) - (5)
AİLELERE GÖRE GELİR DAĞILIMI
1963

Aile Geliri	Tarımsal Gelirden	Tarım Dışı Gelirden
	Alınan Pay %	Alınan Pay %
En Yoksul Yüzde 20	6.0	3.4
İkinci Yüzde 20	9.2	5.8
Üçüncü Yüzde 20	13.8	9.7
Dördüncü Yüzde 20	21.4	17.5
En Zengin Yüzde 20	49.6	63.6

Kaynak: Boratav, 1972: 195.

dışı etkinliklere göre daha adil olduğu anlaşılmaktadır. Tarım dışı kesimlerdeki ailelerin arasındaki gelir dağılımının adaletsiz olduğu da çizelgeden anlaşılan gerçekler arasındadır. Hiç kuşkusuz bu durum, Türkiye'deki denetimsiz kapitalist gelişmelerin doğal bir sonucudur. Öte yandan, tarımsal etkinliklerde daha az adaletsiz gibi görünen dağılımın nedeni, bu kesimde aile şirketlerinin çoğunlukta bulunması olabilir (Tanyeri, 1975: 64). (Aslında az sonra göreceğimiz gibi tarım kesimindeki gelir dağılımı, ülkedeki en adaletsiz dağılımlardan biridir).

Tüm nüfusun 1963 ve 1968 yıllarındaki gelir dağılımı çizelge (X) - (7)de gösterilmiştir. İki ayrı yılda yapılan bu iki ayrı çalışma, değişik veriler kullandıkları için, 1963 ve 1968 arasındaki küçük farklar toplumdaki değişme eğilimlerine bağlanamazlar. Her iki yıla ilişkin olarak çizelgenin belirlediği gerçekler Türkiye'deki adaletsiz ve eşitsiz gelir dağılımını kanıtlamaktadır. Toplumun bu niteliği, Batı'ya göre az gelişmiş olan kapitalist düzenin bir sonucudur. Ekonominin kendi kendine yetme aşamasına yol açacak bir oranda sermaye birikimi sağlanamadığı ve güçlü bir işçi sınıfının da tarihi henüz çok yeni olduğu için ulu-

ÇİZELGE (X) - (6)
ÜCRETİ VE MAAŞLI KİŞİLERE GÖRE
GELİR DAĞILIMI
1963

Kişisel Gelir	Ücret ve Maaştan
	Alınan Pay %
En Yoksul Yüzde 20	6.6
İkinci Yüzde 20	9.7
Üçüncü Yüzde 20	14.4
Dördüncü Yüzde 20	21.8
En Zengin Yüzde 20	47.5

Kaynak: Boratav, 1972: 196.

ÇİZELGE (X) - (7)
TÜRKİYE'DE AİLELER ARASI
GELİR DAĞILIMI
(1963 - 1968)

Aile Geliri	ULUSAL GELİRDEN ALINAN PAY	Devlet Planla- ma Verileri	Boratav'ın Ve- rileri	Bulutay Ti- mur, Ersel' in Verileri
		1963	1963	1963
En Yoksul				
Yüzde 20	%4.5	%4.2	%3.0	
İkinci Yüzde 20	%8.5	%6.4	%7.0	
Üçüncü Yüzde 20	%11.5	%10.7	%10.0	
Dördüncü				
Yüzde 20	%18.5	%17.7	%20.0	
En Zengin				
Yüzde 20	%57.0	%61.0	%60.0	

Kaynak: Bulutay, Timur, Ersel, 1971: 16.

sal gelirin adaletsiz dağılımı, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısının temel niteliklerinden biri durumuna gelmiştir (Yasa, 1973: 104). Ayrıca Türkiye'deki kapitalizmin az gelişmişlik yanında çarpık bir nitelik taşıması da gelir dağılımını etkilemektedir. Üretici olmayan ticaret etkinliklerinin yaygınlığı ve çok büyük bir hizmet kesiminin ekonomiyi egemenliği altına almış olması, adaletsiz gelir dağılımının temel nedenlerinden biridir. Üstelik henüz sonuçları yayınlanmamış son araştırmalar da, gelir dağılımı adaletsizliğinin hiç değişmediğini göstermektedir.

Çeşitli Sınıflar Arasındaki Gelir Dağılımı.

Çizelge (X) - (8), çeşitli sınıf ve grupların nüfus içindeki yerleriyle, ulusal gelirden aldıkları payları göstermektedir. Ulusal gelirden alınan paylar Türkiye'deki sınıfların durumları ba-

ÇİZELGE (X) - (8)
ÇEŞİTLİ GRUPLARIN NÜFUS VE
ULUSAL GELİR İÇİNDEKİ PAYLARI

Gruplar	Nüfus İçindeki Pay %	Ulusal Gelirden Alınan Pay %
Büyük Tüccar ve Sanayici	0.55	3.51
Tüccar	2.27	11.09
Serbest Meslek	0.66	3.76
Yüksek Bürokratlar	1.06	2.59
Küçük Bürokratlar	7.64	9.20
Teknisyenler	0.59	0.77
Küçük Esnaf ve Zanaatkâr	15.56	14.75
Nitelikli İşçi	6.44	7.60
Düz İşçi	11.35	7.23
Çiftçi	49.57	38.77
Tarım İşçisi	4.31	0.73

Kaynak: Bulutay, Timur, Ersel, 1971: 180.

kımından temel verileri oluşturduklarından, çizelge, toplumu-
muzun sınıfsal yapısı hakkında önemli ipuçları vermektedir.
Çizelgeden açıkça görüldüğü gibi, tarım işçileri, çiftçiler ve düz
işçiler, ulusal gelir dağılımı bakımından en kötü durumda olan
kesimlerdir. Öte yandan bürokratlar, ulusal gelirden, nüfus için-
deki oranlarından çok pay alır gibi gözüküyorlarsa da gerçek
aslında böyle değildir. Gelirini olduğundan az bildirme eğilimi
bütün gruplarda çok yaygındır. Oysa, bürokratlar için bu, (ge-
lirleri belli olduğundan) olanaklı değildir (Bulutay, Timur, Er-
sel, 1971: 180).

Nitelikli işçiler de (imalât sanayinde olanlar), ulusal ge-
lirden, nüfus içindeki oranlarının biraz üzerinde pay almakta-
dır. Hiç kuşkusuz bu durum, 1963'den sonra gelişen güçlü sen-
dikacılık akımının bir sonucudur. Sendikacılığın bu çizgideki
gelişimi, yakın gelecekte, düz işçileri de olumlu yönde etkile-
yecektir.

Ticaretle uğraşanların, nüfus içindeki oranlarının çok üstünde bir gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı durum bir ölçüde, sanayiciler ve serbest meslek sahipleri için de geçerlidir. Küçük esnaf ve zanaatkârlar ise, ulusal gelirden, nüfus içindeki paylarından daha düşük bir oranda yararlanmaktadır. Bunun bir nedeni kullandıkları teknolojinin çok düşük olmasıdır. Bir başka neden, bu grubun örgütlenme düzeyinin düşüklüğüdür (Uras, 1969: 31).

Ulusal Gelirin, Grupların Kendi İçinde Dağılımı: Daha Büyük Adaletsizlikler.

Çizelge (X) - (8), çizelge (X) - (7) ile beraber çözümlendiğinde bazı ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Çizelge (X) - (8)-de, yüksek gelir gruplarını oluşturan ilk dört kesim toplam olarak nüfus içinde yüzde 4.5 oranına ulaşmaktadır. Buna karşılık ulusal gelirden aldıkları pay toplam olarak yüzde 20.9'dur. Öte yandan, çizelge (X) - (7)nin gösterdiğine göre nüfusun en zengin yüzde yirmisi, ulusal gelirin yüzde 60 kadarını almaktadır. Bu durumda, çizelge (X) - (8)de gösterilen ilk dört grup dışında öyle bir grup vardır ki, nüfus içindeki yeri yüzde 15'dir ve ulusal gelirden de yüzde 40 kadar pay almaktadır. Bu grubu septamak amacıyla çizelge (X) - (8)e, bir kez daha baktığımızda ancak, küçük esnaf ve zanaatkârlar grubuyla, çiftçilerin, nüfusun en zengin yüzde 20'sinin geri kalan kesimini içerebileceğini görmekteyiz. Çünkü öteki grupların gelirleri üç aşağı beş yukarı, belli sınırlar içinde oynar. Fakat ilginç olan nokta, küçük esnaf ve zanaatkârlar grubuyla çiftçilerin ulusal gelirden aldıkları payların, nüfus içindeki paylarından küçük olmasıdır. Bu durumda, nüfusun en zengin kesimi olarak yüzde 15'lik bir grubun, bu iki sınıf içinde bulunması küçük çiftçiler ile esnaf ve zanaatkârlar arasındaki gelir farklarını çok büyütmektedir. Tarım kesimi, büyük işletmelerden dolayı, yüksek gelir gruplarını içermeye daha uygundur. Bu yüzden büyük bir olasılıkla en zengin grup bu kesim içinde yer almaktadır. Böylece tarım kesimindeki gelir dağılımının en adaletsiz olduğu

İçinde bir yargıya ulaşmamız pek de yanlış olmaz. Bu sonuç, tarım kesimindeki gelir dağılımının, tarım dışı kesimlere göre daha adaletli olduğunu öne süren Boratav'ın çalışması ile tartışılmaktadır.

Gelecekteki Değişme Eğilimleri.

Yukardaki çizelgelerdeki veriler, Türkiye'nin genel yapısal özellikleriyle birlikte düşünülerek, çözümlemeler yapıldığında, gelecek için şu değişme eğilimlerini saptamak olanaklı gözükmektedir: Birinci olarak, sanayicilerin ulusal gelirden alacakları payın gelecekte daha da büyüyeceğini söyleyebiliriz. Çünkü, Türkiye içine girmiş olduğu hızlı sanayileşme sürecini (kuruluş biçiminde ve dışa bağımlı da olsa) hızla sürdürecektir. Bu nedenle, sanayicilerin hem ulusal gelirden aldıkları pay büyüyecek hem de bu sınıf, toplum içindeki önemini ve gücünü arttıracak sürdürecektir. Fakat, bir süre sonra, temel bir toplumsal ve ekonomik yapı değişikliği olsa da olmasa da, bu sınıf, bugünkü düzenin gittiği yer olan «sosyal refah devleti» çerçevesinde, ulusal gelirden aldığı paydan, sanayi işçisine daha büyük ödemeler yapmak zorunda kalacaktır.

İkinci olarak, tüccar sınıfının ulusal gelirden aldığı payın gelecekte, kaçınılmaz olarak, iki süreç sonunda azalacağını söyleyebiliriz. Birinci süreç sanayi işçisinin önlenemez baskısı altında bulunan sanayiciler, maliyet artışlarını, fiyat artışı biçiminde dağıtıcılık yapan tüccara yansıtmasıyla başlar. Tüccar sınıfı fiyatlarını, ve kârını sınırsız olarak arttıramaz. Böylece, fiyatlarla uğraşanların, sanayideki artan maliyetlerin ve pazardaki değişim esnekliğinin getirdiği kısıtlamalarının sonunda, ulusal gelirden aldıkları payın azalmasına karşı koyamayacaklardır. İkinci süreç, devletin işe karışmasıyla ilgilidir. Devlet, sanayiciler ve tüketiciler adına fiyatlara belli denetimler getirecek, ya da en azından bugünkü denetimi sürdürecektir. Bu denetim, temel «enflasyon»la savaşmak için hem de siyasal gücü yüksek olan sanayicileri ve tüketici kitleleri korumak için gerçekleştirilecektir. Devletin bu biçimde işe karışması da hiç kuşkusuz,

ticaretle uğraşanların ulusal gelirden aldıkları payı azaltıcı etkiler yapacaktır.

Üçüncü olarak, serbest meslek sahiplerinin de ulusal gelirden alacakları payın daha artması beklenir. Toplumun, teknik bilgi ve beceriye duyduğu büyük gereksinme, ve gittikçe artan toplumsal farklılaşmanın sonuçları, bu eğilimin ardındaki temel nedenler arasındadır.

Dördüncü olarak küçük ve büyük bürokratların, ulusal gelirden aldıkları payı korumaları beklenir. Katsayı sistemi, hükümetlerin, memur maaşları, enflasyona göre ayarlayabilmeleri için geniş olanaklar tanımıştır. Hiç kuşkusuz bürokrasi, bu sistemi kendi çıkarları yönünde kullanmayı bilecektir.

Beşinci olarak, teknisyenlerin ulusal gelirden aldıkları payın da artması beklenir. Bu beklentinin ardındaki gerçekler, serbest meslek sahipleri için geçerli olan aynı gerekçelerdir.

Altıncı olarak küçük esnaf ve zanaatkârın ulusal gelirden aldıkları pay azalacaktır. Bunun nedeni, toplumu gittikçe egemenliği altına alan sanayileşme sürecidir. Sanayileşmenin getirdiği büyük işletme anlayışı ve kullanılan teknoloji, bu sınıfın gittikçe yoksullaşmasına yol açacaktır.

Yedinci olarak, sanayileşmenin sürmesi, gelişen sendikacılık ile birlikte, hiç kuşkusuz düz ve nitelikli işçilerin, ulusal gelirden aldıkları payı arttıracaktır.

Sekizinci olarak, çiftçilerin ve tarım işçilerinin bugün bile çok düşük olan payları ileride daha da azalacaktır. Tarımda sendikacılık gelişmezse, tarım işçileri ve aile işletmeleri daha da yoksullaşırken, büyük işletmeler zenginleşecektir. Bu durum, tarım gelirleri arasında bugün de var olan büyük farkı iyice uçurum durumuna getirecektir. Bu arada, derebeyi benzeri ilişkilerin belirlediği toprak ağalığının güdümlü ya da güdümsüz değişmeler sonucu olarak, yakın gelecekte ortadan kalkacağına dikkat edilmelidir.

Çeşitli Sınıfların Değişmeye Karşı Tutumları.

Yukarda geleceğe ilişkin olan açıklamaya çalıştığım eğilimler çeşitli sınıfların değişmeye karşı tutumları hakkında da ö-

nemli ipuçları verir. Sınıfların toplumsal ve ekonomik değişmeye karşı tutumlarını belirleyen iki temel değişken vardır. Birinci temel değişken, bir sınıfın nüfus içindeki yüzdesi ile, ulusal gelirden aldığı pay arasındaki ilişkidir. Ulusal gelirden alınan yüzde, nüfus içindeki yüzdeden büyükse, o sınıf değişmeye karşı olacaktır. Çünkü, görece olarak öteki sınıflardan daha zengindir ve değişmenin bu durumu olumsuz etkileyeceğinden çekinir. Öte yandan, bir sınıfın ulusal gelirden aldığı pay, nüfus içindeki payından düşükse, büyük bir olasılıkla, değişmeden yana olacaktır. Çünkü değişme, ulusal gelirden aldığı payı arttırabilir. Bu çözümlemeden de anlaşılacağı gibi, ikinci temel değişken, geleceğe ilişkin beklentilerdir. Bir sınıf ulusal gelirden aldığı payın, oransal olarak yükseleceğini umut ediyorsa, değişmeden yanadır. Yok, gelecekte, bir gelir düşüşü bekleniyorsa, o sınıf, değişmeye karşı tutucu ve hatta gerici bir tutum takınacaktır.

Çizelge (X) - (8)de gösterilen grup ve sınıfların durumlarını bu iki temel değişken öge çözümlediğimizde şu eğilimler ortaya çıkmaktadır: Büyük tüccar değişmeye kesinlikle karşıdır. Büyük sanayiciler ise geçici olarak değişmeye karşı değildir. Sanayicilerin bu tutumları, ulusal gelirden aldıkları pay artışı, en azından «sosyal refah devleti» ilkesi çerçevesinde durduruluncaya kadar sürecektir. (Bu arada, büyük sanayicilerin yüksek kârlarını kısıtlayacak daha hızlı değişmelerin ortaya çıkması da olanaklıdır.) Pay artışları durunca, bu sınıf, artık tutucu bir nitelik kazanacaktır.

Sermaye sınıfı içindeki tüccar grubu en tutucudur. Çünkü bunların geliri, nüfus içindeki paylarının çok üstündedir ve gelecekte bu payın azalması beklenir. Serbest meslek sahipleri, bugün ulusal gelirden, nüfus içindeki yüzdelere göre daha çok pay almakla beraber, ileride bu payların daha da artacağı beklendiğinden, değişmeden yanadırlar. Küçük ve büyük bürokratlar, enflasyon, bu sınıfın gelir artışlarını yokedici eğilimler göstermezse, değişmeye karşı ilgisiz bir tutum içinde olacaklardır. Teknisyenler de, gelecekte, gelir artışı belediklerinden, değişmeden yanadırlar. Küçük esnaf ve zanaatkâr sınıfı, ulusal gelirden aldıkları pay, nüfus içindeki paylarından daha düşük olmakla beraber,

değişmeye karşıdır. Çünkü, gelecekte bu payın bile azalması beklenmektedir. Düz ve nitelikli işçi sınıfı, pek doğal olarak değişmeden yanadır. Artan sanayileşme ve gittikçe güçlenen sendikalar, bu sınıfa, gelecekte daha yüksek oranlarda ulusal gelir payı düşmesini sağlayacaktır. Küçük çiftçiler ve tarım işçileri, değişmeye karşı kesin bir tutum alamayacaklardır. Kooperatifleşme ve tarım sendikacılığı gelişirse, değişmeden yana olmaları beklenir. Toprak ağaları ile büyük çiftlik işletmeleri doğal olarak değişmeye karşıdır.

Türk toplumunun gelecekteki değişme eğilimleri, işte bu sınıfların, yukardaki ilkeler çerçevesinde, siyasal gücü etkileme oranlarına göre saptanacaktır. Bir başka deyişle, değişmeden yana olan ve olmayan sınıfların siyasal iktidara ortak olma ve onu yöneltme şansları, toplumun gelecekteki çizgisini büyük ölçüde saptayan bir öge olacaktır.

7. TÜRKİYE'DEKİ SINIFLI TOPLUMUN KENDİNE ÖZGÜ NİTELİKLERİ.

Türkiye'deki sınıflı toplumu, Batı'daki benzerlerinden ayıran birtakım temel nitelikler vardır. Birinci nitelik, toplumun üstyapı kurumlarıyla altyapısal değişkenleri arasındaki ilişkidir. Devlet eliyle yapılan güdümlmeler sonucu, Türkiye'de üstyapı kurumları, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Tam tersine, medenî yasa, demokrasi, sendikacılık, ekonomik planlama, yasama organı üzerindeki yargı denetimi ve benzerleri, toplumdaki kapitalist gelişmelere ortam hazırlayabilmek için Batı'dan aktarılmış kurumlardır. Bir başka deyişle, Batı'da gördüğümüz, altyapıyı belirleyicilerle, üstyapısal gelişmeler arasındaki ilişki, Türkiye'de tersine işlemiştir. Türkiye, aslında kendileri kapitalist gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmış kurumları Batı'dan alarak, kapitalist gelişmeleri bu kurumlar yoluyla sağlamak istemiştir.

Türkiye'deki sınıflı toplumu Batı'daki sınıflı toplumlardan ayıran ikinci nitelik, devletin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamdaki egemen rolüdür. Devletin bu rolü, Osmanlılardan de-

vir alınmış, Atatürk İhtilâli (Bağımsızlık Savaşı ve Devrimler) ile pekiştirilmiş ve 1960 darbesi ile kuramsallaştırılmıştır. 1960 eylemi, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, yeni nite-likteki Cumhurbaşkanlığı, özerk üniversite, Türkiye Radyo Te-levizyon Kurumu gibi birtakım «devlet kurumları» yaratmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin «devletçi - seçkinci» yaklaşımı bı-rakmasından sonra, 1970 yıllarından bu yana bu «devlet kurum-larının» düzeni koruyucu görevi daha da belirginleşmiştir.

«Devlet kurumlarının» görevi, Türkiye'deki sınıfların geliş-mesi ile yakından ilişkilidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bunların rolü, güçlü bir kapitalist sınıf yaratmaktır. Sonraları, kapitalist sınıf, önemli bir toplumsal güç olarak ortaya çıktı ve 1950 yı-lında, iktidarı bürokratlardan devir aldı. Bunun üzerine, artık siyasal ve yönetsel yapı üzerindeki denetimlerini yitirmiş olan bürokratlar, 1960 darbesi ile yeni «devlet kurumları» yarattılar. Bu kurumların ilk amacı, «sosyal refah devleti» çerçevesinde işçi sınıfının örgütlenmesine yardımcı olmaktır. Böylece, den-etimsiz gelişen kapitalist sömürüye karşı, temel hak ve özgür-lüklerin yaygınlaştırılması yoluyla, toplumda bir denge yarat-maya yönelindi.

«Devlet kurumlarının», güçlü toplumsal sınıfların ortaya çıkması ile önemlerini yitirecekleri açıktır. Çünkü, toplumu ve devleti, artık sınıflar arası ilişkiler belirleyecektir. Aslında bu kurumlar, sınıfsal destekten yoksun olan bürokratların, toplu-mu, üstyapı güdümlmeleri yoluyla denetleme çabalarının ürü-nüdür.

Yukarda kısaca belirtmeye çalıştığımız bu iki nitelik, bir arada, Türk toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamının bazı özel-liklerini biçimlendirmiştir. Bu özellikler şöyle özetlenebilir:

Biçim ve İçerik Çelişkileri.

İlk özellik, Türkiye'deki üstyapı kurumlarının biçimleri ve içerikleri arasında görülen çelişkilerdir. Bu kurumlar toplumsal ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde ilgil sınıf ve gruplar ara-sındaki etkileşim ve çatışmalar sonucu ortaya çıkmadıkları için, biçimleri özleri arasındaki çelişkileri de birlikte getirmiştir. De-

mokrası bunun en güzel örneklerinden biridir. Türkiye'de demokrasi, seçmenlere gerçek toplumsal ve ekonomik seçenekler sunmadığı için eleştirilmekte, «anamlı bir içerikten» yoksun bir «biçim» olduğu ileri sürülmektedir. Bu eleştirinin ardında gerekçe, çeşitli sol eğilimli grup ve örgütler üzerindeki baskıların varlığı ile, partiler yelpazesi içinde anlamlı sosyalist-ve hatta komünist partilerin yokluğudur. Hiç kuşkusuz sol eğilimli grup ve örgütler üzerindeki baskılar kalkmadıkça ve değişik grup ve sınıfların çıkarlarını temsil edecek yeni parti seçenekleri yaratılmadıkça bu eleştiriler haklı olarak sürecektir.

Bir başka örnek, Türkiye'deki sendikacılıktır. Sendikacılık eyleminin genel yaklaşımının ne olması gerektiği konusunda ki sert tartışmalar bugün de bütün hızı ile sürmektedir. Sorun, işçi sınıfının çıkarlarının bir parti içinde mi yoksa, partiler üsün bir yaklaşımla, bütün partilere baskılar yaparak mı savunulması çağıdır. Türkiye'de, sendikacılık, işçilerin uğraşları yerine, devleti ellerinde tutan «devletçi - seçkinci» bürokratların çabalarıyla gelişmiştir. Bu nedenle, böyle temel bir sorun bile henüz çözülememiştir. Bu sorunun çözümü, işçi sınıfının kendi içinde ve çeşitli etkileşimler sonunda ortaya çıkacaktır. İşçi sınıfının genel yaklaşımı zaman içinde belirlenince, başka sorunlarla birlikte, bu da anlamlı bir sonuca kavuşacaktır.

Bu konuda son bir örnek üniversiteler ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu gibi özerk kuruluşlar yönünden verilebilir. Bu kuruluşlar kendi özerklikleri için yeterince çaba göstermemiştir. Bu nedenle, özerkliklerini nasıl kullanacaklarını ve onu nasıl koruyacaklarını pek iyi bilmemektedirler.

Bilinç Sorunu.

Türkiye'deki sınıflı toplumun kendine özgü bir ikinci özelliği, yine, altyapı ile üstyapı arasındaki çelişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Üstyapı güdümlenmeleri, altyapı gelişmelerinin önüne geçtiği ve kimi kurumlar tepeden inme bir biçimde yaratıldığı için, ilgili grup ve sınıfların «bilinç» sorunu büyük bir önem kazanmıştır. Pek çok örnekte, ilgili grup ve sınıflar, kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulmuş olan

kurumları ne benimsemişler ne de savunmuşlardır. Çünkü bunlar (bu grup ve sınıflar) «doğal» toplumsal ve ekonomik gelişmeler içinde yeterli ölçüde deney kazanamamışlardır. Bu yüzden seçmenler kendi «gerçek çıkarlarını» ve kime oy vereceklerini bilmemekle suçlanmışlardır. Aynı biçimde bir suçlama da «işçi sınıfının gerçek çıkarlarını» bilmeyen ve bu yüzden de sendikacılığı hangi doğrultuda kullanacağı hakkında kararsız olan işçilere yöneltilmiştir. Bu durumun iki somut sonucu ortaya çıkmıştır. Birinci sonuç, hemen herkesin bir sınıf, ya da gruba bilinç aşılama kalkışmasıdır. Pek doğal olarak bu aşılama, o kişi, bir sınıfın «gerçek çıkarlarını» nasıl görüyorsa, o doğrultuda olmuştur. İkinci sonuç, pek çok kişinin, Türkiye'nin sorunlarını çözmek için, «bilinç» verici eğitime bel bağlaması olmuştur. Bu kişilere göre, eğitim, ekonomik kalkınmayı da içeren bir biçimde bütün sorunlarını çözmek için tek ve en etkili yoldur. Türkiye'de devletin tarihsel olarak yüklenmiş olduğu «resmî ideoloji aşılama» görevi, bu her iki sonuca da pekiştirici etki yapmaktadır.

Çatışmaya Karşı Hoşgörü Yokluğu.

Türkiye'deki sınıflı toplumun üçüncü bir özelliği de, altyapı üstyapı arasındaki aynı çelişkiden ve devletin yıllardır, toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşam üzerindeki sıkı denetiminden doğar. Bu özellik, çeşitli çıkar grupları ve sınıflar arası çekişmelerde görülen hoşgörüszlüktür. Bu hoşgörüszlük sonucu, çeşitli çıkar çatışmalarının çözümünde barışçı yolların kullanılması oldukça seyrek olarak başvurulmuş bir yöntem niteliği kazanmıştır. Bu durumun ardında iki temel neden yatmaktadır. Birinci neden, «devletçi - seçkin» bürokratların denetlediği devlet, çok uzun zamandan beri her türlü çıkar çatışmasını engelleyerek bastırdığı için, toplumun, değişik grup ve sınıflar arasındaki şiddetli çıkar çatışmalarına alışmamış olmasıdır. Bu yüzden kendi çıkarını savunmak için uğraşan giren grup, ya da sınıflar, çok çıkarıcı olmakla ve daha da kötüsü «ulusal bütünlüğü tehlikeye düşürmekle» suçlanmaktadır. Bu yorumun tehlilesi açıktır: Çıkar gruplarının ve sınıfların, çıkarlarını açıkça

savunmaları önlenirse, sonunda, toplumsal, ekonomik ve siyasal patlamalar kaçınılmaz olur. Ayrıca, nasıl olsa «ulusal bütünlüğü tehlikeye düşürmekle» suçlanacaklarını bilen çeşitli çıkar grupları ve sınıflar, çıkarlarını savunurken daha uzlaşmaz ve şiddetli yöntemlere başvurabilir. Bu durumu yaratan ikinci bir neden, çatışmaların çözümü için kullanılacak olan barışçı yöntemler (parlamentar demokrasi, toplu pazarlık vb.) topluma yuktardan aşağı «aşılanmış» bulunduğundan bu yolların kullanılması da henüz yeterince benimsenmemiş ve gelişmemiş olmasıdır. İşte bu iki temel neden, birlikte, toplumda genel bir «hoşgörüsüzlük» davranışı yaratmıştır. Bu hoşgörü yokluğu» kişisel niteliklerle, ya da Türk halkının genel ruhsal özellikleriyle ilgili bir kavram değildir. Yalnızca, toplumun açık çıkar çatışmalarına alışmamış olmasının ve bu çatışmalar için barışçı yolların kullanılmasında yeterli deney sahibi bulunmamasının bir sonucudur.

Öykünücülükten Kurtulamayıp.

Türk toplumunun dördüncü bir özelliği, devletin «ideoloji aşılayıcı» görevi ile yakından ilişkilidir. Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmesi için, Batı modeli örnek alınmıştır. Oysa çeşitli kurumlar için Batı'da değişik modeller ve değişik gelişme aşamaları vardı (İlhan, 1972). Bu yüzden, herkes Batı'yı değişik yorumlamakta ve Türk toplumunu da kendi anladığı «Batı»ya göre biçimlendirmeye çalışmaktadır. Aynı eğilim sol akımlar için de geçerlidir. Genellikle yabancı ülkelerde ve yabancılar tarafından geliştirilen modeller üzerinde çeşitli tartışmalar yapılır. Batı'da birbirinden farklı sol modellerin bulunuşu (İlhan, 1970), temel çatışmayı bu modellerden hangisinin seçilmesi gerektiği noktasına kaydırmıştır. Bu durum, bugün de bu tartışmaları sürdürmekte olan «devletçi - seçkin» yaklaşım kullanan ve siyasal gruplar bakımından çok tehlikeli sonuçlar getirebilir. Çünkü bu gruplar yaklaşımları gereği, saf kapitalizm, ya da Ortodoks Marksizm gibi klasik modeller çerçevesinde düşünmektedir. Böylece herhangi bir klasik modelden yana, ya da ona karşı belli koşulların içine düşme

olasılığı artar. «Batı» modellerine öykünme eğiliminin sürüp gitmesi ise, «devletçi - seçkinci» grupların toplumdaki iyice yabancılaştırılmasına yol açar. Ayrıca, bu durum, Türk toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısına uygun çözümlerin üretilmesini de engelliyici, olumsuz etkiler yapar.

Öte yandan, devletin, çeşitli kurumları dışardan aktaran ve topluma aşıl原因 geleneksel rolü, toplumdaki «devletçi - seçkinci» yaklaşımların sürmesine de yol açmaktadır. Birtakım gruplar, kendi kendilerine «devlet kurumlarının koruyuculuğu», ya da toplumu baskıcı güdümlerle biçimlendirmeye yönelik «toplumsal mühendislik» gibi görevler benimsemektedirler.

Bu konuda son bir nokta, yukarıda, Türk toplumunun kendine özgü özellikleri konusundaki çözümlerimizin, geçmiş deneyler gözönünde tutularak yapıldığıdır. Bir başka deyişle, bu özellikler, tarihsel gerçeklerden, ve Türk toplumunun geçmişteki gelişmelerinden doğmaktadır. Toplum, bugün de değişmesini hızla sürdürdüğünden, bu niteliklerin de değişmesi son derece doğaldır. Toplumsal ve ekonomik değişme ve gelişmeler, üstyapı kurumları yoluyla yapılan güdümlerle yetiştirilen zaman, artık, yukarıda açıklanmaya çalışılan özellikler de niteliklerini değiştirecektir. Toplumdaki sınıfsal yapıda oluşan anlamlı gelişmeler sonucu, bu eğilim 1973 yılında başlamıştır bile. Her ne kadar, gelecek önemli ölçüde, geçmiş tarafından belirlenmekte ise de, hiç kuşkusuz, ileriye biçimlendiren en önemli öğe, ortaya çıkmakta olan işçi sınıfı ile güçlü burjuvazi arasındaki etkileşimler olacaktır. Bir başka deyişle, Türk toplumunun bugünkü özel nitelikleri ile, sınıf çatışmaları, gelecek yıllarda gözlenecek olan değişimin yönünü ve yapısını belirleyecektir.

8. TÜRK TOPLUMSAL DEĞİŞME SÜRECİNDE ASKER VE SİVİL BÜROKRASİNİN YERİ.

Tarihsel olarak, Osmanlı İmparatorluğunda girilen her men hemen bütün çağdaşlaşma eylemleri ya ordu tarafından başlatılmıştır, ya da ordu içinde uygulamaya konulmuştur. Bunun

iki nedeni vardı. Birinci neden, ordunun, güçlü bir yönetici sınıf olarak ortaya çıkmış olan merkezî bürokrasi içinde önemli bir yer tutmasıydı. İkinci neden, İmparatorluğun toplumsal ve ekonomik çöküşünün, Avrupa'nın askerî gücü karşısında gittikçe gerileyen bir ordu çerçevesinde algılanmasıydı. Bu iki nedenin sonucu olarak, batılılaşma akımlarının önderliği, siyasal bir anlayış içinde asker bürokrasi tarafından üstlenildi. Bu eylemler 20. yüzyılın başlarında genellikle Padişaha karşı yürütülen uğraşlar biçiminde ortaya çıktı.

Silahlı Kuvvetlerin İdeolojik İlkeleri.

Her ne kadar, ordunun siyasal rolü Osmanlılarda uzun bir geçmişe dayalıysa da, bugünkü durumun biçimlenmesi, 1908'de başlayıp Atatürk İhtilâli ile son bulan dönemdeki belirgin niteliklerin bir sonucudur. Bu nedenle, ordunun Türk siyasal yaşamında bugün oynadığı rolü anlayabilmek için, yukarda belirtilen dönem içinde ortaya çıkan şu özellikleri akılda tutmak gerekmektedir:

İlk olarak, batılılaşma çabalarının bir anayasal eylem çerçevesinde ortaya çıktığı ve geliştiği unutulmamalıdır. Bu anayasacılık yaklaşımı, asker bürokrasi arasında bir «meşruiyet» duygusunun gelişmesine yol açmıştır. Bir başka deyişle, Padişahın baskısına karşı, anayasacılık adına siyasete karışan askerler, «meşruiyet» kavramını bu davranışlarının gerekçesi olarak geliştirmişlerdir.

İkinci olarak akılda tutulması gereken nokta, askerlerin siyasete karışmasının ardında yatan temel düşüncenin «batılılaşma» olduğudur. İdeolojik olarak Batı tipi bir toplum yaratma amacı, ordu için, siyasete karışmanın başka bir gerekçesi olmuştu. Bu nedenle de, asker bürokrasi, siyasal ve toplumsal olarak «Batı modeline» inanmış ve bağlanmıştı.

Üçüncü bir nokta, ordunun, Padişahın baskısı ile birlikte, dinsel-geleneksel nitelik taşıyan Osmanlı toplum yapısını da değiştirmek arzusunda oluşudur. Bu nedenle, askerlerin siyasal yaşama karıştıkları eylemlerin önemli niteliklerinden biri de «laiklik» olmuştur.

Dördüncü bir sonuç, «anayasacılık», «baticılık», «laiklik» gibi kavramlar halk desteğinden yoksun olduğu için, asker bürokrasinin siyasal olarak tepeden inme devrimci bir yaklaşım uygulamasıdır. Bu tepeden inmecl yaklaşım, halkın devletten daha da çok yabancılaşmasına yol açmıştı. Böylece askerî eylemlerin bir başka niteliği de halk desteğinden yoksun, baskıcı uygulamalar biçiminde ortaya çıktı.

Atatürk İhtilâli (Bağımsızlık Savaşı ve Atatürk Devrimleri), askerî bürokrasinin Osmanlı İmparatorluğundaki rolü ile, Türkiye Cumhuriyetindeki rolü arasında bir köprüdür. Bilindiği gibi Atatürk İhtilâli, Bağımsızlık Savaşı çerçevesinde, askerî bir eylem olarak başlamıştır. Daha sonra, Cumhuriyet kurulunca, Atatürk, siyasal düzeni askerî etkilerden arındırdı. Çünkü kendisine karşı güçlü bir karşı eylem ancak ordudan gelebilirdi. Gerçekten de eski asker dostlarından kimisi, ordudaki görevlerinden ayrılmaya zorlandıktan sonra, karşıt görüşleri savunmak amacıyla, «Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka»yı kurmuşlardı. Atatürk bunları ezmekte hiç duraksamadı.

Gerek Atatürk gerekse İsmet İnönü, Bağımsızlık Savaşının önderlerinden oldukları için, asker bürokrasiyi, kendi temsil ettikleri sivil bürokrasinin denetimi altına almakta güçlükle karşılaşmadılar. Böylece, sivil bürokrasinin bütün siyasal olaylara egemen olması, Cumhuriyet döneminin temel niteliklerinden biri durumuna geldi (Kili, 1968: 20). Türk Silahlı Kuvvetleri de, «Atatürkçü Silahlı Kuvvetler» olarak, Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte, «devletçi - seçkin» cephenin anlamlı ve güçlü bir parçasını oluşturdu. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, asker bürokrasi dört ilkenin savunucusu oldu. Baticılık, yenilikçilik, (devrimcilik), laiklik ve meşruculuk (anayasacılık) silahlı kuvvetlerin ideolojisini oluşturdu.

Yukarda sıralanan bu dört ilke, toplumsal ve ekonomik gelişmeler sonucu değil, ideolojik yaklaşımlar sonucu ortaya çıkmıştı. Bu konuda baticılıktan bir örnek verilebilir. Baticılık konusundaki ideolojik inanç, özel girişimin desteklenmesi sonucunu verdi. Fakat, Türk Silahlı Kuvvetlerindeki subayların toplumsal ve ekonomik kökenleri kapitalist sınıflara, ya da toprak ağalarına dayanmadığı için, ordu hiç bir zaman burjuvazinin, ya

da toprak ağalarının salt aracı olmadı. Öte yandan, Batı toplum tipine olan inanç, bu toplum tipi, kapitalist gelişme modeline dayandığı için, ordunun sosyalist eylemleri desteklemesini de engelledi. (Bu noktada, «Batı»nın seçici bir biçimde algılanarak, bir Batı ürünü olan Marksizmin dışarda bırakıldığına dikkat etmek gerekir.)

Demokrat Parti'yi iktidara getiren 1950 seçimleri, Silahlı Kuvvetler tarafından, «bâtıcılık» ve «meşruculuk» ilkelerine göre olumlu, «laiklik ve yenicilik» (devrimcilik) ilkelerine göre olumsuz biçimde değerlendirildi. Çünkü Demokrat Parti, Batı ile daha yoğun işbirliğini savunarak yasal seçimlerle iktidara gelmekle birlikte, «gelenekçi - liberal» cephe çerçevesinde gelenekçi ve gerici gruplar tarafından desteklenmişti.

Silahlı Kuvvetler, tarihsel olarak «devletçi - seçkinci» cephenin içinde bulunduğundan, Demokrat Parti, hükümeti kurar kurmaz ordudaki geniş etama ve aktarmalarla, asker bürokrasinin denetimini eline aldı. Böylece, sivil bürokrasinin egemenliği sürdürüldü.

Demokrat Parti iktidarı, demokrasinin temel ilkelere (karşıt grup ve görüşlerin yaşaması ve gelişmesi, temel hak ve özgürlükler vb.) saygılı davranmadı. Ayrıca, gerek Türkiye'de gerekse Batı'da, «sosyal refah devleti» yönünde gelişen toplumsal ve ekonomik oluşumları görmemezlikten geldi. Böylece hem «bâtıcılık» hem de «meşruculuk» ilkesine karşı gelerek, orduyu siyasete karıştırmaya sanki zorladı. Menderes döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayınlamış olduğu «ilk hedefler beyannamesi» demokrasiye dönüş için yapılacak işlerin genel çizgilerini ortaya koymuştu. Gerçekten de 1960 darbesinden sonra, Milli Birlik Komitesinin gerçekleştirdiği bütün «yenilikler», Halk Partisi tarafından ortaya atılan önerileri kapsıyordu. Böylece 1960 eylemi «sosyal refah devletinin» üst yapı kurumlarını kurmayı amaçlayan bir «devletçi - seçkinci» cephe ürünü olarak ortaya çıktı.

«Meşruculuk» ilkesi, 27 Mayıs'da ordunun hem yönetime elkoymasında, hem de yeni Anayasa yapılıp, halkoyu tarafından kabul edilir edilmez, kısa bir zaman içinde iktidardan ayrılmasında çok önemli bir rol oynadı. Öte yandan Talat Aydemir'in iki dar-

be girişimi de, Silahlı Kuvvetlerin öteki kesimleri tarafından «meşru» olmadıkları gerekçesi ile desteklenmedi. Aydemir'in darbe girişimleri sırasında «laiklik» ve «baticılık» ilkeleri de tehlikede değildi. Bu nedenle, Silahlı Kuvvetler, kendi içinde bile tartışmalı olan yalnızca «yenicilik» (devrimcilik) ilkesi adına yönetime elkonmasını gerekli görmemişti .

Sınıfsal ilişkiler yönünden, 1960 darbesi, denetimsiz gelişen bir kapitalist sömürüye karşı yapılmıştı. Bu sömürüyü sürdüren burjuvazi, gerek topluma gerekse, meclise egemen olduğundan, darbe, birtakım kurumlar ve yaygın demokratik hak ve özgürlükler biçiminde Meclis üzerine yeni denetimler getirdi. Bu denetimler, bir «sosyal refah devletinin» yaratılmasına yönelmişti. Özel kesimin, içinde varlığını sürdürebileceği tek düzen «sosyal refah devleti» olduğundan, 1960 darbesi, kapitalizme dönük karma ekonomi sisteminin korunmasına yönelik bir eylem olarak değerlendirilebilir. Güçlü bir işçi sınıfı böyle bir düzenin vazgeçilmez parçası olduğundan, darbe sonrası, işçi kesiminin haklarını geliştirici önlemler de alındı. Böylece, darbe, «devletçi - seçkinci» cephenin, toplumu, Batı modeline uygun olarak biçimlendirdiği bir çaba niteliği kazandı.

Silahlı Kuvvetlerin Bugünkü Durumu.

Silahlı Kuvvetlerin siyasal alanda oynadığı role ilişkin olarak, 1960-1970 döneminde iki önemli gelişme oldu. Birinci gelişme sınıf ayrılıklarının Türk siyasal yaşamında daha etkili olmaya başlamasıdır (Sencer, 1974: 93). İkinci gelişme ise, Silahlı Kuvvetlerin de anlamsız bir parçasını oluşturduğu «devletçi - seçkinci» cephenin dağılmasıdır. Bu cephenin temsilcisi olan Cumhuriyet Halk Partisi, «devletçi - seçkinci» yaklaşımını bırakarak, solcu ve halkçı bir tutum benimseyince (Ecevit, 1974a), cephe çözülmüştü.

Bu gelişmeler sonunda, 1971 Martındaki askeri eylem «devletçi - seçkinci» cephe içindeki eski yerini bulamadı ve kapitalist sınıfın çıkarlarını savunur duruma düştü. 12 Mart «muhtırası»ndan sonra, «gelenekçi - liberaller», durumu, kapitalist sınıf adına denetlemeye başladılar. Sonuç, şiddet eylemlerine

girişenlerin yanında, bütün sol eğilimli grupların da baskı altına alınması oldu. Aynı zamanda 1961 anayasası da değiştirilerek temel hak ve özgürlüklerde kısıntılara gidildi.

Hiç kuşkusuz böyle bir sonuç, Silahlı Kuvvetler tarafından bütünüyle öngörülmemiştir. Çünkü Silahlı Kuvvetlerle kapitalist sınıf arasında organik bir bağ yoktu. Silahlı Kuvvetlerle burjuvazi arasındaki ilişki, Atatürk İhtilâli (Bağımsızlık Savaşı ve Devrimler) çerçevesinde, «bâtıcılık» ilkesine dayalı ideolojik bir nitelik taşıyordu. Bu nedenle, askerler, 1973 genel seçimlerine karışmadılar. Seçimler, zamanında, serbestçe yapıldı. Silahlı Kuvvetler seçim sonuçlarına da saygılı davrandılar. Böylece, sol eğilimli Cumhuriyet Halk Partisi, dinci eğilim sahibi Milli Selamet Partisi ile ortak hükümet kurarak iktidara geldi.

Bugün, «devletçi - seçkinci» cephe dağılmış olduğundan, Silahlı Kuvvetler ile sivil bürokrasi, aydınlar, ve Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki eski birlik zayıflamış, hatta, ortadan kalkmış gözükmemektedir. Hiç kuşkusuz toplum içindeki eski desteğini yitirmiş olması, asker bürokrasiyi, siyasete karışmak konusunda isteksizliğe yöneltmektedir. Buna ek olarak, Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki başarısızlığı ve askerlerin baskıcı tutumuna karşı, toplumda gittikçe yaygınlaşan daha çok özgürlük istekleri, yakın gelecekte asker bürokrasinin siyasete karışmasını engelleyici öğelerdir.

Öte yandan, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında gittikçe belirginleşen sınıfsal ayrılıklar ve bu ayrılıkların siyasal alanda önemli roller oynaması, bir askerî eylem sonunda, Silahlı Kuvvetlerin bu iki sınıftan biri yanında bir tutum takınmasını gerektirecektir. Bu sınıflardan herhangi biri ile birliğe gitmesi ise, Silahlı Kuvvetlerin geleneksel rolüne uygun değildir. Asker bürokrasi, Atatürk İhtilâli çerçevesinde Türkiye'deki sınıfsal gelişmeyi denetlemeye alışmıştır. Bu sınıflardan biri ile organik bir bağlantısı olmadığı için doğrudan doğruya burjuvazi, ya da işçiler ile birleşmesi pek olanaklı gözükmemektedir.

Bugünkü Türk toplumsal ve ekonomik değişmesine egemen olan eğilimler daha geniş özgürlüklerin ve daha adaletli gelir dağılımının sağlanması yönündedir. Herhangi bir askerî eylem kaçınılmaz olarak bu eğilimlerin karşısına çıkacak ve bu ne-

denle de burjuvazi yanında baskıcı bir destek niteliği kazancaktır. Tek başına bu gerçek bile Silahlı Kuvvetlerin siyasete karışmasını engeller. Çünkü, tarihsel olarak Türk Silahlı Kuvvetleri burjuvaziden bağımsız olarak gelişmiştir ve onun tarafından denetlenmek de istemez. Bu gerçek Latin Amerika ülkelerinin ordularıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki en önemli ayrılık olarak gözükmektedir.

Sivil Bürokrasinin Yeri.

Sivil bürokrasiye gelince, Osmanlı bürokrasisinin «devlet kurtarıcılığı» rolü, Cumhuriyet bürokrasisinin «ulus yaratma», rolü ile sürdürülmüştür (Heper, 1971). «Ulus yaratma» çabaları, Batı modeline uygun olarak sürdürüldüğünden, ulusal bir burjuvazi yaratılması, sivil bürokrasi için de bir amaç durumuna gelmişti. Bir ulusun ortaya çıkma süreci, Türkiye’de tersine çevrilmişti. Batı’da bürokrasi, burjuvazinin gelişmesi sonunda ortaya çıktığı halde, Türkiye’de, bir kapitalist sınıf yaratmak gibi son derece güç bir görev yüklenmişti. Bu yüzden, Türkiye’deki sivil bürokrasi, Batı’daki benzerlerinden değişik olarak, kapitalist bir toplumun değer yargılarını tam anlamıyla özümleyememiştir. Buna karşılık, değerler Batı’dan aktarıldığı için Cumhuriyet bürokrasisi, aynı zamanda, laik ve merkezî bir hükümet yönünde eğilimler taşıyan siyasal bir varlık niteliği de kazandı (Heper, 1974: 8-20). Aslında bürokrasinin, Türk toplumsal değişmesinde sahip olduğu önemli rol, hükümetlerin her türlü değişmeye öncülük etmesinden doğmuştur (Chambers, 1970: 327).

Atatürk İhtilâli sırasında, bürokrasi, Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi altında, ülkenin siyasal seçkinleri ile özdeşleşmişti. Böylece Atatürk devrimleri, topluma bu «devletçi - seçkinci» bürokratlar tarafından aşılandı. Daha sonraları, kapitalist sınıfın bir çekirdeği oluşunca, bürokrasinin kimi kesimleri, gelişen devlet kapitalizmi çerçevesinde, burjuvazi ile bütünleşmeye başladı. Bu noktada, bürokrasi içindeki, «gelenekçi - liberal» öğelerin, «devletçi - seçkinci» kesimden ayrılmaya başladığını görüyoruz.

Öte yandan, bürokrasi içindeki «devletçi seçkinci» kesim, toplum içindeki rolünü başka sınıflardan bağımsız olarak görmeyi sürdürüyor ve bu nedenle de gelişen kapitalist sınıfla bütünleşmeyi kabullenmiyordu. Her ne kadar, temel kapitalist gelişmeler onun başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı sırasında gerçekleştirilmişse de, «devletçi - seçkinci» yaklaşımını bir yönetici sınıf olarak koruyan bu kesimin liderliğini İsmet İnönü yapıyordu.

1950 yılından sonra Demokrat Parti iktidarı, sivil bürokrasinin de denetimini eline aldı, onu, kapitalizmi güçlendirmekte etkili bir araç olarak kullandı. Böylece hem «devletçi - seçkinci» dönem, hem de «gelenekçi - liberal» dönem, kapitalizmin gelişmesine yardımcı olan bir bürokrasi ile simgelendi. Bu destek, başlangıçta ideolojik yönelimlere dayalıydı. Sonraları, burjuvazi ortaya çıkınca ekonomik ve malî işbirliği olarak somut bir biçim aldı. Böylece Demokrat Parti iktidarının denetimi altında, bürokrasinin «gelenekçi - liberal» öğeleri, kapitalist sınıfla bütünleşmelerini daha etkin olarak sürdürdüler.

Bu arada, gelişen burjuvaziye karşı bağımsızlıklarını koruyan «devletçi - seçkinci» bürokratların bir kısmı, burjuvazi ile bürokrasinin kimi kesimleri arasında gerçekleştirilen bu birleşmeyi sert biçimde eleştirmeye başladılar. Bu görüşler, 1950'den sonra, Demokrat Parti iktidarına karşı, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından siyasal karşıtlık biçiminde oluşturuldu. Aslında Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu tutumu oldukça eleştiriye açıktı. Çünkü tek parti döneminde, bürokrasi yoluyla ulusal burjuvazinin desteklenmesi kendi siyasetiydi. Yine de Parti'nin bu karşıtlığı asker bürokrasiyi etkileyerek, 1960 eylemine yol açtı.

Hiç kuşkusuz, Demokrat Parti iktidarı döneminde, hızı son derece artmış olan «enflasyon», bürokrasinin ulusal gelirden aldığı payı azaltarak, 27 Mayıs eyleminin çabuklaştırıcı nedenleri arasına girmiştir. Bu yüzden 1961 Anayasası, bürokrasiyi, siyasal iktidara karşı gerek hukuksal, gerekse malî açıdan güçlendirici önlemler getirmişti. Bürokrasinin «sosyal refah devleti» yaklaşımı içindeki ideolojik inançlarıyla, grup çıkarları, 1960 darbesi içinde tam bir uyuşma içindeydi.

Türkiye'de bürokrasinin yönetici sınıf olarak oynadığı tarihsel rolden dolayı, zaman zaman, bu grubu, toplum içinde burjuvaziye dengeleyecek bir güç olarak görme eğilimi doğmuştur. Bu yaklaşımın temel yanlışı, Osmanlı - Türk toplumlarındaki özel tarihsel gelişmeler sonucu bürokrasiye, toplumdaki sınıflar karşısında bağımsız bir rol vermektedir. Unutulan nokta, Osmanlı - Türk toplumlarının gelişme çizgisi içinde, bürokrasinin ancak burjuvazinin yokluğunda yönetici sınıf niteliği kazandığıdır. Burjuvazi gelişir gelişmez, bürokrasinin kimi kesimleri hemen onunla birleşmiştir. Kendisi bir toplumsal ve ekonomik sınıf niteliği taşımadığı için, bürokrasinin, siyasal iktidarı denetleyen toplumdaki en güçlü sınıfla bütünleşmesi son derece doğaldır. Bunun en güzel örneği, Devlet Planlama Teşkilatıdır. 1960 darbesinden sonra siyasal iktidarlar üzerinde, teknokratik ve bürokratik denetimleri arttırmak için kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, çok kısa bir süre geçince hemen hükümetlerin denetimi altına girivermiştir. Konu bu açıdan ele alındığında, bir araştırma sonuçlarına göre, Devlet Planlama Teşkilatını, bürokratların olumsuz, özel girişimlerin ise, olumlu biçimde değerlendirmelerine şaşmamak gerekir (Şaylan, 1974: 145).

Öte yandan, bürokrasiye, devleti denetlediği konusunda güçlü duygular ve izlenimler veren Osmanlı geleneği, birtakım «devletçi - seçkinci» kesimler arasında etkisini sürdürmektedir. «Devletçi seçkinci» bürokratların pek çoğu, toplum içinde gittikçe önemini kaybeden rollerinden dolayı üzgün ve burjuvazinin denetimine girdiklerinden dolayı da tedirgindirler. Bu yüzden bunların pek çoğu, bürokrasinin en önemli güç olduğu tek parti döneminin özlemini çekmektedir (Şaylan, 1974: 177-179).

Bürokrasinin, kendi eliyle gelişmesine yardımcı olduğu bir sınıfın, burjuvazinin, denetimi altına düşmüş olması oldukça düşündürücüdür. Bu yüzden, bugün, bürokrasinin kimi temel eğilimleri kapitalist sınıfın değerlerine göre biçimlenirken, bürokrasinin birtakım kesimleri de buna karşı tepki geliştirmekte ve sert bir devrimci rol benimsemektedirler (Şaylan, 1974: 215). Aslında toplumdaki sınıfsal gelişmelere koşut olarak, bürokrasi de kendi içinde «gelenekçi - liberal» ve «devletçi - seçkinci» cephelere bölünmüştür.

Sivil bürokrasi hakkındaki çözümlemelere son verilirken iki önemli nokta üzerinde daha durulması zorunludur. Birinci nokta, sivil ve asker bürokrasi arasında çok yakın bir ilişkinin eskiden olduğu gibi bugün de varlığını sürdürdüğüdür. Bu nedenle her iki grubun nitelikleri birbirlerini önemli ölçüde etkilemektedir. İkinci önemli nokta, toplumun sınıfsal yapısı değiştikçe, bürokrasinin temel yaklaşım ve davranışlarının da değişeceğidir. İşçi sınıfı, toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde etkili olmaya ve siyasal olaylar içinde ağırlığını duyurmaya başladığına göre, bürokrasinin de (hem asker, hem sivil) artık temel yaklaşımlarını değiştirmesi beklenir.

9. TÜRK TOPLUMSAL DEĞİŞMESİNİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Türk toplumsal değişmesinin ardında yatan öğeler, üç grupta toplanabilir. Bunlar dış dünya, iç gelişmeler (ideoloji ve sınıflaşma) ve (rolü çok küçük de olsa) kişilerin etkileridir.

Dış Dünya

Dış dünyadaki gelişmelerin Türk toplumsal değişme sürecine etkileri iki aşamaya ayrılabilir. Birinci aşama, yabancı ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasal ve ekonomik etkileri sonunda ortaya çıkan Alman dostluğu ile başlar. Almanya ile birlik, İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşına sürüklemiştir. Savaşta yenilgi sonucu, Anadolu'nun düşman tarafından alınması, düşmana karşı bir direnme yarattığı gibi, Padişaha ve onun temsil ettiği siyasal düzene karşı da bir tepki doğurdu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, düşmana ve Padişaha karşı yürütülen bir Bağımsızlık Savaşı sonunda kuruldu. Görüldüğü gibi, İmparatorluğun siyasal ve ekonomik olarak gittikçe artan bir yabancı denetim altına girmesi ile, yeni Cumhuriyetin kurulması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Cumhuriyetin ilan edilmesi, dış dünyanın Türk toplumsal değişmesi üzerindeki etkilerinin birinci aşamasının sona ermesini belirler.

Dış etkilerin ikinci aşaması, Sovyet Rusya'nın Türkiye üze-

rinde, 1945 yılında açıkladığı istemlerle başlar. Sovyet istemleri, Türkiye'yi Batı'da, bunlara karşı güvenceler aramaya yöneltmiştir. Türk - Amerikan yakınlaşması, bu arayışın bir ürünüdür. Bu yakınlaşma ise, Marşal Planı, Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi antlaşma ve örgütler yoluyla, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik olarak Batı'yla bütünleşmesine yol açmıştır. Böylece, bugün, Türk toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını belirleyen öğelerin en önemlilerinden biri olan Batı etkisi, 1945'deki Sovyet tehdidinin bir sonucu olmaktadır. İlerde göreceğimiz gibi, iç değişmelerin de etkisiyle ortaya çıkan bu bütünleşme, dış dünyanın Türkiye üzerindeki rolünün ikinci aşamasını belirler.

Bir üçüncü aşamanın Kıbrıs bunalımı ile başlatılmış olduğu söylenebilirse de, bunun uzun dönemde nasıl bir etki yapacağı henüz belli değildir.

İç Gelişmeler.

Türk toplumunun iç gelişmeleri de iki aşamaya ayrılabilir. Birinci aşama, İmparatorluk döneminin, ikinci aşama ise, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen zamanı kapsar. İç öğelerin gelişimi, «diyalektik» bir yol izlemiştir. Bir başka deyişle, zıtların etkileşimi, Türkiye'deki iç gelişmeler yönünden değişme sürecine egemen olan biçimdir.

Çizelge (X) - (9)da gösterildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardında yatan iç öğeler genellikle İdeolojiktir. İmparatorluğun teknik ve askerî geri kalmışlığı, batıcı ve emperyalizme karşı olan tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu tepkiler «batıcıydı» çünkü, Batı'nın üstünlüğü kabul edilerek, «Batı modeli», gelişme çizgisinin genel doğrultusu olarak benimsenmişti. Aynı zamanda bunlar «emperyalizme karşıydı» çünkü, Batı'nın siyasal denetimi ve ekonomik sömürsü, İmparatorluğun genel çöküş nedenleri olarak görülüyordu.

Türk toplumsal değişmesinin Cumhuriyet döneminde oluşan ikinci aşaması, karşıt sınıflar arasındaki etkileşimler biçiminde algılanabilir. Çizelgede gösterildiği gibi, burjuvazi, bürokratların yönetim döneminde gelişmiştir. Daha sonra, gelişen burjuvazi ile bürokrasi arasındaki ilişkilerde belirlenmiştir. Çizelgede «bürokrasi» terimi, bürokratların yalnız «devletçi - seçkin-

ÇİZELGE (X) (9) İÇ GELİŞME ÖĞELERİNİN TEMEL ETKİLEŞİMİ

BİRİNCİ AŞAMA (İdeolojik)

ETKİ	TEPKİ	BİREŞİM
Osmanlıların ekonomik, siyasal ve askerî geriliği	Öğretisel olarak batıcılığın ve emperyalizm karşıtlığının gelişmesi	Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu

İKİNCİ AŞAMA (Sınıfsal - İdeolojik)

ETKİ	TEPKİ	BİREŞİM
Bürokrasinin iktidarı 1923-1950 Devletçi-Seçkinci dönem	Burjuvazinin gelişmesi 1923-1950	Burjuvazinin iktidarı 1950-1960
Burjuvazinin iktidarı 1950-1960 Gelenekçi-Liberal dönem	Bürokrasinin karşıtlığı 1950-1960 (İşçi sınıfının güçlenmeye başlaması)	Bürokrasinin iktidarı 1960-1965
Bürokrasinin iktidarı 1960-1965 Devletçi-Seçkinci dönem (İşçi sınıfının desteklenmesi)	Burjuvazinin karşıtlığı 1960-1965	Burjuvazinin iktidarı 1965-1974
Burjuvazinin iktidarı 1965-1974 Gelenekçi-Liberal dönem	İşçi sınıfının gelişmesi 1965-1974	İşçi sınıfına da ağırlık veren bürokrasinin ve burjuvazinin ortak iktidarı 1974
İşçi sınıfına da ağırlık veren bürokrasinin ve burjuvazinin iktidarı 1974	Gelenekçi-Liberallerin yeniden örgütleniş 1974-1975	?

ci» cephe ile birleşmiş olan kesimini belirtmek için kullanılmıştır. Bu kesim, Cumhuriyet Halk Partisi'ni de kapsar. Öte yandan, «burjuvazi» Demokrat Parti tarafından temsil ediliyordu. Bürokrasi, 1960 darbesi ile yeniden iktidara geldi fakat, 1965 seçimlerinden sonra, yerini yine burjuvaziye bıraktı. İşçi sınıfının gelişmesi, burjuvazinin yönetimi altında hız kazandı. Gelişen işçi sınıfı, siyasal ağırlığını 1973 seçimlerinde duyurdu. Seçimlerden sonra, hükümet işçi sınıfına yönelik olduğunu belirten bir partinin önderliğinde kuruldu.

Çizelgeden açıkça anlaşılabacağı gibi, 1923-1973 döneminde her bir yönetici sınıf, kendi iktidar döneminde gelişmiş olan öteki sınıf tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır. Çizelge, durumun çok yalın bir iskeletini belirtmektedir. Bu nedenle, işçi sınıfının, aslında, 1950 yılında, burjuvazinin iktidara gelmesiyle birlikte güçlenmeye başladığına dikkat edilmelidir. Çizelgede işçi sınıfının gelişmesi, bu gelişmenin çok hızlandığı 1965-1973 döneminde gösterilmiştir. 1950-1960 döneminde, işçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açan toplumsal ve ekonomik koşullar 1960-1965 döneminde, bürokrasinin getirdiği hukuksal önlemlerle pekiştirilmiştir. Bu anlamda, 1965'den sonra siyasal gelişmeleri önemli ölçüde etkileeyen işçi sınıfı hem burjuvazinin hem de bürokrasinin ortak ürünüdür. Öte yandan burjuvazi, 1923-1950 dönemindeki bürokrat iktidar tarafından yaratılmıştır. Bu noktada, bürokrasinin ikili rolü iyice belirginleşmektedir. Bürokrasinin bir kesimi gelişen kapitalizm çerçevesinde burjuvazi ile bütünleşirken, öteki kesimi, burjuvaziye karşı bağımsız bir yönetici sınıf olma niteliğini korumaya çalışmıştır. Bir başka deyişle bürokrasi içindeki «gelenekçi - liberal» öğeler, kapitalist sınıf ile birleşirken, «devletçi - seçkinci»ler, varlıklarını ayrı bir cephe durumunda sürdürmüşlerdir. (Bürokrasinin bu ikili ve çelişkili niteliği, Osmanlı - Türk toplumsal yapısının kendine özgü niteliklerinden doğmaktadır. Osmanlı - Türk toplumunun kendine özgü tarihsel koşullarının bağımsız bir sınıf benzeri olarak yarattığı bürokrasi, gerçek bir sınıf olmadığı için, sınıfsal gelişme açısından çelişkili işlevler ve sonunda, belirginleşen sınıflar içinde erimeye başlamıştır.) Her ne kadar olağanüstü görünürse görünsün, Türkiye'de elli yıl içinde

siyasal iktidar, üç ayrı yönetici sınıf arasında üç kez el değiştirmiştir (Bu yargı biraz abartmalıdır, çünkü 1974 yılında, iktidar işçi sınıfının denetimine girmemiştir. CHP ne işçi sınıfının tam temsilcisiydi, ne de tek başına iktidara gelebilmiştir.) Bu sınıflardan ikisinin, 1923'den sonra, bürokrasinin önderliği altında gelişmiş olması da aynı biçimde olağanüstüdür. Böylece, Türkiye'de «devletçi - seçkinci» bürokrasi, yalnızca burjuvazinin yaratıcısı ve işçi sınıfının destekçisi değil, demokrasi-nin de sunucusu ve koruyucusu görevini yüklenmiştir.

Demokrasinin Gelişmesi.

Türkiye'de demokrasinin gelişmesi de diyalektik bir süreç içinde biçimlenmiştir. Siyasal yaşam içindeki her temel karar ve eylem, karşıtını da birlikte getirmiş ve sonunda bir biresime ulaşılmıştır. Bu süreç içinde karşıt sınıfların gelişimi en önemli rolü oynamıştır. Bir partinin gelişmesi, toplumdaki bir sınıf tarafından desteklendiğinde, o parti iktidara gelebilmiş, böyle bir destekten yoksun olan parti ise, başarısızlığa uğramıştır. Kendiliğinden ortaya çıkan Terakkiperver Fırka ile güdümlenen Serbest Fırka deneylerinin Atatürk zamanında başarısızlığa uğramasının önemli nedeni (başka öğelerle birlikte) anlamlı bir sınıfsal destekten yoksun olmasıdır. Aynı ilke, 1950'deki Demokrat Parti ve 1965'deki Adalet Partisi başarılarını da açıklar. Bu iki olayda da, burjuvazi, desteğini bu partilere açıkça vermişti. Bu nedenedir ki CHP, ileride, ancak işçi sınıfının desteği ile iktidara gelebilir. Öte yandan, 1960 darbesi, tarihsel yönetici sınıf niteliklerini o sırada bile korumakta olan bürokrasi tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Çizelge (X)-(9)da gösterilen iç gelişme ve çizelge (X)-10'da gösterilen demokrasi oluşumları birbirine karşıt olan «devletçi - seçkinci» cephe ile, «gelenekçi - liberal» cephenin evrimleri incelendiği zaman daha iyi anlaşılabilir. Bu iki cephenin gelişimi çizelge (X)-(11) ve (X) - (12)'de gösterilmiştir.

Çizelgelerde gösterildiği gibi, Osmanlılar dönemindeki siyasal yaşam anlamlı sınıf ayrılıklarından yoksundu. Çatışmalar genellikle ideolojik yaklaşımlar üzerinde oluyordu. Bağımsızlık

ÇİZELGE (X) - (10)
DEMOKRASİNİN GELİŞİMİ

ETKİ	TEPKİ	BİREŞİM
Padişah yönetimi ve düşmanın yurda çıkması	Mustafa Kemal'in liderliği ve Bağımsızlık Savaşı 1919-1923	Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu 1923
Türkiye Cumhuriyeti 1923	Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka ve Serbest Fırka 1924-1930	Cumhuriyetçi Halk Partisi'nin tek parti yönetimi ve devrimler 1924-1946
Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetimi ve devrimler 1924-1946	Demokrat Parti'nin kuruluşu 1946	Demokrat Parti'nin iktidarı 1950
Demokrat Parti iktidarı 1950	Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşıtlığı 1950-1960	Siyasal karşıtlığın bastırılması ve demokrasi kurallarının bozulması 1950-1960
Siyasal karşıtlığın bastırılması ve demokrasi kurallarının bozulması 1950-1960	27 Mayıs 1960 Eylemi 1960	1961 Anayasası 1961
1961 Anayasası 1961	Eski Demokrat Parti Seçmenlerinin örgütlenmesi 1961-1965	Adalet Partisi iktidarı 1965
Adalet Partisi iktidarı 1965	Şiddet eylemleri ve hükümetin bilinçli eylemsizliği 1968-1971	12 Mart Muhtırası 1971
12 Mart Muhtırası 1971	Ecevit'in Muhtıra'ya tepkisi ve baskı hükümetleri 1971-1974	1973 seçimleri ve CHP-MSP ortak hükümeti 1974
CHP-MSP ortak hükümeti 1974	Hükümet ortakları arasında sürtüşme 1974	Ecevit hükümetinin görevden ayrılması 1974
Ecevit hükümetinin görevden ayrılması 1974	İrmak hükümeti ve sağın yeniden örgütlenmesi 1974-1975	Milliyetçi Cephe ortak hükümeti 1975
Milliyetçi Cephe hükümeti 1975	Solun güçlenişi 1975 — ?	?

Savaşı sırasında Mustafa Kemal, «ara sınıflarla» (eşraf ve ayân) Padişaha ve onun bürokrasisine karşı birleşti. Bu ara sınıflar (toprak ağaları da dahil olmak üzere) Mustafa Kemal ile birlik olmaktan çok memnundular. Çünkü Mustafa Kemal onlar için merkezî bürokrasinin gücünü temsil ediyordu. Böylece ulusal bir burjuvazinin gelişmesine yönelmiş olan «devletçi - seçkin-ci» cephe, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Cumhuriyetçi bürokrasi ile «ara sınıflar» arasında kurulmuştu.

Anlamlı sınıf ayrılıkları 1950 yıllarında siyaset sahnesine çıktı. 1960 yılından sonra da «devletçi - seçkin-ci» cephe dağılmaya başladı. Çünkü, halk desteği olmaksızın kurulabilecek üstyapı kurumları örüntüsü tamamlanmış ve Batı tipi toplum yaratma çabası sona ermişti. 1965 yılından başlayarak, Batıdaki benzer sınıfsal yapı, Türkiye'ye özgü tarihsel niteliklerin bir kısmını henüz içinde taşıyan siyasal yaşamı egemenliği altına aldı. «Devletçi - seçkin-ci» cephenin çözülmesinin ardında yatan bir başka temel neden, toplumdaki sınıfsal gelişmelerin bir sonucu olarak, bürokrasinin yapısının da değişmeye başlamış olmasıydı. 1965'den sonra, «devletçi - seçkin-ci» bürokrasi («devletçi - seçkin-ci» cephe içindeki bütün gruplar) yönetici sınıf olarak oynamış olduğu role olan sınıf niteliklerini yitirmişti.

Böylece, Cumhuriyet Halk Partisi «seçkin-ci» bir yaklaşım yerine, «halkçı» bir görüş uygulamaya başlayınca «devletçi - seçkin-ci» cephe ile «gelenekçi - liberal» cephe arasındaki çatışma sona erdi. Çizelge (X)-(11) ile çizelge (X)-(12)'nin 1969 yılında sona erdirilmesinin nedeni budur. 1923'den bu yana toplumda oluşan bütün gelişmeler sonucu artık toplumdaki temel çıkar çatışması, işçi sınıfına yönelik gruplar ile, burjuvaziye yönelik gruplar arasındaki ilişkilere kaymıştır. Burjuvazi ile bütünleşmiş gruplar şu anda duruma egemen görünüyorsa da işçi sınıfı ile birlikte olan gruplar hızla gelişmektedir ve hiç kuşkusuz yakın gelecekte Türkiye'nin yazgısını bunlar biçimlendirecektir. Bu arada, amacına vardığı için dağılan «devletçi - seçkin-ci» cephe yerine güçlü bir «halkçı - sol» cephe oluşurken, «gelenekçi - liberaller»in buna verdiği yanıt «milliyetçi cephe» uygulamasıyla, yitirdikleri gücü yeniden kazanmak için saflarını sıklaştırmak olmuştur (Kongar, 1975b).

Bireylerin Rolü: Değişmeye Katkı.

Hiç kuşkusuz, Mustafa Kemal Atatürk'ün kişilik nitelikleri ve genel eğilimleri, Türk toplumunu biçimlendiren temel öğeler arasındadır. Batı dünyasına olan inancı ve atılgan önderliği, Türkiye'deki değişme sürecini etkileyen iki değişkendir. Mustafa Kemal olmasaydı, Anadolu toprağı acaba bir başka Atatürk yaratabilir miydi? Bağımsızlık Savaşı, Batı'ya inananmış bir Mustafa Kemal yerine sosyalist bir Mustafa Kemal tarafından yönetilseydi sonuç ne olurdu? Osmanlı toplumu için, çevresinde ulusal bağımsızlık savaşını örgütleyecek bir sosyalist önder yaratma olanağı var mıydı? Bu sorulara kesin yanıtlar vermek olanağı yoktur. Fakat bu konularda düşünmeye başladığımız zaman, gerek Mustafa Kemal'in kişiliğinin önemi, gerekse, onun ideolojik yaklaşımını belirleyen çevresel koşulların rolü ortaya çıkar. Osmanlı toplumu ideolojik olarak, Fransız devrimi aşamasında kalmıştı. İmparatorluktaki batıcılık, sosyalist akımlardan bağımsız geliştiğı için, Sovyet devrimi, Osmanlılar üzerinde etki yapmaktan uzaktı.

Atatürk'ün askerî yetenekleri, siyaset adamı nitelikleriyle bütünleşmişti. Daha sonra büyük devlet adamı rolü belirginleşti. Bütün bu nitelikleri, onun, hem Padişaha, hem de Anadolu'ya çıkan düşmana karşı başarılı eylemleri örgütleyebilmesini olanaklı kılmıştı. Atatürk'ün bir önder olarak ortaya çıkışı, yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına yol açan iç ve dış öğelerin yarattığı koşullarla çakışmıştı. Bu çakışma, hem Mustafa Kemal'i, Atatürk yaptı, hem de İmparatorluktan Cumhuriyete geçişi sağladı.

Türk toplumsal değişmesini etkileyen bir başka kişi İsmet İnönü'dür. İnönü'nün temel yaklaşımı, toplumu, çatışan güçlerin bir dengesi olarak görmesidir. Bu yaklaşımı, ona, Türkiye'ye demokrasiyi getirme olanağı sağlamıştır. Hiç kuşkusuz en temel tutkusu, Atatürk İhtilâlini (Bağımsızlık Savaşı ve Devrimler), büyük bir katkı yaparak tamamlamaktı. Bu yüzden, hemen Atatürk'ün ölümünün ardından, İstanbul Üniversitesinde yaptığı bir konuşma ile, demokrasiye geçme düşüncesini açıklamıştı. Türkiye'nin Birleşik Amerika'ya yavaşmasına yol açan, Sovyet

ÇİZELGE (X) - (11)
DEVLETÇİ - SEÇKİNCİ CEPHENİN GELİŞİMİ

DÖNEM	CEPHENİN TEMSİLCİSİ	SİNİFSAL DESTEK	TEMEL YAKLAŞIM
1 1865-1872	Genç Osmanlılar	Bürokrasinin kimi kesimleri	Anayasacılık
2 1908-1918	İttihat ve Terakki	Bürokrasinin kimi kesimleri	Anayasacılık, merkezîyetçilik, batıcılık, ulusçuluk
3 1918-1923	Müdafa-i Hukuk Örgütleri	Ara sınıflar (ayân, eşraf) bürokrasinin kimi kesimleri	Düşmana karşı savaş, emperyalizm karşıtlığı
4 1920-1923	Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk grup	Ara sınıflar, bürokrasinin kimi kesimleri	Cumhuriyetçilik, batıcılık, emperyalizm karşıtlığı
5 1923-1950	Cumhuriyet Halk Partisi	Bürokrasi, ara sınıflar	Altı ok ile belirlenen ilkel, batıcılık ve burjuvazinin desteklenmesi
6 1950-1960	Cumhuriyet Halk Partisi	Bürokrasi, ara sınıfların kimi kesimleri, işçi sınıfının kimi kesimleri	Sosyal Refah Devleti anlayışı içinde demokrasi
7 1960-1969	Cumhuriyet Halk Partisi	Bürokrasi, ara sınıfların kimi kesimleri, sanayi işçisinin kimi kesimleri	Toplumsal ve ekonomik devrimler

GELENEKÇİ - LIBERAL CEPHENİN GELİŞİMİ
ÇİZELGE (X) - (12)

DÖNEM	CEPHENİN TEMSİLCİSİ	SINIFSAK DESTEK	TEMEL YAKLAŞIM
1 1865-1872	Padişah (Sultan-Halife)	Bürokrasinin kimi kesimleri	Dinci, gelenekçi baskı
2 1908-1918	Padişah ve Hürriyet ve İtilaf	Bürokrasinin kimi kesimleri	Gelenekçilik, İslamcılık, yerinden yönetimcilik
3 1918-1923	Padişah ve İstanbul hükümeti	Bürokrasinin kimi kesimleri	Düşmanın acımasına sığınma
4 1920-1923	Büyük Millet Meclisindeki İkinci Grup	Ara sınıflar, bürokrasinin kimi kesimleri	Gelenekçilik, Sultanlığın ve Halifeliğın korunması
5 1923-1950	Terakkiperver Fırka Serbest Fırka Demokrat Parti	Ara sınıflar, halk yığınlar	Ekonomide ve siyasette liberalizm
6 1950-1960	Demokrat Parti	Burjuvazi, ara sınıflar, küçük esnaf ve köylü	Denetimsiz Kapitalist sömürü
7 1960-1969	Adalet Partisi	Burjuvazi, bürokrasinin ki mi kesimleri, köylülerin kimi kesimleri	Denetimsiz kapitalist sömürünün sürdürülmesi

tehditleri, demokrasinin Türkiye'ye getirilişinde temel dış öğedir. Fakat bu öğe, İnönü, kararını açıkladıktan oldukça uzun bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Gelişen burjuvazinin baskıları ve toprak reformu yasası üzerindeki çatışmalar, demokrasinin Türkiye'ye uygulanmasını gerektiren iç öğeler arasındadır. Demokrasiye geçişte oldukça etkili olan bu öğeler de, İsmet Paşa niyetini açıkladıktan sonra önem kazanmıştır. Ayrıca unutmamak gerekir ki, «millî şef» ve «ebedî önder» ilan edilmiş bir diktatör için, bu gelişmeleri engellemek, ya da hiç olmazsa kendi yaşamı boyunca geciktirmek çok zor bir iş değildi. İnönü, toplumdaki bütün siyasal, bürokratik ve askerî güçleri denetimi altında tutuyordu.

İsmet İnönü de, Mustafa Kemal Atatürk'ü yaratan aynı çevrenin ve aynı koşulların ürünüydü. O da Batı modeline inanmıştı. Buna ek olarak, genel nitelikleri Atatürk İhtilâli ile belirlenmiş olan toplum yapısı ile de bağımlıydı. Bu bağımlılık onun pek çok adımı atmasını olanaksız kılmıştır. Örneğin, merkezî bürokrasi ile toprak ağaları ve «ara sınıflar» arasındaki birlik daha Bağımsızlık Savaşı sırasında gerçekleştirilmiş olduğu için, 1940'larda geniş kapsamlı bir toprak reformunun yapılması olanaklı değildi. Toprak ağaları o günkü toplumsal ve ekonomik yapı içinde önemli bir siyasal ve ekonomik güç durumuna gelmişlerdi.

İnönü 1946'da demokrasiye geçişi gerçekleştirmeseydi ne olurdu? Tek parti yönetimi altında daha hızlı bir ekonomik gelişme olanağı bulunabilir miydi? Yoksa, toplumsal ve ekonomik gelişme uzun bir süre için durur muydu? Bu sorulara da kesin yanıtlar verebilme olanağı yoktur.

Bayar ve Menderes Türkiye'deki toplumsal değişmeyi iki yönde etkilemişlerdir. İlk olarak, 1945'de Sovyet tehditleriyle başlayan eğilimi sonuna kadar götürmüş ve Türkiye'yi bütünüyle Batı dünyasına bağımlı kılmışlardır. Böylece «baticılık» yaklaşımı adına, «emperyalizme karşı olma» ilkesi yok edilmiştir. İkinci olarak, yeni uygulanan demokrasi deneyi içinde kapitalist sınıfın çıkarlarını korumak amacıyla baskıcı bir eğilim göstermişler ve bunun sonunda da «devletçi - seçkinci» bürokrasinin

bir kez daha siyasete karışmasına yol açmışlardır. Her ne kadar, 1960 eylemi sonunda, «sosyal refah devletinin» üst yapı kurumları topluma maledilmişse de, olayın Türk siyasal yaşamı bakımından iki olumsuz etkisi olmuştur. Birinci olumsuz etki, asker bürokrasinin yeniden siyasete karışmasıdır. Eylem, Atatürk adına yapılmıştı. Gerçekten de Atatürk ilkelerini pekiştiren etkileri oldu. Fakat temelde Atatürk'ün bir ilkesinin önemli ölçüde yaralanmasına yol açtı. Bu da, askerlerin siyaset dışı kalması ilkesiydi. Atatürk bütün yaşamı boyunca (gerek İttihat ve Terakki, gerekse Cumhuriyet dönemlerinde) bunun uğraşını vermişti. 1960, eylemi bu ilkeye karşıydı. Ayrıca amacı ne olursa olsun bir askerî eylem her zaman, sağlıklı bir demokrasinin düşmanıdır, ve rejim bakımından önemli bir tehlike niteliği taşır. İşte Bayar ve Menderes böyle bir darbeye yol açmakla, Türk demokrasisini önemli ölçüde yaralamışlardır.

İkinci olarak, 1950-1960 arasındaki seçmen davranışı, bir askerî eylem olmasıydı, 1960, ya da 1961'de yapılacak bir seçimi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kazanacağını ortaya koymaktır. Ordunun, 27 Mayıs'tan sonra yaptığı üstyapısal düzenlemelerin hemen hepsi, önceden CHP'nin belirlediği amaçlar olduğuna göre, bu değişiklikler, bir seçim olsaydı, askerî eylemin olumsuz etkileri yaratılmadan gerçekleştirilebilirdi (Pek doğal olarak, Menderes - Bayar ikilisinin yeni bir serbest seçim yapıp yapmayacakları hiç bir zaman bilinmeyecektir). Seçim yapılabilseydi, hiç kuşkusuz, CHP'deki «devletçi - seçkinci» yaklaşım da (oy mekanizması yoluyla iktidara geldiği için), sona erecekti. Halktan kopukluk anlamına gelen bu yaklaşımın, Türk siyasal yaşamından bir an önce yokolması, demokrasi bakımından olumlu bir adım olabilirdi.

Bu nedenlerden dolayı, Bayar - Menderes ikilisinin Türk siyasal yaşamındaki rolleri oldukça olumsuzdur. Öte yandan, Demokrat Parti akımının siyasal yaşama katılmaya özendirdiği büyük kitleleri, ve giderek bu kitlelerin siyasal bilinçlerinin güçlenmesi, belki, bu olumsuz rolü bir ölçüde dengeleyebilir.

Siyasal rollerin yanında Bayar ve Menderes, hızlı kapitalist gelişmeye olan inançlarıyla, burjuvazinin de çok kısa bir süre

içinde gelişmesini sağladılar. Bu çerçeve içinde, Menderes ve Bayar'ın Batı ile bütünleşme konusundaki rolleri ve önlerindeki seçenekler çok açık değildir. Türkiye'nin Sovyet İstemlerine karşı tek başına direnmesi olanaklı mıydı? Sovyetlere karşı destek sağlayabilmek için, Batı'ya bütünüyle boyun eğmek ne ölçüde gerekiyordu? Hızlı kapitalist ekonomik gelişme, 1950'ye kadar sürdürülen ekonomik siyasetin zorunlu bir sonucu muydu? Bayar ve Menderes'in önünde başka seçenek var mıydı? Demokratik ilkelere saygılı davranışlardı ne olurdu? Bu sorulara verilebilecek yanıtlar, Bayar - Menderes ikilisinin Türk toplumu üzerindeki kişisel etkilerini daha belirgin bir biçimde ortaya koyabilir.

Türk toplumsal değişmesi üzerinde önemli bir rol oynayan bir başka kişi Cemal Gürsel'dir. Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesinin «Demokratik Müdahaleci» grubu yerine, «otoriter ihtilâlciler» grubunu destekleyen, ve ideolojik eğilimleri onlardan yana bir önder niteliği taşııyordu, hiç kuşkusuz ülkenin siyasal görünümünü bugün çok değişik oluydu. Böyle bir durumda pek büyük bir olasılıkla, ülkedeki demokratik güçler, henüz halkı, «kurtarıcılarından» kurtarmaya çalışıyor olacaktı.

Süleyman Demirel, hem Adalet Partisi Genel Başkanı, hem de, 1965-1971 döneminde başbakan olarak, Türk toplumsal değişmesinin son aşamalarında önemli bir rol sahibidir. Öte yandan Bülent Ecevit, İnönü'yü zor bir partî içi uğraştan sonra alt eden bir önder ve Kıbrıs bunalımı sırasında ülkeyi yöneten başbakan olarak toplumsal değişmenin yalnızca bugününü değil, geleceğini de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle, toplumsal ve ekonomik sorunlara yaklaşırken uyguladığı yeni görüşler, toplumun biçimlenmesinde oldukça etkili gözükmektedir. Kişiliklerinin bütün önlemlerine karşın, gerek Demirel gerekse Ecevit, Türk toplumsal değişmesi üzerindeki rollerinin bilimsel açıdan değerlendirilebilmeleri için gerekli olan «son sözlerini» henüz söylememişlerdir. Fakat, Demirel'in bugüne kadarki davranışı, özellikle 12 Mart sonrası düşünüldüğünde, demokrasinin gelişmesi bakımından hiç de umut verici değildir.

Atatürk, İnönü, Bayar, Menderes, Gürsel, Demirel ve Ecevit. Bütün bu önderler, Türk toplumunun biçimlenmesinde önemli roller oynayan kişilerdir. Bu insanlar, önemli toplumsal değişimler sırasında ortaya çıktıkları için, toplum üzerindeki etkileri, olağan siyaset adamlarından çok daha fazladır. Öte yandan akılda tutulması gereken bir önemli nokta, bütün bu önderleri yaratan süreçlerin, aslında toplumun temel nitelikleriyle bağlantılı olduğudur.

Türk Toplumsal Değişme Modelinin Kuramsal Açından Değerlendirilmesi.

Türk toplumsal değişme modeli, iç ve dış öğeler ile kişilerin etkileşimleri sonunda biçimlenmiştir. Başlangıçta bu, ideolojik öğelerin ağır bastığı bir modeldi. Güçlü bir yönetici seçkinler grubu (Osmanlı bürokrasisi) bir ideolojik model ortaya atmıştı. Sonra, Batı tipi sınıfsal gelişmeyi amaçlayan bu ideolojik güdülemenin kendisi, toplumsal ve ekonomik gelişmelerden etkilenemeye başladı. Böylece güdümlü olarak topluma aşılana yapı kurumlarıyla altyapısal gelişmeler arasında bir etkileşim başladı. Bu diyalektik sürecin sonunda, bürokrasi kendi içinde farklılaştı. Bürokrasinin «gelenekçi - liberal» kesimleri, gelişen burjuvazi ile bütünleşti. «Devletçi seçkin» kesimler ise, karşıt grup görevini yüklenerek, denetimsiz kapitalist gelişmeyi dengelemeye çalıştılar. İdeolojik değişme modelinin başlatıcısı ve sahibi olan bürokrasinin bu iki kesimi de Batı'nın toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme çizgisine büyük bir inançla bağlı olduğundan, aralarındaki etkileşim ilk olarak kapitalizmin, ikinci olarak demokrasinin, üçüncü olarak da, işçi sınıfının gelişmesi ile sonuçlandı. Başta, yalnızca ideolojik güdülemeye dayanan bu gelişmeler, sonradan, toplumsal ve ekonomik değişmelerle, yani, altyapısal öğelerle de desteklendi. Burjuvazinin gelişmesi zorunlu olarak Batı ekonomileriyle birleşme gerektirdiğinden, Batı ile bütünleşme kaçınılmazdı. İç gelişmelerin getirdiği bu zorunluluk Sovyet tehdidi biçiminde beliren dış gelişmeler tarafından da desteklenince Türkiye, bugün içinde bulunduğu yere oturdu.

Özet olarak, Türk toplumsal değişmesinde iki diyalektik süreç görülmektedir. Birinci süreç, iç gelişme ögeleri, dış öğeler ve önderlikle ilgili kişisel ögeler arasındaki etkileşimlerdir. İkinci süreç ise, ideolojik güdümlmeler ile toplumsal ve ekonomik değişmeler arasındaki etkileşimlerdir. Bu ikinci süreç, aynı zamanda, üstyapısal gelişmeler ile, altyapısal değişkenler arasındaki etkileşim biçiminde de belirlenebilir (Kongar, 1972d: 228-235).

Ekonomik Olarak Geri Kalmış Ülkeler için bir siyasal değişme modeli: yalnızca birtakım ipuçları.

Türk siyasal değişme süreci dört aşama çerçevesinde kavramsallaştırılabilir. Birinci aşama, **tepki biçimlenmesi** aşamasıdır. Bu aşamada, o günkü toplumsal ve ekonomik düzene karşı olan bir ideoloji ortaya çıkar. Toplumsal ve ekonomik düzen, yabancıların etkisi altındaysa, bu ideoloji büyük bir olasılıkla, emperyalizme karşı bir nitelik taşır. İdeolojinin temel kaynakları, o toplumun tarihsel nitelikleri ve dış dünyada en gelişmiş olan toplumlardır. Toplumun geçmişi (tarihsel nitelikleri) kaçınılması ya da ortadan kaldırılması gereken yanlışları belirler. Çünkü, kendisine karşı tepki biçimlendirilen toplumsal ve ekonomik yapı bu tarihsel niteliklerin bir ürünü, bir sonucudur. Öte yandan, dış dünyanın en gelişmiş toplumları, toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme için kullanılacak yöntemler konusunda örnek niteliği taşır. Bu aşama sırasında, böyle bir ideolojiyi geliştiren ve onu savunan grup da içinde yaşadığı toplumun öteki kesimlerinden farklılaşır. Böyle toplumlarda sınıfsal gelişmeler emekleme düzeyinde olduğundan, yeni ideolojiyi geliştiren grup, ya yönetici seçkinlerin bir parçasıdır, ya da onlara çok yakındır. Türk deneyinde, geliştirilen ideoloji, Padişahın egemenliğine ve emperyalizme karşı, halk egemenliğine dayalı, batıcı bir nitelik taşıyordu. Bu ideolojiyi geliştiren ve savunan grup da, askerî bürokrasi biçiminde yönetici seçkinlerin bir kesimini oluşturuyordu.

İkinci aşama, **iktidarı ele geçirme**'dir. Bu aşamada, yeni ideoloji sahibi olan grup iktidara gelir. Bu tip toplumlarda sınıfsal gelişme geri olduğu için, toplumsal, ekonomik ve siyasal olay-

ları denetleyebilmek ve değişme yaratabilmek için siyasal iktidarı ele geçirmek bir zorunluluktur. İktidarı ele geçirme aşaması ancak ya bir devrim, ya da bir kurtuluş savaşı yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu aşamada devrimciler ile toplumun öteki kesimleri arasındaki birlikler de kurulur. Ülke, başka bir yabancı ülkenin denetiminde değilse, **iktidarı ele geçirme** aşaması, devrim yerine bir darbe ile başlatılabilir. Çünkü teknolojik olarak geri kalmış ülkelerde, o günkü düzene karşı devrim yapılmasına yol açacak ölçüde gelişmiş bir sınıf farklılaşması yoktur. Bu nedenle, kimi durumlarda iktidarı ele geçirmeden önce, gerekli toplumsal birlikleri kuracak zaman bulunmayabilir. Türkiye örneğinde, düşmanın Anadolu'ya çıkması, siyasal düzene karşı da yönelen bir Bağımsızlık Savaşının başlaması için ortam yaratmıştır. Devrimciler, bu çerçeve içinde, «eşraf» ve «ayân» ile birlik olmuşlardı.

Üçüncü aşama **uygulama**'dır. Bu aşamada, iktidarı eline geçiren grup, toplumu, kendi ideolojisine göre biçimlendirmeye başlar. Eski düzeni ortadan kaldırarak yeni uygulamaya geçişte iki temel araç kullanılır. Bunlardan biri, yeni kurumların kurulması, ikincisi ise, yeni ideolojinin topluma aşılmasıdır. Benimsenen modele göre, hızlı toplumsal ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için bu iki araç yoluyla yeni uygulamalar yapılır. Toplumsal ve ekonomik uygulamalar kullanan dış modeldeki örneklerle bütünüyle benzemeyebilir. Genellikle, aynı sonuçları, daha az zamanda sağlayacak kısa yollar denenir. Bu aşamada, iktidarı elinde bulunduran grubun genel yaklaşımlarına göre sınıfsal gelişmeler de başlar. Sınıfsal gelişmelerle birlikte iktidar grubunun arasında bölünmeler ortaya çıkar. Kimli kesimler, toplumda ortaya çıkan sınıfların en güçlüsü ile birleşirken, öteki kesimler, bir ölçüde yansız kalır. Yeni ideolojinin ve bu ideolojiye uygun olarak yapılan yeniliklerin toplum tarafından benimsenme süreci, toplumdaki sınıfsal gelişme ile birlikte ortaya çıkan, yönetici sınıfın değişik grupları arasındaki etkileşimlerle gerçekleşir. Böylece, topluma aşılana yeni modelin benimsenme süreci içinde, bir ölçüde de olsa, demokratik etkileşim anlamlı olmaktadır. Bu benimsenme süreci sırasında, o toplumun kendine özgü nitelikleri, ideolojik modeli et-

kılemeye başlar. Böylece, uygulanmak istenen model, saf kuramsal niteliklerinin bir kısmını yitirir. Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ok ile belirlenen altı ilkesi, topluma aşılanmak istenen ideolojik modelin öğeleridir. Bu ilkelerin temsil ettiği Atatürk Devrimleri, toplumu, Batı modeline uygun olarak biçimlendirmek için yapılan kurumsal gdmlmeleri oluşturur. «Devletçilik» ve «halkçılık» gibi uygulamalar kapitalist gelişmeyi hızlandırmak için bulunan kısa yollardır. Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı, sınıfsal gelişmelere uygun olarak, yönetici seçkinler arasındaki bölünmeyi belirler. 1946 yılından sonraki Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, ve Demokrat Parti hükümetleri, Atatürk Devrimlerinin toplum tarafından benimsenmesi için değişik gruplar arasındaki etkileşimlere izin verildiği dönemleri simgeler. Emperyalizm karşıtlığından vazgeçilmesi, laiklik ilkesinin yumuşatılması, dil devriminden gerl dönülmesi, bu etkileşim sırasında ortaya çıkan sapmaların örnekleridir.

Dördüncü ve son aşama **kurumsallaşma**'dır. Bu aşamada, yeni modele uygun olarak ortaya çıkan değişmeler artık topluma maledilerek kurumsallaştırılır. Yönetici seçkinler içinde bölünen kesimlerin toplumdaki karşıt sınıflarla kurdukları birlikler bu aşamada artık iyice kesinleşir. Sınıf atışmaları, ya da toplum içindeki çeşitli çıkar grupları arasındaki çatışmalar, iki ana gelişme sonunda artık demokrasi, sendikacılık gibi barışçı yöntemlerle yönlendirilirler: Bu iki ana gelişmenin biri yaygın demokratik hak ve özgürlüklerin topluma maledilmesidir. İkinci ana gelişme ise, toplumun değişme eğilimlerini ve, temel hak ve özgürlükleri bastırma eğilimi gösterebilecek bir siyasal iktidarı dengelemek amacıyla kurulan, güçlü, özerk, hukuksal, toplumsal ve kültürel kurumlardır. Geniş demokratik hak ve özgürlüklerin verilmesi ile, özerk kurumların varlığı, belli sınıfların çıkarlarını korumak amacıyla belirecek baskıcı eğilimlerl önleyebilmek için gereklidir. 1960 eylemini izleyen beş yıl, Türkiye'de işte bu dönemi belirler.

Yukarda çok kaba hatlarıyla ve kısaca açıklanan siyasal model, yönetici seçkinler ile toplum içindeki sınıflar arasında, iki önemli noktada ortaya çıkan **diyalektik etkileşimlere** dayanırılmıştır. Birinci nokta, **iktidarı ele geçirme** aşamasının baş-

langıcıdır. Bu noktada, toplum belli bir sınıfsal gelişme aşamasına ulaşmışsa, yani, toplumdaki sınıfsal yapı siyaseti etkiler duruma gelmişse, o zaman yönetici seçkinler toplumdaki çeşitli sınıfların birbirleri karşısındaki güçlerini dikkate almak zorundadırlar. Gerek ideolojileri, gerekse programları toplumsal sınıflardan etkilenir. Bu, iktidarı ele geçirmek isteyen grubun yalnız iktidara geliş yöntemlerini değil, ideolojisini de bir ölçüde biçimlendirir. Böyle bir durum ise, hiç kuşkusuz yönetici seçkinlerin önünde bulunan seçenekleri sınırlamaktadır. Fakat gene de devrimci, ya da darbeci grup, iktidarı ele geçirdikten sonra çeşitli güdümlerle, toplumun sınıfsal yapısını da etkileme gücüne sahip olur.

İkinci önemli nokta ise, yönetici seçkinler arasındaki bölünmenin ortaya çıkmaya başladığı zaman belirir. Yönetici seçkinler arasındaki bölünme, bu olayı destekleyecek bir sınıfsal yapıdan yoksun olursa, yeni kurulmakta olan yapının toplum tarafından benimsenmesine yol açacak olan etkileşimleri yarata-maz. Tam tersine, değişik görüş ve düşünceler arasındaki etkileşim engellenir, ve gruplardan biri, bütün ötekileri egemenliği altına alarak her türlü karşıt görüşü bastırır. Yönetici seçkinler arasındaki farklılaşma ancak anlamlı bir sınıfsal desteğe sahipse, yaşayabilir.

Ayrıca burada üzerinde önemle durulması gereken bir başka gerçek, dış öğelerin etkisidir. Yukarda kısaca açıklanan model, ancak ve ancak dış dünya ters yönde bir etki yapmazsa geçerli olabilir, ve anlamlı bir biçimde uygulanabilir. Uluslararası siyaset, toplumu bütünüyle ters yönde etkiliyorsa, burada belirtilen model, bütün geçerliliğini yitirebilir.

Burada yalnızca birtakım ipuçları araştırılan siyasal model çerçevesinde bireylerin (önderlerin) rolü, belirleyici olmaktan çok, hızlandırıcı ya da geciktirici bir nitelik taşıyabilir.

Türk Siyasal Değişme Deneyi Hakkında Yanılgılar.

Çözümlemelerimizin bu aşamasında bir uyarı yapmak gerekmektedir. Türk toplumsal değişme deneyi, şimdiye kadar başka bir örneğini gözleme olanağı bulamadığımız çok özgün niteliklere sahip bir olaydır. Bu nedenle, Türkiye'nin geçirmiş

olduğu aşamalara dayanarak bunlardan, başka toplumlar için genellemelere gitmek çok zordur. İnsan kolaylıkla, genellemelere uygun olmayan kimi çok özel niteliklerin tuzağına düşebilir. Bu konuda bir örnek, siyasal bilimler alanından verilebilir. Türk deneyine dayalı evrensel bir siyasal gelişme modeli, Frederick Frey tarafından ortaya atılmıştır. Bu modele göre düzen. «önce karşıt siyasal grubun örgütlenmesine izin verir, ikinci olarak, genellikle seçim yasalarında değişiklikler yapma yoluyla toplumdaki siyasal güç yapısını yeniden düzenleyerek, karşıt gruba iktidarı ele geçirme olanağı tanır, ve üçüncü olarak da, örgütlenmiş olan karşıt grup, meşru yollardan (seçim) iktidarı kazanınca, siyasal iktidarı ona devreder» (Frey, 1965: 416). Her ne kadar inanılmayacak ölçüde kuramsal nitelikler taşımaktaysa da, bu model, Türk toplumunun Cumhuriyetten sonra geçirdiği siyasal gelişme sürecini yansıtmaktadır. Fakat Frey, modelini, toplumsal bir içeriğe dayamamıştır. Bu nedenle, başka toplumların siyasal gelişme süreçlerini açıklamakta kullanılabilmesi olanaksızdır. Nitekim, bu modelin geçerli olarak kullanılabileceği Türkiye'den başka bir ülke yoktur. Ancak, bir toplumdaki sınıfsal gelişmeler, yukarıda açıklamaya çalıştığım biçimde ortaya çıkarsa, bu model de anlamlı bir niteliğe kavuşabilir, ve sınıfsal gelişmeleri açıklamakta başka ülkelerde de kullanılabilir.

Toplumsal değişkenlere daha çok dayalı olan bir çağdaşlaşma (modernleşme) modeli, Daniel Lerner tarafından geliştirilmiştir. Lerner evrensellik savı taşıyan modelini, Türk toplumsal değişme sürecini de açıklamakta kullanmaya çalışır. Buna göre, «Batı'nın çağdaşlaşma modeli, bütün dünya için geçerli olan belli öğelere ve düzene sahiptir. Örneğin, her yerde, artan kentleşme okur yazarlığın yükselmesine, yükselen okur - yazarlık, insanların kitle haberleşme araçlarının etki alanına daha çok girmesine, kitle haberleşme araçlarının etkisinin artması daha yüksek ekonomik katılmaya (birey başına gelir bakımından) ve daha etkin siyasal katılmaya (oy verme) yol açar. Bu model Batı'da tarihsel bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Aynı temel modelin, ırk, renk, inanç değişikliklerinden bağımsız olarak dünyanın bütün kıtalarında çağdaşlaşmakta olan toplumlarda geçer-

li olduğu bu bölümde gösterilecektir» (Lerner, 1964: 46). Lerner'in yaptığı, tipik bir yanıltır. Batı'nın gelişme modelini evrensel kabul etmiş ve Türk toplumunun son derece özgün olan değişmesini de bu model uyarınca açıklamaya çalışmıştır. Lerner'in geliştirdiği modelde en azından iki gerçeğın, aslından saptırılmış olduğu göze çarpmaktadır. Birinci olarak, siyasal katılım oranının yükselmesi, Türkiye'de Lerner'in açıkladığı uzun süreçler sonucu değıl, bu çalışmada açıklanan ilkeler çerçevesinde, çok partili düzene geçilmesiyle gerçekleşmiştir. Öte yandan 1950 yılında gerçekleştirilen yüksek siyasal katılmaya ek olarak, 1970'lerde ortaya çıkan olay ise, yalnızca bir kentleşmenin ürünü değıl, toplumun artık sınıflı bir nitelik kazanmasının sonucudur. Bu noktada Lerner'in ikinci yanılgısı ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kentleşme ile okuma - yazma oranı arasında bir ilişki saptamak olanaklı değıldir. Bugün bile çok düşük olan okuma yazma oranı, en yüksek artış hızını, Atatürk Devrimlerinin etkisiyle, 1923-1950 yılları arasında göstermiştir. Buna karşılık, kentleşme, 1950'lerden sonra hız kazanmıştır.

Yukardaki örnekler, Türk toplumsal değişmesini açıklamakta genel modeller kullanılmasının, ya da Türk deneyinden, genellemelere gidilmesinin ne kadar büyük yanılgılara yol açtığını göstermek bakımından oldukça önemlidir. Aslında Türkiye'deki toplumsal değişme sürecinin son derece kendine özgü olan nitelikleri birtakım Türk araştırmacılarını bile yanıltmıştır. Örneğın, bir Türk siyasal bilimcisi olan Doğan Avcıoğlu, 1945'de, çok partili düzenin başlamasıyla, Cumhuriyetin ilerici döneminin kapandığını öne sürer (Avcıoğlu, 1973: 331). Böylece sanki 1945'de geline nokta, 1923'den beri yapılan bilinçli güdümlerinin zorunlu bir ürünü değılmış gibi düşünür. Oysaki, 1945'deki Türk toplumsal ve ekonomik yapısı, 1923'den de önceye dayanan ve üstelik de yönetici seçkinler tarafından, yönlendirilen gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucudur. Avcıoğlu'nun görmediğı olgu, Türk devriminin ikl temel ilkesi olan emperyalizm karşıtlığı ile batıcılık arasında, ekonomik bakımdan geri bir ülkede uzun dönemde kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak uzlaşmaz çelişktir. Burjuvazinin itici gücüne dayalı olan Batı tipi gelişme modeli, sonunda, kaçınılmaz ve zorunlu olarak Batı

ile bütünleşmeye yol açacağından, ya batıcılığın, ya da emperyalizm karşıtlığının bırakılması gerekmektedir. Ayrıca, 1923-1939 arası benim önerdiğim modeldeki **uygulama** döneminde, kapitalist gelişme hızını arttırmak için kullanılan kısa yollar da (devletçilik vb. gibi) yazarı yanıltmış görünmektedir. Avcıoğlu, Türkiye’de, 1970’lerden sonra bile, Amerikan ve komünist modellerinden farklı bir «millî- devrimci» kalkınma modelinin yönetici seçkinler tarafından uygulanabileceğini öne sürmektedir (Avcıoğlu, 1973: 670-676). (Avcıoğlu, aslında İngiltere’nin geliştirmiş olduğu kapitalist modele, Amerikan modeli demektedir). Böyle bir modelin savunulmasındaki temel yanılgı, Türk toplumunun tarih içinde geçirdiği aşamaların birbirine karıştırılmasından doğmaktadır. Avcıoğlu’nun oldukça ayrıntılı bir biçimde geliştirerek önerdiği model, yönetici seçkinlere dayalıdır ve ancak sınıfsal gelişmenin ve farklılaşmanın görülmeyişi toplumlarda uygulanabilir. Oysaki, 1970’ler Türkiye’si artık karşıt sınıfların belirlendiği ve güçlendiği bir toplum niteliği kazanmıştır. Bu çalışmada önerdiğim siyasal model çerçevesinde Avcıoğlu, ancak **iktidarı ele geçirme**, ya da **uygulama** aşamaları sırasında geçerli olan uygulamaları savunmaktadır. Bu uygulamalar, **kurumsallaşma** aşamasında geçerli olmaz. Çünkü bu aşamada, Avcıoğlu’nun ekonomik gelişmenin düzenleyicisi rolünü verdiği bürokrasi, «yönetici seçkinler» olarak görevini tamamlamış ve toplumdaki sınıfsal farklılaşmanın etkisi ve denetimi altına girmiştir. Pek doğal olarak son aşama olan **kurumsallaşma** aşamasında da hızlı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için birtakım kısa yollar izlenebilir. Üstelik bunlar, Batıda geliştirilmiş olan klasik modellere (yani kapitalist ve kollektivist modellere) uygun olmayabilir. Fakat hangi «kısa yol»ların ne biçimlerde uygulanacağı artık toplumdaki görevlerini tamamlamış ve işlevlerini yitirmiş olan «bürokrasi» (asker ve sivil) tarafından değil, sınıfsal bağlantıları ortaya çıkmış ve pekişmiş olan siyasal iktidarlar tarafından saptanacaktır. Toplumdaki anlamlı sınıfsal gelişmeleri doğurmuş olan **kurumsallaşma** aşamasında artık bir «yönetici - seçkinler» grubunun, siyasal iktidarı denetimi altına alması ve kendi ideolojik inançlarına uygun yenilikleri gerçekleştirmesi pek olanaklı gözükmemektedir. Toplum-

sal ve ekonomik yenilikler, ~~kuramsallaşma~~ aşamasında ancak, toplumdaki güçlü sınıflardan birinin desteği ile ortaya konulabilir.

Sonuç olarak, Türk toplumsal ve siyasal değişme sürecinin kavramsallaştırılmasında düşünülen üç genel yanılığın şöyle özetlenebilir: Bir, Türk deneyini, evrensel modeller kurmakta kullanmak. İki, evrensel modelleri, Türk deneyini açıklamakta kullanmak. Üç, tarihsel olarak geçip gitmiş aşamaları, gelecek için geçerli sanmak. Bu üç genel yanılığı, aslında, okuyucuyu, bu çalışmada kullandığım genel toplumbilimsel modellerle, son olarak kaba çizgilerle önerdiğim siyasal modelin eksik ve yanılığını hakkında uyarmak için belirttim.

10. ÖZET VE SONUÇLAR

Bu yapıtta Türkiye'nin toplumsal yapısını ve değişmesini üç temel ögeli genel bir model çerçevesinde çözümlemeye çalıştım. (Ayrıca bir de küçük siyasal model denemesi yaptım). Bu temel ögeler: Dış dünya, ideoloji ve sınıfsal gelişmedir. Kanımca bu üç temel ögeli toplumbilimsel model, kuramsal olarak evrenseldir. Bir başka deyişle, bütün dünyadaki, bütün toplumların yapı ve değişme çizgileri bu üç temel öge çerçevesinde çözümlenebilir. Modelin işleyişi, bu ögeler arasında son derece yoğun bir etkileşime bağlıdır. Her bir öge, ötekileri büyük ölçüde etkilediği gibi, aynı ölçüde onlar tarafından da biçimlenir. Örneğin, sınıfsal gelişme, önemli ölçüde, ideoloji tarafından etkilenir, fakat bir kez hız kazandıktan sonra, artık ortaya çıkan güçlü sınıflar ideolojiyi yeniden biçimlendirmeye başlar. Bu Rusya'da da böyledir, Çin'de de, Amerika'da da, İngiltere'de de, Fransa'da da. Pek doğal olarak, Türkiye'de de aynı süreç egemen olmuştur. Bütün bu ülkeler arasındaki tek ayrılık, ideoloji ile sınıfsal gelişmenin birbirlerini destekleyici, ya da köstekleyici olmasıdır. Bir başka deyişle, kimi ülkelerde ideolojik alanda filizlenen değişme, aynı doğrultuda bir sınıfsal gelişmeye yol açmış, kimi ülkelerde ise tersi görülmüştür. Fakat, sonuç, işleyiş olarak aynıdır. İdeolojisiz sınıfsal gelişme, sınıfsal gelişmesiz, ideolojik değişme olmaz.

Öte yandan, modelin dış dünya ögesi, etkisini zaman içinde en kararlı ve sürekli bir biçimde sürdüren bir bağımsız değişkendir. Fakat bütün bağımsız niteliğine karşın, kesinlikle öteki iki değişkenin etkisi altındadır. Bir başka deyişle, dış dünyadaki siyasal, ekonomik ve ideolojik oluşumların herhangi bir toplumun iç yapısını etkilediğinde hiç kuşku yoktur. Fakat bütün bu etkiler, iç yapının değişme doğrultusundadır. Örneğin bugün artık iki kutupluluğu da geride bırakarak, çok kutupluluğa doğru yönelmiş dünyamızda, bir ülkenin hangi kamp içinde yer alacağı, dış etkiler kadar, o ülkenin iç yapısı tarafından da belirlenen bir olaydır. Buna karşılık, bir kampın içinde yer almak, o ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını çok büyük ölçüde etkiler. Bir an için Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu kamptaki yerine nasıl geldiği, ya da kamp değiştirmesi için ne gibi gelişmelerin gerektiği düşünülürse, dış dünya, ideoloji ve sınıfsal gelişim arasındaki yoğun etkileşim hemen ortaya çıkar.

Öğeler (ya da daha bilimsel bir deyişle, «bağımsız değişkenler») arasındaki yoğun etkileşim konusunda gözden kaçması gereken bir başka nokta, etkileşimin niteliğidir. Bu etkileşim, «diyalektik» bir nitelik taşır. Bir başka deyişle, öğelerden biri ötekini, ya da ötekileri, sürekli olarak kendi doğrultusunda değil, kimi zaman ters sonuçlar verecek bir biçimde etkiler. Kimi zaman da, ters yönlerde gelişen iki öğenin etkileşimi, hiç beklenmedik yeni bir doğrultuya yönelir. Buna en güzel örneklerden biri, sömürgecilik ve buna karşı görülen tepkilerdir. Bu nedenle, modelin işleyiş sırasında, hangi öğenin hangi öğeyi ne ölçüde etkilediği kadar, bu etkileşimin yönü de önemlidir. Kimi zaman ayrı yönlerdeki zıtların etkileşimi, aynı yöndeki pekiştirme kadar güçlü sonuçlar doğurabilir.

Her toplumun yapısını ve gelişmesini incelemekte kullanılabileceğini öne sürdüğüm bu model hakkındaki son bir açıklama, genel çerçeve açısından gereklidir. Bu üç öge arasındaki etkileşim, kesinlikle bir tarihsel çerçeve içine oturtulmalıdır. Her toplumun oluşumu, uzun ve karmaşık süreçlerin bir sonucudur. Bu nedenle modelimiz, ancak tarihsel açıdan ele alındığında bir anlam kazanır. Her öğenin tarihsel gelişimi ve öteki

öğelerle olan diyalektik etkileşimin tarihsel niteliği dikkate alınmazsa, model bütün geçerliliğini yitirir.

Bütün bu kuramsal açıklamaları, birkaç örnek, ile somuta indirgemeye çalışacağım:

Değişik öğelerin aynı doğrultudaki etkilerinin tek bir noktada kesişerek yaptığı baskı, Türkiye'nin çok partili düzene geçmesine yol açmıştır. İsmet Paşa'nın Atatürk'ü tamamlama ve aşma tutkusu, toplumda burjuvazinin gelişmesi, Batı dünyasında kapalı düzenlerin yenilmiş olması, Birleşik Amerika'nın çok partili demokrasi için verdiği öğütler, Batı'ya benzeme konusunda sahip olunan Ideolojik değer, hep aynı noktada yoğunlaşmış ve sonunda Türkiye bütün güçlülere karşın, kapalı düzenden açık düzene geçişin biçimsel koşullarını 1945- 1950 döneminde gerçekleştirmiştir. Bu geçişin kaçınılmazlığı, modelimizdeki her üç öğenin etkisinin de aynı doğrultuda buluşmasında belirlenir.

Öte yandan, sınıfsal gelişmenin, ideolojiyi ters yönde biçimlendirdiği bir örnek, Türkiye'nin 1950-1960 döneminde, Batı ile iyice pekişen ilişkilerinde görülür. Atatürkçülüğün yani Kemalist ideolojinin bir ürünü olan burjuvazi (özel girişim), bir ölçüde geliştikten sonra, daha da güçlenmek için Batı ile bütünleşmeye gitmiş ve böylece, kendisini yaratan ideolojinin «emperyalizme karşı olmak» ilkesini değiştirmiştir. Emperyalizme karşı yöneltilen her eleştiri, bu etkileme sonunda, komünistlikle ve dolayısı ile, Atatürkçülükten sapmakla suçlanmıştır. Hemen bu noktada, dış dünyanın aynı konuda, Türkiye'deki tarihsel ve sınıfsal gelişmeye ters, fakat Atatürkçülüğe uygun düşen bir etkisine değinmek gerekir. Kıbrıs bunalımı sonunda, Johnson mektubu ve Amerikan «ambargosu», yeniden, emperyalizme karşı olma ilkesini canlandırmıştır. Fakat bugün, sınıfsal yapı ve uzun süredir topluma aşıl原因an değerler, dış dünya ile Atatürkçülüğün aynı doğrultuda (dış siyasette bağımsızlaşma), olan etkisini önemli bir biçimde ters yönde etkilemektedir. Kanımca, bu birkaç yıl içinde, Türkiye'deki sınıfsal farklılaşma, işçi sınıfının gücünü siyasal iktidarda daha yoğun olarak duyurmasına yol açmazsa, dış dünyanın bütün ters yöndeki etkilerine karşın, Türkiye, uluslararası siyasetini daha bağımsız bir yöne doğru değiştiremeyecektir.

Modelimizin Türkiye'deki işleyişiyle ilgili son bir nokta, bu üç ögeden her birinin değişik zamanlarda, değişik ağırlıkta etkiler yaptığıdır. Örneğin, sınıfsal gelişmenin hız kazanmadığı dönemlerde, siyaset, toplumu o günkü ideolojiye göre biçimlendirmenin bir aracıydı. Böylece en önemli öge ideoloji, siyaset de onun aracı oluyordu. Oysa ki, sınıfsal gelişme ortaya çıkınca, artık, yeni sınıflar, ideoloji üzerinde etki yapmaya başladı. Böylece, siyaset, toplumu belirleyen bir araç olmaktan çıktı, toplumdaki gelişmeleri yansıtan bir olay durumuna geldi. **Bir başka deyişle, önceleri, toplumsal sınıflar siyaset yoluyla biçimlendirilirken, artık toplumsal sınıflar siyaseti egemenlikleri altına aldı.** Dün topluma egemen olan siyaset adamı, bugün toplumun egemenliği altına girdi. (Bu gerçeği anlayan siyaset adamı ve siyasal parti Türkiye'de yaşamını sürdürcek, bunu anlamayan yok olup gidecektir.)

Aynı çözümleme, ekonomi için yapılabilir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, ekonomik yapı, kollektivist, ya da kapitalist bir düzene doğru güdümlenebilecek ölçüde güçsüzdü. Bu durumda, yönetici sınıfın ideolojisi egemen oldu ve ekonomi, ideolojinin denetimi altında gelişti. (Aslında kapitalizme yönelmek, Osmanlı birikiminin etkisinden dolayı daha kolaydı.) Fakat, artık, güçlenen ekonomik yapı, ideolojiyi egemenliği altına almıştır. **Bugün sorun, toplumsal yapının, aydın geçinenlerin kafalarındaki ideolojik modellere göre biçimlendirilmesi değil, toplumda somut bir biçimde varlıklarını kanıtlamış olan sınıfların kendi ideolojileri doğrultusunda nasıl bir yapı amaçladıkları ve bu amaca varmak için ne ölçüde güçlü oldukları sorunudur.**

Öte yandan, belli doğrultuda izlenen uygulamaların, kendisine ters sonuçlar doğurduğu konusunda örnekler, kentleşme ve aile alanında verilebilir. Dışa bağımlı olarak enflasyoncu bir yaklaşımla geliştirilen tarım ve ekonomi, köyden kente büyük bir göçe yol açmıştır. Bu göçün ortaya çıkardığı gecekondulaşma olayı, buralarda yaşayan halkın, siyasal olarak, o güne değin izlenen uygulamalara ters eğilimler geliştirmesi sonucunu doğurdu. Sermaye sınıfının gelişmesine dönük uygulama, işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda düşünen insanlar yarattı. Böy-

lece, 1950-1970 arasında izlenen genel ekonomik siyaset, bu siyasete karşı çıkan grupları oluşturdu. Aynı çözümleme, burjuvazinin denetiminde gerçekleştirilen ekonomik değişimler sonunda işçi sınıfının güçlenmiş olması konusunda da geçerlidir. Bir başka örnek, aile alanında görülür. Egemen düzeni sürdürmek konusunda tutucu eğilimlerin kaynağı olarak kabul edilen aile, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçirdiği değişimler sonucu özellikle kentlerde ve gecekondu bölgelerinde, yeni beklentilerin, umutların ve yeni değerlerin kaynağı olmaktadır. Böylece, ileriye dönük beklentileri, yüksek, dolayısıyla da Türk siyasal yaşamını değişme yönünde etkileyecek olan bir nüfus, başka öğelerin etkilerine ek olarak aile içindeki değişimlerle de ortaya çıkmaktadır. Yalnızca burada dikkat edilmesi gereken nokta, ailedeki gelişmelerin, toplumda bugüne değin uygulanan ideolojiye ters düşen sonuçlar vermekle birlikte, Atatürk'ün devrimler yoluyla yapmak istediği yeniliklere uygun olmasıdır.

Sonuç olarak diyebilirim ki, Türk toplumu hakkında yargılara varmak için yalnızca doğru modeli ve doğru öğeleri kullanmak yetmez. Bunların kendi aralarındaki etkileşimlerin doğrultusunu, niteliğini ve tarihsel gelişim içinde sahip oldukları görelli ağırlıkları da bilmek gerekir.

Bu nedenle geleceğe ilişkin yargılarda bulunurken, artık sınıflaşmanın sahip olduğu büyük etki akıldan çıkarılmamalıdır. **Bugünkü gelişme eğilimleri, Türk toplumundaki değişmelerin, daha adaletli bir gelir dağılımına yönelen, demokratik hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması doğrultusunda olduğunu belirlemektedir.** Bu konuda, geleceğe ilişkin ipuçlarını «Siyaset», «Ekonomi», «Kentleşme», «Aile» bölümlerinde ve gelir dağılımı ile ilgili çözümlemelerin sonunda belirtmeye çalıştım. Özellikle «Sonuç» bölümündeki bütün incelemeleri, aslında, geleceği kestirebilmek amacıyla yaptım. **Bütün bu ipuçları, açıkça, Türkiye'nin daha etkin halk katılımına dayanan yeni bir toplumsal ve ekonomik düzene doğru geliştiğini ortaya koyuyor.** Bu noktada hemen dikkate alınması gereken iki öğe vardır. Bunlardan biri dış dünya'nın etkileridir. İlgili bölümün sonunda belirtmeye çalıştığım gibi, dış dünya, son zamanlarda Türkiye'yi daha bağım-

sız bir dış siyaset izlemeye yöneltici etkiler yaparken, Batı ile ekonomik bütünleşme, bu eğilimi engelleyici bir sonuç doğurmaktadır. Bu nedenle dış dünyada çok önemli değişimler olmadıkça, yakın gelecekte iç yapının dış öğelere egemen olacağı düşünülebilir. İkinci öge ise, çok daha önemlidir. Toplumdaki temel değişkenler arasındaki etkileşimin yönü, geleceğin biçimlenmesinde büyük bir rol oynayacaktır. Güçlenen halk katılımı ve işçi sınıfının yönetime ağırlığını koyması eğilimine nasıl tepkiler gelecek ve bunlar nasıl bir bireşime gidecektir? Örneğin, son yıllarda bu konudaki «diyalektik» etkileşim, 12 Mart muhtırasından sonra güçlenen özgürlükçü bir akıma ve 1973 seçimlerinden sonra CHP-MSP ortak hükümetine yol açmıştı.. Buna verilen yanıt ise, «gelenekçi - liberal» cephenin bir uzantısı olan, «Milliyetçi Cephe»nin oluşturulmasıydı.

Milliyetçi Cephe'nin iktidarı ise kendi hükümetini çok güç durumlarda bırakan «enflasyon», «Kıbrıs bunalımı» ve «güvenlik olayları» gibi öğelerin etkilerini arttırmış görünmektedir. Bu gelişmelerin diyalektik etkileşim içinde nasıl çözümlere yol açacağı, yakın gelecek için kestirilebilir. Fakat uzun dönem için, genel eğilim çizgileri belli olmakla birlikte, bu çizgilerin hangi somut olayları getireceğini kesinlikle saptamak zordur.

Görüldüğü gibi, toplumun gelişme eğilimleri, bir etki olarak, çeşitli ve değişik tepkiler yaratmaktadır. Bu tepkiler de, bir süre sonra yeni bireşimler oluşturarak, önceden öngörülmesi son derece güç birtakım gelişmelere yol açmaktadır. İşte bu nedenle, toplumun genel değişme doğrultusunun saptanması, geleceğin belirlenmesi için yeterli değildir. Bu doğrultunun nasıl bir etkileşim içinde ne biçimde gelişmelere yol açacağını da kestirmek gerekir. Temel öğelerimizin geleceği nasıl biçimlendireceği konusunda bu çalışmada ortaya koyduğum ipuçları ve eğilimler, ancak bu öğeler arasındaki etkileşimin yönü ile anlam kazanacaktır.

ZAMANDİZİN (Kronoloji)

Bu yapıtta, Türkiye'nin toplumsal yapısını ve bu yapının değişmesini incelerken, olayların zaman sırasına bağlı kalmadım. Ekonomi, siyaset aile gibi belli konuları ayrı ayrı ele almanın daha anlamlı çözümlerler yapılmasına olanak sağlayacağını düşünmüştüm. İşte bu nedenle, olayların zaman içinde birbirine bağlı olan akış ve oluşumunu bir ölçüde o'sa vurgulayabilmek için bu zamandizinin hazırladım. Dikkatli okuyucu, burada, pek çok olay arasındaki önemli bağlantıları görmekte zorluk çekmeyecektir. Bilinen örnek, Osmanlı - İngiliz ticaret antlaşması ile Tanzimat arasındaki ilişkidir. Öte yandan, örneğin, Cumhuriyet devrimleri ile ekonomiyi ulusallaştırma ve güçlendirme eylemleri arasındaki ilişkiler zamandizin içinde hemen ortaya çıkmaktadır. 1945 - 1950 arasındaki dönemin olayları ise, düzenin demokratikleştirilmesi ile iktidarın dine karşı tutumunun değişmesi arasındaki yakın ilgiyi belirlemektedir. Bir başka örnek, 1955 yılında görülür. Bu yılın olayları, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki ve Bandung toplantısındaki gayretkeşliğinin nedenini (üstelik geri çevrilen bir istek biçiminde) ortaya koyuyor. Son bir örnek 1966-1968 yıllarından verilebilir. Bu yılların olaylarına yakından bakıldığı zaman son yıllardaki şiddet olaylarının kimler tarafından nasıl ve hangi nedenle kışkırtıldığı hakkında önemli ipuçları elde edilebilir. Aslında birbirini etkileyen olaylar arasındaki ilişki örnekleri sonsuza değin çoğaltılabilir. Ben bir - iki örnekle yetiniyorum.

Türkiye'de zamandizin çalışmaları son derece azdır. Ancak Atatürk konusunda ciddi yapıtlar görülür. Ben bu boşluğu doldurmaya yöneldim. Çünkü böyle bir çabanın, ayrı

bir çalışma konusu olduğuna inanıyorum. Burada yalnız olayların akışlarındaki genel eğilimleri belirlemeye çalıştım.

Olay'ar kalabalığı içinde, genel eğilimlerin yitirilmesini engellemek için oldukça seçici davrandım. Bu arada, ekonomik ve toplumsal olaylar ile, dış dünyaya ilişkin olaylara da olanaklı olduğu ölçüde yer verdim. Hiç kuşkusuz, yapıt hakkında genel eleştirilerle birlikte, bir tarihçi açısından son derece ilkel nitelik taşıyan bu zamandizin üzerindeki yorumlar da, bana, ilerdeki çalışmalarım için ışık tutacaktır.

Zamandizinin hazırlanmasında en önemli kaynak günlük gazetelerin eski sayıları oldu. Ayrıca, aşağıda belirttiğim değerli çalışmalar en çok başvurduğum yapıtlar arasındadır.

- Akbayar, Yaman, 1975, 1 Yılın Kılavuzu, 1974, İstanbul, Fakülteler Matbaası.
- Arar, İsmail, 1968, Hükümet Programları, 1920-1965, İstanbul, Burçak Yayınevi.
- Jaschke, Gotthard, 1939, Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, 1918-1923, İstanbul, İstanbul Üniversitesi.
- 1941, Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, 1923-1930, İstanbul, İstanbul Üniversitesi.
- 1970, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- 1973, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Kocatürk, Utkan, 1973, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özerdim, Sami N., 1974, Atatürk Devrimi Kronolojisi, Ankara, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz, 1967, Türkiye Tarihi XII, İstanbul, Hayat Yayınları.
- Robinson, Richard, D., 1965, The First Turkish Republic, Massachusetts, Harvard University Press.
- Sülker, Kemal, 1973, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Tökin, F. Hüseyin, 1965, Türk Tarihinde Siyasal Partiler, İstanbul Elif Kitabevi.
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1973, Türkiye Yılı, 1973, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- «Türkiye Kronolojisi», Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, Kaynak Kitaplar.

- 1821
25 Mart. Yunanistan bağımsız oldu.
- 1826
12 May. Yeniçerilik kaldırıldı.
- 1831
11 Kas. İlk Türkçe gazete yayınlandı.
- 1838
16 Ağu. İngiltere ile ticaret sözleşmesi imzalandı.
- 1839
3 Kas. Tanzimat ilan edildi.
- 1856
18 Şub. Islahat Fermanı okundu.
- 1868
6 Mar. Divan-ı Ahkam-ı Adliye adı ile Yargıtay kuruldu. (10 Mayıs 1926'da Eskişehir Temyiz Mahkemesi olarak yeniden canlandırıldı.)
10 May. Danıştay kuruldu. (6 Temmuz 1927'de Cumhuriyet hükûmeti tarafından yeniden örgütlendi.)
19 Haz. İstanbul Emniyet Sandığı kuruldu.
- 1873
23 Oca. Kasımpaşa tersanesinde işçi grevi yapıldı.
- 1876
10 May. Gazetelere ilk kez sansür kondu.
23 Ara. Birinci Meşrutiyet ilan edildi.
- 1877
5 Şub. Mithad Paşa görevinden alındı.
19 Mar. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı açıldı.
9 Nis. Namık Kemal Magosa'ya sürüldü.
- 1878
14 Şub. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı kapattı.
4 Haz. Kıbrıs, Rusya'ya karşı destek sağlamak için İngilizlere verildi.
- 1884
6 May. Mithad Paşa Taif'de öldürüldü.
- 1908
6 Tem. Niyazi Bey Makedonya'da Abdülhamid'e karşı başkaldırdı.
23 Tem. Manastır'da İkinci Meşrutiyet ilan edildi.
24 Tem. İkinci Meşrutiyet ilan edildi. Basından sansür kaldırıldı.

- 4 Ağu. Sadrazam Sait Paşa görevinden ayrıldı.
 - 5 Ağu. Kamil Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.
 - 1 Eyl. Ahrar Partisi kuruldu.
 - Ara. Genel seçimler yapıldı.
 - 17 Ara. Meclis-i Mebusan açıldı.
- 1909**
- 13 Oca. Kamil Paşa kabinesi güven oyu aldı.
 - 13 Şub. Kamil Paşa kabinesi görevden ayrıldı.
 - 14 Şub. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti kurmakla görevlendirildi.
 - 5 Nis. İttihad-ı Muhammedi Partisi kuruldu.
 - 6 Nis. Gazeteci Hasan Fehmi vuruldu.
 - 13 Nis. 31 Mart ayaklanması başladı.
 - 14 Nis. Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlıktan ayrıldı, yerine Tevfik Paşa geçti.
 - 22 Nis. Osmanlı Senatosu ve Meclis-i Mebusan'ı Yeşilköy'de tek meclis olarak toplandı.
 - 23 Nis. Hareket Ordusu İstanbul'a girdi.
 - 27 Nis. Meclis-i Mebusan, II. Abdülhamid'i tahttan indirmeye karar verdi. Yerine Mehmed V olarak Sultan Reşad getirildi.
 - 1 May. Tevfik Paşa sadrazam olarak yerinde bırakıldı.
 - 5 May. Tevfik Paşa görevden ayrıldı, yerine Hüseyin Hilmi Paşa atandı.
- 1910**
- 12 Oca. Hüseyin Hilmi Paşa görevden alındı, yerine Hakkı Paşa getirildi.
 - 30 Oca. Ahrar Partisi kapatıldı.
 - Eyl. Osmanlı Sosyalist Fırkası kuruldu.
- 1911**
- 2 May. Adalet Bakanlığı kuruldu.
 - 11 Tem. Gazeteci Zeki Bey vuruldu.
 - 28 Eyl. İtalya Osmanlılara savaş açtı ve Trablusgarb'a saldırdı.
 - Hakkı Paşa Hükümeti görevden ayrıldı.
 - 21 Kas. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.
- 1912**

- 18 Oca. Meclis-i Mebusan dağıtıldı.
- 15 Mar. İki uçak satın alınarak İstanbul'a getirildi.
May. Halaskâr Zabitan Grubu kuruldu.
- 21 Tem. Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti kuruldu.
(İttihatçılara karşı)
- 25 Tem. Halaskâr Zabitan Grubu basında bir bildiri yayınladı.
- 16 Eki. Balkan Savaşı başladı.
- 29 Eki. Kamil Paşa Hükümeti kuruldu.
- 3 Ara. Balkan Savaşı'nın ilk ateş-kes kararı alındı.
- 1913**
- 23 Oca. Bab-ı âli baskını yapıldı. Mahmud Şevket Paşa Sadrazam oldu.
- 26 Mar. Edirne Bulgarlar'a teslim oldu.
- 30 May. Londra Antlaşması imzalandı.
- 12 Haz. Mahmud Şevket Paşa öldürüldü.
- 13 Haz. Said Halim Paşa Hükümeti kuruldu.
- 30 Haz. 2. Balkan Savaşı başladı.
- 12 Tem. Edirne geri alındı.
- 29 Eyl. Osmanlı - Bulgaristan Savaşı başladı.
- 1914**
- 6 Nis. Askeri Yargıtay kuruldu.
- 29 Eki. Osmanlı Bayrağı çekmiş olan Alman savaş gemileri Rusya'ya saldırdı.
- 11 Kas. Osmanlılar İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş açtı.
- 12 Ara. Doğu'da Sarıkamış askeri eylemi başlatıldı (Sonuç büyük yıkım).
- 1915**
- 18 Mar. Müttefik orduları Çanakkale Boğazı'na saldırdı.
- 25 Nis. Müttefik orduları Çanakkale'ye çıkarma yaptı.
- 8 May. Mustafa Kemal, Müttefikleri Çanakkale'de durdurdu.
- 10 Ağu. Mustafa Kemal, Müttefikleri Çanakkale'de ikinci kez durdurdu (Conkbayırı).
- 14 Eki. Bulgaristan savaşa katıldı.
- 1917**
- 4 Şub. Talat Paşa Sadrazam oldu.
- 23 Şub. Rusya'da devrim başladı.
- 18 Mar. Mustafa Kemal İkinci Ordu Komutanlığına atandı.

- 7 Kas. Rusya'da Bolşevikler iktidarı ele geçirdi. (Eski takvime göre 25 Ekim).

1918

- 6 Oca. Sosyal Demokrat Fırkası kuruldu.
18 Oca. Amerika Başkanı Vilson (Wilson) «Ondört ilke»yi yayınladı.
3 Tem. Sultan Reşad öldü.
4 Tem. Vahidettin, Mehmed VI olarak tahta çıktı.
6 Tem. Talat Paşa ikinci kabinesini kurdu.
14 Eki. Talat Paşa hükûmeti sona erdi.
Eki. Ahmed İzzet Paşa Hükûmeti kuruldu.
Eki. İttihat ve Terakki Partisi'nin son kongresi başladı. (18 Ekimde bitti.)
30 Eki. Mondros ateş-kes'i imzalandı.
2-3 Kas. İttihat ve Terakki Partisi liderleri yurt dışına kaçtı.
8 Kas. İzzet Paşa sadrazamlıktan ayrıldı.
11 Kas. Tevfik Paşa yeni kabineyi kurdu.
13 Kas. Düşman gemileri İstanbul'a demirledi.
Mustafa Kemal İstanbul'a geldi.
21 Kas. Meclis-i Mebusan dağıtıldı.

1919

- 1 Oca. İngilizler Antep'e girdi.
13 Oca. İkinci Tevfik Paşa Hükûmeti kuruldu.
29 Oca. Osmanlı Mesai Fırkası kuruldu.
8 Şub. Fransız birlikleri İstanbul'a çıktı.
12 Şub. Trabzon'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.
20 Şub. Türkiye Sosyalist Fırkası kuruldu.
24 Şub. Üçüncü Tevfik Paşa Hükûmeti kuruldu.
3 Mar. Doğu Anadolu Müdafa-i Hukuk örgütü Erzurum'da kuruldu.
4 Mar. Damat Ferid Paşa Hükûmeti kuruldu.
29 Mar. İtalyanlar Antalya'ya çıktı.
30 Mar. İzmir ve çevresi, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletler tarafından Yunanlılar'a verildi.
Damat Ferit Paşa, İngiliz mandası için hazırladığı bir planı İngiliz yüksek komiseri Kaltrop'a (Calthrop) verdi.
13 Nis. Ermeniler Kars'ı aldı.
29 Nis. İtalyanlar Antalya'yı aldı.

- 30 Nis. Mustafa Kemal Üçüncü Ordu Müfettişliğine atandı.
- 11 May. İtalyanlar, Fethiye, Bodrum ve Marmaris'e girdi.
- 15 May. Birinci Dünya Savaşını kazanan devletlerin destek ve koruması altında, Yunanlılar İzmir'e çıktı.
- 16 May. Mustafa Kemal, İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıktı.
- 19 May. Mustafa Kemal Samsun'a vardı.
- 25 May. Manisa, Bayındır, Selçuk, Yunanlılar tarafından alındı.
- 26 May. İstanbul Hükümeti İngiliz mandasını kabul etmeye karar verdi.
- 27 May. Aydın Yunanlıların eline geçti.
- 28 May. Yunanlılara karşı ilk örgütlü direnme Ödemiş'te görüldü.
- 8 Haz. Mustafa Kemal İstanbul'a geri çağrıldı.
- 13 Haz. Mustafa Kemal Amasya'ya geldi.
- 16 Haz. Amiral Kaltrop, (Calthrope) Mustafa Kemal'in İstanbul'a geri alınmasını istedi.
- 17 Haz. Erzurum Müdafa-i Hukuk Kongresi toplandı.
- 22 Haz. Mustafa Kemal, düşmana karşı direnme eylemlerinin örgütlenmesi için Amasya bildirisini yayınladı.
- 23 Haz. Mustafa Kemal Üçüncü Ordu Müfettişliğinden alındı ve İstanbul'a geri çağrıldı.
- 27 Haz. Mustafa Kemal Sivas'a geldi.
- 4 Tem. Aydın ikinci kez Yunanlılar tarafından alındı.
- 8 Tem. Mustafa Kemal bütün görevlerinden ve askerlikten ayrıldı.
- 21 Tem. Damat Ferid Paşa, üçüncü kabinesini kurdu.
- 23 Tem. Erzurum Kongresi toplandı.
- 7 Ağu. Erzurum Kongresi sona erdi.
- 9 Ağu. Mustafa Kemal İstanbul Hükümeti tarafından ordudaki görevlerinden alındı.
- 4 Eyl. Sivas Kongresi toplandı.
- 7 Eyl. Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.
- 11 Eyl. Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin sürekli temsil heyetinin başkanı seçildi.

- 12 Eyl. İstanbul Hükümeti, İngiltere ile İngiliz mandasının kabul edildiğine ilişkin anlaşmayı imzaladı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, İstanbul Hükümeti ile her türlü haberleşmeyi kestiler.
- 2 Eki. Damat Ferit Paşa Kabinesinin 30 Eylülde görevden ayrılması üzerine Ali Rıza Paşa Kabinesi kuruldu.
- 17 Eki. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin kurduğu bir komisyon, ateş-kesten berî, İzmir ve Aydın dolaylarındaki Yunanlı nüfusun güvenliğinin tehlikede olmadığını, Müslümanların, Yunanlıların soykırımına giriştikleri savının gerçek dışı olduğunu, Türk halkına karşı girişilen düşmanca eylemlerden Yunan birliklerinin sorumlu bulunduğunu belirtti.
- 22 Eki. İstanbul Hükümetinin bir temsilcisi Amasya'da Mustafa Kemal'le görüştü.
- Eki.-Kas. Yeni Meclis-i Mebusan için seçimler yapıldı.
- 29 Eki. Fransız birlikleri Antalya'yı aldı.
- 27 Ara. Mustafa Kemal Ankara'ya geldi.

1920

- 12 Oca. Yeni seçilen Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplandı.
- 28 Oca. Ulusal Ant Milli Misak Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edildi.
- 3 Mar. Ali Rıza Paşa Kabinesi, Müttefik'lerin baskıları sonunda görevden ayrıldı. Yeni Kabinayı Salih Paşa kurdu.
- 15 Mar. Pek çok önde gelen Osmanlı aydını İstanbul'da, Müttefiklerce tutuklandı ve Malta'ya sürüldü.
- 16 Mar. İstanbul, resmen İngiliz askerî denetimine alındı.
- 18 Mar. Meclis-i Mebusan, İstanbul'daki son toplantısını yaptı.
- 1 Nis. Ermenistan'ın mandası Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletler tarafından Milletler Cemiyeti'ne önerildi. Bağımsız bir Ermenistan kurulmasına karar alındı.
- 2-5 Nis. Salih Paşa Hükümeti görevden ayrıldı, yeni Hükümet Damat Ferit Paşa tarafından kuruldu.
- 9 Nis. İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak Ankara'ya geldiler.

- 11 Nis. Padişah, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı resmen dağıttı.
Mustafa Kemal ve arkadaşları Şeyhülislam Dürrizade tarafından bir fetva ile ölüme mahkum edildi.
- 20 Nis. Birleşik Amerika, Ermenistan'ı tanıdı.
- 22 Nis. Osmanlı Hükümeti Paris Barış toplantısına çağrıldı.
- 23 Nis. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı.
- 24 Nis. Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclis'i Başkanlığına seçildi.
- 29 Nis. Hıyanet-i Vataniye yasası kabul edildi. Fesin kaldırılması önerisi geri çevrildi.
- 30 Nis. Mustafa Kemal yabancı ülkelere yeni Türk Devletinin kuruluşunu bildirdi.
- 2 May. İcra Vekilleri Heyetinin Suret-i Teşekkülü hakkında yasa kabul edildi.
- 3 May. T.B.M.M. ilk kabineyi seçti.
- 9 May. T.B.M.M. İslâm Ülkelerine bir bildiri yayınladı.
- 11 May. T.B.M.M. Moskova'ya bir heyet yolladı.
Mustafa Kemal, İstanbul'daki bir divan-ı harp mah' kemesi tarafından ölüme mahkum edildi. (Padişah bu kararı 24 Mayıs'ta onayladı.)
- 13 May. Damat Ferit Paşa, T.B.M.M.'ce vatan haini ilan edildi.
- 30 May. Fransızlarla Ankara Hükümeti arasında ateş-kes imzalandı.
- 3 Haz. Sovyetler Birliği Ulusal Ant ile ilan edilen sınırları tanıdı.
- 7 Haz. T.B.M.M. 16 Mart 1920'den beri İstanbul Hükümetinin uluslararası antlaşma imzalamaya yetkisi olmadığına karar verdi.
- 10 Haz. Sevr Antlaşması İstanbul Hükümetine sunuldu.
- 17 Haz. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi kuruldu.
- 22 Haz. Yunanlılar, Loid Corc'un (Lloyd George) da desteğiyle, Osmanlıları barış antlaşmasını imzalamaya zorlamak için Anadolu'da ilerlemeye başladı.
- 25 Haz. İngiliz birlikleri Mudanya ve Bandırma'ya çıktı.
- 3 Tem. Damat Ferit Paşa T.B.M.M.'ce ölüme mahkum edildi.

- 9 Tem. Bursa, Yunanlılar tarafından alındı.
- 18 Tem. T.B.M.M. Ulusal Ant'ı kabul etti.
- 25 Tem. Yunanlılar Edirne'yi aldı.
- 31 Tem. Beşinci Damat Ferit Paşa Kabinesi kuruldu.
- 10 Ağu. Sevr Antlaşması İstanbul Hükümeti tarafından imzalandı.
- 19 Ağu. T.B.M.M. Sevr Antlaşmasını imzalayanları ülkeden sürme kararı verdi.
- 24 Ağu. Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasındaki görüşmeler ertelendi.
- 1-9 Eyl. T.B.M.M.den bir heyet, Baku'daki Doğu Ulusları Kongresine katıldı. Burada Türkiye'yi de kapsayan bir Doğu Ulusları Sovyet Federasyonu kurulması tartışıldı.
- 11 Eyl. Asker kaçakları hakkında yasa kabul edildi ve İstiklal Mahkemeleri kuruldu.
- 13 Eyl. Mustafa Kemal Halkçılık Programını T.B.M.M.'ne sundu (Kabülü 18 Eylül).
- 22 Eyl. İlk Sovyet askeri yardımı Trabzon'a geldi.
- 28 Eyl. Kazım Karabekir, Ermenilere karşı saldırıya geçti.
- 17 Eki. Damat Ferit Paşa Kabinesi görevden ayrıldı.
- 19 Eki. Mustafa Kemal'in buyruğu ile resmi Türk Komünist Partisi kuru'du.
- 21 Eki. Tevfik Paşa Kabinesi kuruldu.
- 2 Kas. Kars geri alındı.
- 8 Kas. Ali Fuad Paşa, Batı Cephesi Komutanlığından alındı.
- 9 Kas. İsmet Paşa Batı Cephesi Komutanlığına atandı.
- 21 Kas. Ali Fuad Paşa, İlk Türk elçisi olarak Sovyet Rusya'ya gönderildi.
- 22 Kas. Birleşik Amerika Başkanı Vilson, Trabzon, Erzurum ve bütün Doğu illerinin Ermenistan'a verileceğini açıkladı.
Sovyet Rusya; Ermenistan'ın bir Sovyet Cumhuriyeti olduğunu açıkladı.
- 2-3 Ara. Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması imzalandı.
- 29 Ara. Çerkes Etem, Kütahya'da düzenli Ulusal Güçlere saldırdı.

- 5 Oca. Çerkes Etem Yunanlılar'a katıldı.
- 10 Oca. Yunanlılar'a Karşı Birinci İnönü Savaşı kazanıldı.
- 20 Oca. T.B.M.M. ilk Anayasayı kabul etti.
- 24 Oca. Hükümet içinde Başbakanlık görevi kuruldu. T.B.M.M. Ankara-Sivas demiryolunun yapılması için karar verdi.
- 28 Oca. Mustafa Suphi öldürüldü.
- 31 Oca. Sadrazam Tevfik Paşa T.B.M.M.'nin kabul ettiği Anayasayı tanımadığını bildirdi.
- 7 Şub. İlk Anayasa yürürlüğe girdi.
- 21 Şub. Sevr Antlaşmasını gözden geçirmek için Londra Konferansı başladı.
- 1 Mar. Afganistan ile dostluk antlaşması imzalandı.
- 11 Mar. Batum, Ulusal Güçler tarafınd alındı.
- 12 Mar. Ulusal Marş kabul edildi.
- 13 Mar. İtalyanlar'la anlaşma yapıldı. Ekonomik ayrıcalıklar karşılığında, İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeyi kabul ettiler.
- 16 Mar. Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalandı. Türkler Batum'dan çekildi, Sovyetler, Kars ve Ardahan'ın Türk olduğunu kabul etti.
- 21 Mar. Moskova Antlaşması, T.B.M.M.'ce onaylandı.
- 23 Mar. Yunanlılar Anadolu'da saldırıya geçti.
- 31 Mar. İkinci İnönü Savaşı kazanıldı.
- 12 Nis. F'es yasaklandı.
- 23 Nis. 23 Nisan ulusal bayram günü olarak kabul edildi.
- 10 May. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Meclis Grubu kuruldu ve Mustafa Kemal başkan seçildi.
- 19 May. T.B.M.M. yeni hükümeti seçti.
- 13 Haz. Ziya Gökalp Ankara'ya geldi.
- 30 Haz. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu kuruldu.
- 5 Tem. İtalyanlar Antalya'dan çekildi.
- 10-19 Tem. Yunanlılar, Kütahya, Afyon ve Eskişehir'i aldı.
- 5 Ağu. Mustafa Kemal Başkomutan olarak, T.B.M.M.'nin bütün yetkileriyle donatıldı.
- 23 Ağu. Sakarya Savaşı başladı.
- 10 Eyl. Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Mûteallik, yasa kabul edildi.

- 13 Eyl. Sakarya Savaşı kazanıldı.
- 19 Eyl. Mustafa Kemal'e Mareşal rütbesi ve Gazi sanı verildi.
- 13 Eki. Azarbeycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Kars Antlaşması imzalandı.
İşçi Sosyalist Fırkası kuruldu.
- 20 Eki. Fransızlarla Ankara Antlaşması imzalandı.
Fransızlar Anadolu'yu boşaltmayı kabul ettiler.
- 31 Eki. Ma'ta'da tutuklu bulunan Türk sürgünleri geri döndü.

1922

- 22 Mar. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan ülkeler Türkiye ve Yunanistan'a barış önerdi.
- 5 May. T.B.M.M. Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerini uzatmadı.
- 6 May. Mustafa Kemal'in konuşması üzerine, olağanüstü başkomutanlık yetkileri uzatıldı.
- 12 Haz. Müstakil Sosyalist Fırka kuruldu.
- 26 Haz. Ankara hükümeti İran tarafından tanındı.
- 8 Tem. İcra vekilleri heyetinin, Meclis Başkanınca aday gösterilmeden Mec'is tarafından seçilmesi kabul edildi.
- 9 Tem. Fevzi Paşa hükümeti görevden ayrıldı.
- 12 Tem. Yeni hükümet kuruldu, Rauf Orbay Hükümet başkanı seçildi.
- 31 Tem. İstiklâl Mahkemeleri kaldırıldı.
- 8 Ağus. Enver Paşa Sovyetler Birliği'nde Türkistan'ın özgürlüğü için çarpışırken öldürüldü.
- 26 Ağü. Yunanlılar üzerine büyük saldırı baş'adı.
- 30 Ağü. Dumlupınar'da Yunanlılar'a karşı zafer kazanıldı.
- 1 Eyl. Mustafa Kemal «Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, İleri» diye biten günlük buyruğunu yayınladı.
- 5 Eyl. Bursa geri alındı.
- 9 Eyl. İzmir geri alındı.
- 15 Eyl. Loid Corc, Müttefiklerine ve İngiliz sömürgelelerine, Boğazların Türklere karşı savunulması için yardım etmelerini sağlamak amacıyla başvurdu.
- 23 Eyl. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletler, Ankara hükümetine, ateş-kes için başvurdu.

- 27 Eyl. Yunanistan'da ihtilal oldu. Kral Konstantin tahtı bıraktı.
- 11 Eki. Mudanya ateş-kes'i imzalandı.
- 19 Eki. Ankara hükümetinden bir heyet İstanbul'a geldi.
- 26 Eki. İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in önerisiyle, ordu-daki görevini bırakarak dışişleri bakanı oldu.
- 28 Eki. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmış olan devletler, Lozan'da toplanacak Barış Konferansı için hem Ankara, hem İstanbul hükümetine çağrı yol'adılar.
- 30 Eki. T.B.M.M., Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğine ve Yeni Türk Devletinin İmparatorluğun yerine geçtiğine karar verdi.
- 1 Kəs. Saltanat kaldırıldı.
- 5 Kas. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Lozan'a doğru yola çıktı.
- 17 Kəs. Vahdettin bir İngiliz savaş gemisi ile ülkeden kaçtı.
- 18 Kas. Abdülmecid Efendi, T.B.M.M.'nce Halife seçildi.
- 20 Kas. Lozan barış görüşmeleri başladı.
- 2 Ara. Mustafa Kemal'in milletvekili seçilmesini önlemek için yasa önerisi yapıldı.
- 6 Ara. Mustafa Kemal Halk Fırkasını kurmak yolundaki düşüncesini açıkladı.

1923

- 16-17 Oca. Mustafa Kemal İzmit'te bir basın toplantısı yaptı.
- 4 Şub. Lozan görüşmeleri kesildi.
- 17 Şub. Türkiye İktisat Kongresi İzmir'de çalışmalarına başladı.
- Çalışma'ar 4 Mart'a dek sürdü.
- 2 Mar. Latin harflerinin kabulüne ilişkin bir öneri İzmir İktisat Kongresinde geri çevrildi.
- 1 Nis. T.B.M.M. yeni seçimlere gitme kararı aldı.
- 8 Nis. Mustafa Kemal, parti programının çekirdeği olarak dokuz ilkeyi ilan etti.
- 16 Nis. T.B.M.M. yeni seçimler için kendisini dağıttı.
- 23 Nis. Lozan görüşmeleri yeniden başladı.
- Tem. Genel seçimler yapıldı.

- 24 Tem. Lozan Antlaşması imzalandı.
- 4 Ağu. Rauf Bey, görevinden ayrıldı.
- 11 Ağu. İkinci T.B.M.M. Ankara'da toplandı.
- 13 Ağu. Mustafa Kemal Meclis Başkanlığına seçildi.
- 23 Ağu. T.B.M.M. Lozan Antlaşmasını onayladı.
- 9 Eyl. Halk Fırkası kuruldu.
- 20 Eyl. İstanbul'da kapitülasyonlara göre çalıştırılan yabancı ü'ke postaneleri kapatıldı.
- 2 Eki. Yabancı ülkelerin askerleri İstanbul'dan ayrıldı.
- 13 Eki. Ankara Başkent oldu.
- 27 Eki. Fethi Bey Kabinesi, Mustafa Kemal'in öğüdüy-le, görevden ayrıldı.
- 29 Eki. Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Cumhur-başkanı oldu.
- 30 Eki. İsmet Paşa Cumhuriyet'in ilk kabinesini kurdu.
- 20 Kas. Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası ile birleşti.
- 24 Kas. Sayıştay T.B.M.M.'nce yeniden örgütlendi.
- 26 Ara. Genel bağışlama yasası kabul edildi.

1924

- 7 Oca. Bağımsızlık Savaşı sırasındaki tutumlarından dolayı 150 kişi yurt dışına sürüldü. (26 Haziran 1938'de bağışlandılar.)
- 15-22 Şub. İzmir'de savaş oyunları yapıldı. Mustafa Kemal komutanlarla, yapılacak yenilikleri görüştü.
- 3 Mar. Hilafet kaldırıldı.
Dinsel öğretim yasaklandı ve öğretim birleştirildi.
Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı.
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti kaldırıldı.
Diyanet işleri kuruldu.
- 5 Mar. İktisat Vekaleti yerine Ziraat Vekaleti ve Tica-ret Vekaleti kuruldu.
- 6 Mar. İsmet Paşa görevden ayrıldı. Yeni kabineyi yi-ne kendisi kurdu.
- 18 Mar. Köy yasası kabul edildi.
- 3 Nis. Seçim yasası değiştirilerek, 18 yaşından büyük olan bütün erkeklerin oy kullanması sağlandı.
- 4 Nis. Tarım kredilerini düzenleyen yasa kabul edildi.
- 8 Nis. Dinsel mahkemeler kaldırıldı.

- 9 Nis. Dışa mal satan sanayilerin hammaddelerine vergi bağışıklığı tanıyan yasa kabul edildi.
- 20 Nis. Anayasa kabul edildi.
- 4 Ağu. Lozan Antlaşması yürürlüğe girdi.
- 6 Ağu. Musul konusundaki Türk-İngiliz anlaşmazlığı, Milletler Cemiyeti'ne gönderildi.
- 26 Ağu. İş Bankası kuruldu.
- 25 Eki. Ziya Gökalp öldü.
- 30 Eki. Mustafa Kemal kimi komutanlara, askerlik ile siyaset arasında bir seçim yapmalarını bildirdi.
- 10 Kas. Halk Fırkası Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı.
- 17 Kas. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.
- 21 Kas. İsmet Paşa başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Fethi Bey, kabineyi kurdu.

1925

- 2 Oca. İşçilere haftada bir gün tatili zorunlu kılan yasa kabul edildi.
- 11 Şub. Şeyh Sait Kürt başkaldırmasını başlattı.
- 17 Şub. Aşar vergisi kaldırıldı.
- 25 Şub. Dinin siyasette bir araç olarak kullanılmasını yasaklayan yasa çıkarıldı.
- 2 Mar. Fethi Bey Hükümeti, görevden ayrıldı.
- 3 Mar. Yeni Hükümeti İsmet Paşa kurdu.
- 4 Mar. Takrir-i Sükun Yasası kabul edildi. İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Komünist etkinlikler yasaklandı.
- 5 Nis. Şeker fabrikalarını kuran yasa kabul edildi.
- 19 Nis. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yasası kabul edildi.
- 3 Haz. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.
- 29 Haz. Kürt ayaklanması bastırıldı. Önderleri asıldı.
- 24 Ağu. Mustafa Kemal halk içinde ilk kez şapka ile görüldü.
- 4 Eyl. Müslüman kadınlar ilk kez İstanbul'da bir baloya katıldı.
- 5 Kas. Ankara Hukuk Okulu açıldı.
- 23 Kas. Danıştay yeniden örgütlendi.
- 25 Kas. Şapka yasası çıkarıldı.

- 30 Kas. Tekke ve Türbeler kapatıldı.
- 8 Ara. Maarif Vekaleti ırk ayrılığını yasakladı
- 16 Ara. Mil'etler Cemiyeti Musul'u, Irak'a verdi.
- 17 Ara. Sovyetler Birliği ile saldırmazlık anlaşması imzalandı.
- 26 Ara. Uluslararası saat ve takvim kabul edildi.

1926

- 1 Oca. Yeni saat ve takvim sistemi yürürlüğe girdi.
- 17 Şub. Medeni yasa kabul edildi. (Yürürlüğe girmesi 4 Ekim.)
- 1 Mar. Ceza yasası kabul edildi. (Yürürlüğe girişi 1 Temmuz.)
- 22 Mar. Memurin yasası kabul edildi.
İçki tekeli devlete verildi. (Yürürlüğe girmesi 1 Haziran.)
Milli Eğitim yeniden örgütlendi.
- 10 Nis. İktisadi kuruluşlarda Türkçe kullanılmasını zorunlu kılan yasa kabul edildi.
- 22 Nis. Borçlar yasası kabul edildi.
Türk-İran sınır sorunlarının çözümü için antlaşma yapıldı.
- 22 May. Emlak ve Eytam Bankası yasası kabul edildi.
(14 Haziran 1946'da Türkiye Emlak Kredi Bankası oldu.)
- 5 Haz. Türkiye, İngiltere ve Irak ile anlaşmalar imzalanarak, Türk-Irak sınırını saptadı. Musul Irak'ta kaldı.
- 15 Haz. Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir suikastı açığa çıktı.
- 28 Haz. Yeni ticaret yasası kabul edildi. (Yürürlüğe girişi 4 Ekim.)
- 1 Tem. Deniz ticareti Türkiye'nin tekeline alındı.
- 1 Eyl. Medeni nikah zorunlu kılındı.
- 11 Eyl. Ankara'da ilk otomatik telefon hizmete girdi.
- 26 Kas. Alpullu Şeker fabrikası açıldı.

1927

- 13 Oca. Birleşik Amerika Senatosu, Ermeni kulisi sonunda, Lozan Antlaşmasını onaylamadı.
- 17 Şub. Türkiye ile Birleşik Amerika arasında yeniden siyasal ilişkilerin kurulması çalışmaları başladı.
(1917'de kesilmişti.)

- 28 May. Teşvik-i Sanayi yasası kabul edildi.
- 1 Haz. Devlet Demiryolları ve Limanları yönetimi kuruldu.
- 7 Haz. Köylerdeki eğitimle ilgili yasa kabul edildi. (3 yıllık ilkokullar açıldı.)
- 1 Tem. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı olarak İstanbul'a geldi.
- 2 Eyl. Genel Seçimler yapıldı.
- 15-22 Eki. Mustafa Kemal İkinci CHP. kurultayında büyük söylevini verdi.
- 28 Eki. İlk nüfus sayımı yapıldı.
- 1 Kas. T.B.M.M. Üçüncü dönem çalışmaları başladı. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildi.
- 2 Kas. Yeni kabineyi İsmet Paşa kurdu.
- 1928**
- 1 Oca. Anadolu'daki demiryollarının bir kısmı ulusallaştırıldı.
- 10 Nis. Devlet hukuksal olarak laikleştirildi.
- 24 May. Uluslararası rakam sistemi kabul edildi.
- 9 Ağu. Mustafa Kemal latin alfabesini halka açıkladı.
- 1 Kas. latin harflerinin kullanılması yasası çıkarıldı.
- 1929**
- 19 Oca. Türkiye Kellog-Briand Antlaşmasına katıldı.
- 4 Mar. Hükûmete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükun yasası kaldırıldı.
- 1 Tem. Tarım kredi kooperatifleri yasası kabul edildi.
- 8 Tem. Koruyucu gümrük duvarları kabul edildi.
- 1 Eyl. Liselerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı.
- 1930**
- 30 Oca. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu) kuruldu.
- 1 Şub. İstatistik Umum Müdürlüğü hakkında kuruluş yasası çıkarıldı.
- 20 Şub. Türk parasının değerini koruma yasası çıkarıldı.
- 3 Nis. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı (yerel seçimlerde) tanındı.
- 24 Nis. Genel sağlığı koruma (Umumi Hıfzısıhha) yasası çıkarıldı.
- 9 Haz. Tütün tekeli yasası kabul edildi.

- 11 Haz. Merkez Bankası kuruldu.
- 15 Haz. Türkiye, kibritle tekeli karşılığında Amerikan - Türk yatırım firmasından 10 milyon dolarlık ilk dış krediyi aldı.
- 12 Ağu. Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.
- 30 Ağu. Ankara-Sivas demiryolu açıldı. İsmet Paşa başbakan olarak devletçilik siyasetini açıkladı.
- 23 Eyl. Yerel seçimler yapıldı.
- 25 Eyl. İsmet Paşa görevden ayrıldı.
- 27 Eyl. Yeni kabineyi yine İsmet Paşa kurdu.
- 29 Eyl. Ahali Cumhuriyet Fırkası kuruldu.
- 5-13 Eki. Türkiye, Birinci Balkan Konferansına katıldı.
- 30 Eki. Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara Antlaşması imzalandı.
- 17 Kas. Serbest Fırka kendisini kapattı.
- 23 Kas. Menemen'de Derviş Mehmed ayaklandı, Yedeksubay, öğretmen Kubilay öldürüldü.

1931

- 23 Mar. Türkiye'de ilköğrenim yapacak Türk çocuklarının Türk okullarında okumalarına ilişkin yasa çıkarıldı.
- 26 Mar. Ondalık ölçü sistemi kabul edildi.
- 15 Nis. Türk Tarih Kurumu kuruldu.
- 20 Nis. Genel seçimler yapıldı.
- 4 May. T.B.M.M. dördüncü dönem çalışmaları başladı ve Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildi.
- 30 Eyl. Türk-Sovyet dostluk antlaşması 5 yıl için yenilendi.
- 24 Ara. Gümrük ve Tekel Bakanlığı kuruldu.

1932

- 22 Oca. İstanbul'da ilk kez Türkçe ezan okundu.
- 23 Oca. İran ile sınır anlaşmazlıkları Tahran Antlaşması ile çözüldü.
- 19 Şub. İlk halkevi açıldı. Amaç, Halk Partisi'nin altıokuna uygun eğitim yapmaktır.
- 8 May. Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolar borç almak için yapılan anlaşma Moskova'da İsmet Paşa tarafından imzalandı.
- 5 Tem. Sanayi dairesi kuruldu.

- 12 Tem. Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. (1934'de Türk Dili Araştırma Kurumu, 1936'da Türk Dil Kurumu oldu.)
- 18 Tem. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girdi.
- 1933**
- 3 Şub. Ankara-İstanbul arasında ilk uçak seferi denemesi yapıldı.
- 25 May. Sovyetler'den alınan borç anlaşması onaylandı.
- 31 May. İstanbul Üniversitesi yeniden örgütlendi.
- 3 Haz. Sümerbank kuruluş yasası kabul edildi.
- 11 Haz. Belediyeler Bankası yasası kabul edildi. (13 Haziran 1946'da İller Bankası oldu).
- 14 Eyl. On yıl süre için Türk-Yunan dostluk antlaşması imzalandı.
- 29 Eki. Mustafa Kemal ünlü onuncu yıl söylevini verdi.
- 5 Kas. Eskişehir şeker fabrikası kuruldu.
- 1934**
- 9 Oca. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı açıklandı.
- 9 Şub. Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Paketi imzalandı.
- 4 Mar. Yüksek öğrenim kurumlarında Devrim tarihi dersi zorunlu oldu.
- 27 Mar. Yeni gelir vergisi yasası çıkarıldı.
- 21 Haz. Soyadı yasası kabul edildi.
- 24 Kas. Mustafa Kemal'e, T.B.M.M. tarafından Atatürk soyadı verildi. (26 Kasım'da Atatürk'ün İsmet Paşa'ya İnönü soyadını verdiği açıklandı).
- 5 Ara. Kadınlara genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanındı.
- 1935**
- 8 Şub. Genel seçimler yapıldı.
- 1 Mar. T.B.M.M. beşinci dönem çalışmalarına başladı. Atatürk Cumhurbaşkanı seçildi. İsmet Paşa Başbakanlığa atandı.
- 1 May. Aydın demiryolu'nun satın alınması için kararname çıkarıldı.
- 27 May. Hafta sonu tatili, cumadan pazara alındı.
- 14 Haz. Etibank kuruldu.
- 16 Eyl. Sovyet yardımıyla kurulan Kayseri dokuma fabrikası açıldı.

- 29 Kas. Paşabahçe şişe ve cam fabrikası açıldı.
- 1936**
- 9 Oca. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açıldı.
- 21 Şub. İzmir Havagazı şirketi satın alındı.
- 9 Nis. İstanbul telefon şirketi satın alındı.
- 6 May. Ankara devlet konservatuarı kuruldu.
- 29 May. Maliye Bakanlığı örgüt yasası çıkarıldı.
Türk bayrağı hakkında yasa kabul edildi.
- 1 Haz. Bankalar yasası çıkarıldı.
- 8 Haz. İş yasası kabul edildi.
- 18 Haz. Valilerin CHP. il başkanlığı görevi yapacaklarına ilişkin CHP. Genel İdare Kurulu kararı açıklandı.
- 22 Haz. Montrö görüşmeleri başladı.
- 20 Tem. Montrö Boğazlar sözleşmesi imzalandı.
- 4 Eyl. İngiltere Kralı Edward VIII Türkiye'ye geldi.
- 1 Kas. Atatürk toprak yasasının çıkarılmasını istedi.
- 3 Kas. Ankara Çubuk Barajı açıldı.
- 6 Kas. İzmit Kağıt Fabrikası açıldı.
- 28 Kas. Ereğli kömür işletmesi satın alındı.
- 1937**
- 1 Oca. Şark demiryolları satın alındı.
- 5 Şub. Altı ok Anayasaya girdi.
- 29 May. Millet Cemiyeti Hatay için karar aldı.
- 4 Haz. T.C. Ziraat Bankası kuruluş yasası çıkarıldı.
- 11 Haz. Atatürk mallarını kamu kuruluşlarına bağışladı.
- 14 Haz. Türkiye Hatay'ın bağımsızlığını tanıdı.
- 8 Tem. Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Saa-dabad Paktı imzalandı.
- 12 Eyl. Dersim ayaklanması liderleri teslim oldu. (15 Kasım'da idam edildiler).
- 25 Eki. İsmet İnönü başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Ce'al Bayar Başbakan oldu.
- 7 Ara. Türkiye Hatay'da güç kullanabileceğini belirttikten sonra, Suriye ile arasındaki dostluk anlaşmasını (imza tarihi 30 Mayıs 1926), tanımadığını belirtti.
- 1938**
- 14 Oca. Dışişleri Bakanlığı kuruluş yasası çıkarıldı.
- 11 Mar. Atatürk'ün hastalığına ilişkin ilk haberler yayınlandı.

- 2 May. İtalya Montrö Antlaşması'nı imzaladı.
- 24 Haz. Toprak Mahsülleri Ofisi kuruldu.
- 28 Haz. Din, ırk, sınıf, akrabalık gibi ilkeler üzerinde kurulu dernekleri yasaklayan Cemiyetler yasası kabul edildi.
- 3 Tem. Türkiye ve Fransa, Hatay için anlaştılar.
- 9 Tem. Çimento Sanayi ulusallaştırıldı.
- 2 Eyl. Bağımsız Hatay Meclisi ilk toplantısını yaptı.
- 15 Eyl. Atatürk vasiyetnamesini yazdırdı.
- 18 Eyl. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı açıklandı.
- 28 Eki. Ankara radyosu yayına başladı.
- 10 Kas. Atatürk öldü.
- 11 Kas. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi. Celal Bayar Başbakanlıkta kaldı.

1939

- 25 Oca. Celal Bayar Başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Refik Saydam atandı.
- 13 May. İngiltere ile varılan savunma anlaşmasının ilkeleri açıklandı.
- 17 May. Almanya, Türkiye'nin tarafsızlığını bozduğunu öne sürdü.
- 27 May. Ulaştırma Bakanlığı kuruldu.
- 23 Haz. Fransa ile Türkiye bir saldırmazlık anlaşması imzaladı ve Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti.
- 29 Haz. Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararı verdi.
- 1 Eyl. İkinci Dünya Savaşı başladı.
- 11 Eyl. Karabük demir ve çelik fabrikası açıldı.
- 2 Eki. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin boğazları kapamasını, kendisi ile bir saldırmazlık Paketi imzalamasını, Fransa ve İngiltere'ye karşı sorumluluklarını bırakmasını istedi.
- 17 Eki. Moskova'daki Türk-Sovyet görüşmeleri kesildi.
- 19 Eki. İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşması imzalandı.

1940

- 18 Oca. Hükûmete olağanüstü yetkiler verildi.
- 17 Nis. Köy Enstitüleri yasası kabul edildi.
- 12 Haz. Türkiye, İtalya ile ticari ilişkilerini kesti.

- 18 Haz. Türk-Alman ticaret antlaşması imzalandı. (Türkiye'nin Almanya'ya satacağı mallar arsında krom yok).
- 28 Eki. İtalya, Yunanistan'a saldırdı.

1941

- 17 Şub. Almanya Bulgaristan'a girdi.
- 25 Mar. Türkiye ile Sovyetler Birliği, birbirlerine saldırmayacaklarına ilişkin antlaşma imzaladı.
- 18 Haz. Türk-Alman saldırmazlık antlaşması imzalandı.
- 23 Haz. Almanya, Rusya'ya saldırdı.
- 9 Eki. Türkiye, Almanya'ya yılda 90.000 ton krom satmayı kabul etti.

1942

- 24 Şub. Alman büyükelçisi Papen'e suikast yapıldı.
- 15 Nis. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kurulmasına karar verildi.
- 17 Haz. Papen olayına karışan Türk ve Rus'lar ağır cezalara çarptırıldı.
- 27 Haz. Sovyetler Birliği olayı protesto etmek için elçisini geri çekti.
- 9 Tem. Refik Saydam'ın ölümü üzerine, Şükrü Saraçoğlu başbakan oldu.
- 11 Kas. Varlık vergisi kondu.

1943

- 30 Oca. Çörçil ve İnönü Adana'da buluştu.
- 28 Şub. Genel seçimler yapıldı.
- 8 Mar. İnönü yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Saraçoğlu'nu Başbakan olarak atadı.
- 4 Kas. Türk ve İngiliz dışişleri bakanları arasında Kahire, görüşmeleri yapıldı. İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabası başarısız kaldı.
- 4-6 Ara. Kahire'de İnönü, Çörçil, Roosevelt arasında görüşmeler yapıldı. Türkiye savaşa girmeyi kabul etmedi.

1944

- 15 Mar. Varlık vergisini ödemeyenler bağışlandı.
- 18 May. İrkçı, Nazi yanlısı ve Turancı kişiler tutuklandı.
- 12 Tem. İstanbul Teknik Üniversitesi hakkında yasa kabul edildi.

- 14 Tem. Türkiye, Alman savaş gemilerinin Karadeniz'e geçmesine izin vermedi.
- 1 Ağu. Türkiye, Almanya ile siyasal ilişkileri kesti.
- 7 Eyl. 23 ırkçının İstanbul'da yargılanmasına başlandı.

1945

- 3 Oca. Türkiye Japonya ile siyasal ilişkilerini kesti.
- 10 Oca. Anayasa'nın dili Türkçeleştirildi.
- 16 Şub. Sanayi işletmelerinde hafta tatili yapılması kabul edildi.
- 23 Şub. Türkiye, 28 Şubat geceyarısından başlayarak geçerli olmak üzere, Birleşmiş Milletlere üye olabilmek amacıyla, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.
- 24 Şub. Türkiye, Birleşmiş Milletler anlaşmasını imzaladı.
- 19 Mar. Sovyetler Birliği, Türkiye ile aralarında imzalanmış olan dostluk antlaşmasının yenilenmeyeceğini bildirdi.
- 7 Nis. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne, antlaşmayı yeniden gözden geçirmeye hazır olduğunu bildirdi. Nis. Komünist olduğu öne sürülen 135 kişinin yargılanmasını Moskova protesto etti.
- 14 May. Toprak Reformu yasa taslağı T.B.M.M.'ne verildi.
- 19 May. İnönü, toprak reformundan ve düzenin demokratikleştirileceğinden söz etti.
- 7 Haz. Sovyetler Birliği, Kars ve Ardahan i'le, Boğazların savunmasına katılmayı istedi.
- 12 Haz. Dörtlülük Takrir, CHP. Meclis grubuna verildi.
- 22 Haz. Çalışma Bakanlığı yasası kabul edildi.
- 23 Haz. İller Bankası kuru'du.
- 7 Tem. İş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortası kabul edildi.
- 9 Tem. Ormanlar devletleştirildi.
- 17 Tem. 2 Ağu. Potsdam görüşmelerinde Sovyetler, Türkiye üzerindeki isteklerinde ısrarcıydı.
- 15 Ağu. Birleşmiş Milletler üyeliği Meclis'te kabul edildi.
- 21 Eyl. Menderes ve Köprülü Partiden çıkarıldı.
- 1 Kas. İnönü tek dereceli seçim önerdi.

- 2 Ara. Celal Bayar Partiden ayrıldı.
- 4 Ara. Tan matbaası saldırıya uğradı.

1946

- 1 Oca. İşçi Sigortaları Kurumu kuruldu.
- 7 Oca. Demokrat Parti kuruldu.
- 23 Oca. Savaş sırasında mal olarak konmuş bulunan tarım vergisi kaldırıldı.
- 25 Oca. İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruldu.
- 5 Nis. Amerika'nın Missouri savaş gemisi (uçak gemisi) İstanbul'a geldi.
- 7 May. Türkiye ile Birleşik Amerika, borç anlaşması yaptı. Birleşik Amerika 100 milyon dolar borcu kaldırdı.
- 14 May. Türkiye Sosyalist Partisi kuruldu.
- 31 May. Tek dereceli seçim yöntemi kabul edildi.
- 7 Haz. Çıkar ve sınıf ilkesine göre parti kurma yasağı kaldırıldı.
- 13 Haz. Üniversiteler Yasası kabul edildi. Ankara Üniversitesi kuruldu.
- 14 Haz. Türkiye Emlak Kredi Bankası kuruldu.
- 20 Haz. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu.
- 1 Tem. İş kazası ve analık sigortası uygulaması başladı.
- 21 Tem. İlk tek dereceli genel seçimler yapıldı.
- 22 Tem. Dünya Sağlık Teşkilatı kuruldu. Türkiye 9 Haziran 1947'de üye oldu.
- 5 Ağu. İnönü Cumhurbaşkanı seçildi.
- 7 Ağu. Recep Peker Başbakan olarak kabineyi kurdu.
- 22 Eyl. Sovyetler Birliği Türkiye'ye Boğazların ortak savunulması isteğinde direndiğini bildirdi.
- 13 Ara. Sosyalistler tutuklandı.
- 16 Ara. Sosyalist Partiler, sendikalar ve kimi dernekler kapatıldı.

1947

- 7 Oca. Demokrat Parti'nin ilk kurultayı toplandı.
- 11 Oca. Demokrat Parti bir bildiri ile demokratik olmayan yasaların kaldırılmasını, seçimlerin yargıç güvencesi altında olmasını ve Cumhurbaşkanlığı ile Parti genel başkanlığının birbirinden ayrılmasını istedi.

- 20 Şub. Sendikalar yasası kabul edildi.
- 11 Mar. Türkiye Dünya Bankası (IBRD) ile Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye oldu.
- 12 May. Başkan Truman, Sovyetler'e karşı uyguladığı Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye yardım edileceğini açıkladı.
- 19 May. Birleşik Amerika'dan deniz ve kara askeri heyetleri, gereksinimleri saptamak üzere Türkiye'ye geldi.
- 22 May. Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yasasını imza'adı.
Haz. İnönü, anlaşmazlıkları önlemek için Demokrat Parti liderleriyle üst üste toplantılar yaptı.
- 12 Tem. İnönü, Cumhurbaşkanı olarak tarafsızlığını belirten bir bildiri yayın'adı.
- Türkiye ve Birleşik Amerika karşılıklı yardım anlaşması imzaladı.
- 1 Eyl. Türkiye Birleşik Amerika ile yapılan askeri yardım anlaşmasını onayladı.
- 9 Eyl. Recep Peker, İsmet Paşa tarafından zorlandığı için görevinden ayrıldı. Yeni kabineyi Hasan Saka kurdu.
- 22 Ara. İstanbul ve çevresinde yedi yıldır süren sıkıyönetim kaldırıldı.

1948

- Oca. Türkiye'nin Marşal yardımından yararlanma isteği geri çevrildi.
- 16 Nis. İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Teşkilâtı kuruldu (Önce OEEC, sonra OECD). Türkiye 13 Temmuz 1948'de üye oldu.
- 20-25 May. CHP. Meclis grubu, ilkokullarda seçmeli din dersi okutulmasına ve din eğitimi veren okulların açılmasına karar verdi.
- 20 Tem. Mareşal Çakmak'ın liderliğinde Millet Partisi kuruldu.

1949

- 14 Oca. Hasan Saka Başbakanlıktan ayrıldı. Yeni kabineyi Şemsettin Günaltay kurdu.

- 15 Şub. Din dersleri ilkokullarda seçmeli olarak okutulmaya başlandı.
- 24 Mar. Türkiye İsrail'i tanıdı.
- 4 Nis. Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) kuruldu. Türkiye 18 Şubat 1952'de katıldı.
- 4 May. İstiklal Mahkemeleri Yasası kaldırıldı.
- 5 May. Avrupa Konseyi kuruldu. Türkiye 12 Aralık 1949'da üye oldu.
- 3 Haz. Daha yüksek bir gelir vergisi kondu.
- 4 Haz. İlahiyat Fakültesi kuruldu.
- 6 Haz. Yaşlılık sigortası kabul edildi.
- 1 Tem. Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına bağlandı.
- 1 Eki. Dev'et Tiyatro ve Operası açıldı.

1950

- 1 Oca. Emekli Sandığı çalışmaya başladı.
- 4 Oca. Analık ve hastalık sigortası yasası kabul edildi.
- 16 Şub. Seçimleri yargı organlarının denetimine koyan seçim yasası kabul edildi.
- 1 Mar. Tekke ve Türbeler yeniden açıldı. Yabancı sermayeyi özendirme yasası çıkarıldı.
- 8 Mar. Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu kuruldu.
- 1 Nis. İhtiyarlık sigortası başladı.
- 10 Nis. İstanbul'da Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi sırasında olaylar çıktı.
- 14 May. Genel seçimler yapıldı.
- 22 May. T.B.M.M. toplandı. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Menderes Başbakan, Koraltan Meclis Başkanı, Köprülü Dışişleri Bakanı oldu. Haz. Dünya Bankası, özel girişimi desteklemek için kurulan Sanayi Kalkınma Bankasının kuruluşuna yardım etmeye başladı.
- 8 Haz. Asker bürokrasisinin üst düzeyinde önemli değişiklikler yapıldı.
- 16 Haz. Arapça ezan serbest bırakıldı.
- 4 Tem. Türkiye ve İsrail bir ticaret anlaşması imzalandı.
- 7 Tem. Dinsel yayın yasağı kalktı, Radyodan Kuran okundu.

- 25 Tem. Türkiye, Kore Savaşı için Birleşmiş Milletler'in emrine 4.500 kişilik bir birlik verdi.
- 1 Ağu. Türkiye Nato üyeliği için başvurdu.
- 12 Ağu. Bulgaristan 250.000 kişi kadar Türk'ü sınır dışı edeceğini bildirdi.
- 31 Ağu. Türkiye, Bulgaristan'dan gelecek göçmenleri kabul edeceğini bildirdi.
- 31 Eki. İlahiyat Fakültesi açıldı.

1951

- 1 Mar. Hastalık ve analık sigortası düzenlendi.
- 8 Mar. Birinci Adnan Menderes Kabinesi görevden ayrıldı. Kabineyi yine Menderes kurdu.
- 1 Ağu. Yabancı sermayeyi özendirme yasası çıkarıldı.
- 10 Ağu. Denizcilik Bankası kuruldu.
- 19 Eyl. Türkiye, NATO'nun askeri çalışmalarına kabul edildi.
- 3 Eki. İngiltere, Fransa, Birleşik Amerika ve Türkiye, Mısır'ı ortak bir Orta Doğu Askeri komutanlığının kuruluşunu desteklemeye çağırdı.
- 15 Eki. Mısır, kendisine yapılan çağırışı geri çevirdi.
- 3 Kas. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO'ya girişini kendisine karşı düşmanca bir tutum olarak yorumladığını bildirdi.

1952

- 6 Şub. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği kuruldu.
- 18 Şub. Türkiye NATO'ya tam üye olarak katıldı.
- 31 Tem. Türk-İş kuruldu.
- 18 Ağu. NATO'nun Güneydoğu kanadının İzmir'de yerleşeceği açıklandı.
- 28 Ağu. Et Balık Kurumu Genel Müdürlüğü kuruldu.
- 24 Ara. Anayasa'nın dili yeniden eskiye dönüştürüldü.

1953

- 23 Oca. Türk Tabibler Birliği kuruldu.
- 28 Şub. Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan, Balkan Paktını kurdular.
- 30 May. Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki bütün isteklerini geri aldığını bildirdi.
- 8 Tem. Millet Partisi kapatıldı.

- 21 Tem. Üniversite öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan yasa kabul edildi.
- 14 Ara. Demokrat Parti iktidarı, CHP'nin bütün mallarına elkoydu.
- 25 Ara. Azot Sanayi kuruldu.

1954

- 28 Oca. Köy enstitülerini bütünüyle ortadan kaldıran yasa kabul edildi.
- 4 Şub. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği kuruldu.
- 10 Şub. Cumhuriyetçi Millet Partisi kuruldu (Millet Partisi'nin uzantısı olarak).
- 7 Mar. Türkiye'nin petrol zenginliğini özel kesime ve yabancı sermayeye açan yasa kabul edildi.
- 9 Mar. Basın üzerine baskı yapan bir yasa kabul edildi.
- 2 May. Genel seçimler yapıldı.
- 3 May. Yunan Dışişleri Bakanı Papagos İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermesini, yoksa, sorunu Birleşmiş Milletler'e götüreceğini bildirdi.
- 14 May. T.B.M.M. toplandı, Bayar yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Menderes yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi.
- 6 Haz. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya bir danışma meclisi kurmaya ve dostluklarını askeri bir birliğe dönüştürmeye karar verdiler.
- 22 Haz. Bütün devlet memurlarının (profesörler ve yargıçlar dahil) 25 yıllık hizmetten ya da 60 yaşından sonra emekli edilebileceklerine ilişkin yasa kabul edildi.
- 20 Haz. Kırşehir, genel seçimlerde Demokrat Parti'ye oy vermediği için ilçe yapılarak cezalandırıldı.
- 5 Tem. Hükümete, bütün devlet memurlarını, temyiz hakkı tanımadan emekli etme yetkisi veren yasa kabul edildi.
- 9 Ağu. 20 yıl süre ile yürürlükte olması düşünülen Balkan Antlaşması Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalandı.

1955

- 17 Oca. Mısır, Arap ülkelerinin Türkiye ile işbirliğini

önleyici bir uğraşa girdi. Menderes'in Mısır'a yapacağı bir geziden vazgeçti.

- 24 Şub. Türkiye ile Irak karşılıklı savunma antlaşmasını imzaladılar. Böylece Bağdad Paktı kuruldu (Sonradan 'CENTO' Merkezi Antlaşma Örgütü oldu).
- 1 Mar. Moskova radyosu, Bağdad Paktı'nın Arap ülkelerinin arkadan hançerlenmesi olduğunu söyledi.
- 4 Nis. İngiltere üçüncü üye olarak Bağdad Paktı'na katıldı.
- 17 Nis. Bandung'da (Endonezya) Asya-Afrika ülkeleri toplantısı açıldı. Türkiye katıldı ve Birleşik Amerika'nın sözcülüğünü yaptı.
- 13 May. Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü kuruldu.
- 21 Haz. Birleşik Amerika, Türkiye'nin 300 milyon dolarlık borç isteğini geri çevirdi.
- 26 Tem. Yunanistan, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler'de ele alınmasını istedi.
- 24 Ağu. Menderes, yerel yetkililer güçsüz kalırsa, Türkiye'nin, Kıbrıs'taki Türk azınlığı koruyacağını bildirdi.
- 29 Ağu. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında Londra görüşmeleri başadı.
- 6-7 Eyl. Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberi üzerine, İstanbul, İzmir ve Ankara'da Rumlar'a karşı saldırılar yapıldı.
- 7 Eyl. Yunanlılar, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasında direndikleri için Londra görüşmeleri bir sonuca varmadan dağıldı.
- 23 Eyl. Pakistan Bağdad Paktı'na katıldı. Birleşmiş Milletler, Kıbrıs sorununu görüşmeyi kabul etmedi.
- 28 Eyl. Menderes, 6-7 Eylül olaylarında zarar görenlere yardım edileceğini bildirdi.
- 11 Eki. İran, Sovyetler Birliği'nin şiddetle karşı koymasına bakmaksızın Bağdad Paktı'na girdi.
- 12 Eki. Demokrat Parti Gurubunda 19 milletvekili, başına «ispat hakkı» tanınmasını önerdi. Öneri kabul

edilmedi. 10 milletvekili Parti'den ayrıldı. Kalan dokuz kişi çıkarıldı.

- 26 Kas. Rumların Türklere saldırması üzerine Kıbrıs'ta olağanüstü durum ilan edildi.
- 29 Kas. Demokrat Parti grubu, Menderes'e karşı eylem'e geçti. Kabine görevden ayrıldı. Menderes tek başına güven oyu aldı.
- 20 Ara. Demokrat Parti'den ayrılan milletvekilleri Hürriyet Partisi'ni resmen kurdular.

1956

- 10 Mar. Makarios, İngilizler tarafından Kıbrıs'tan sürüldü.
- 6 Haz. Basın üzerindeki hükümet denetimini sıkılaştıran yasa değişiklikleri yapıldı.
- 27 Haz. Siyasal toplantılara sınır getiren yasa kabul edildi.
- 23 Tem. Mısır Süveyş kanalını ulusallaştırdı.
- 14-17 Ağu. Süveyşin durumu ile ilgili Londra görüşmeleri yapıldı. Türkiye, Birleşik Amerika'nın tutumuna uygun olarak Mısır'ın Süveyş üzerindeki hakkını savundu.
- 4 Eyl. Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu kuruldu.
- 13 Eyl. Ortaokullarda din dersi okutulmasına ilişkin Hükümet kararnamesi yayınlandı.
- 27 Eyl. Türkiye Süveyş kanalını kullananlar birliğine katıldı.
- 1 Eki. Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi'nin güçbirliği önerisini geri çevirdi.
- 23 Eki. Macar ayaklanması başladı.
- 31 Eki. Mısır'a İngiliz-Fransız ortak saldırısı başladı.
- 1 Ara. Hükümeti eleştirdiği gerekçesi ile Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı görevinden alındı.
- 29 Ara. Orta-Doğu ülkelerinin bağımsızlık ve bütünlüğü hakkında güvence veren Ayzınhover (Eisenhower) doktrini ilan edildi.

1957

- 15 Oca. Türkiye ile Birleşik Amerika, Türkiye'deki Amerikan sermaye kârlarının dışarı aktarılması için anlaşma imzaladılar.
- 4 Şub. Maluliyet, ihtiyarlık ve ölüm sigortaları yasası kabul edildi.

- 26 Şub. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kıbrıs sorununun ilgili taraflar arasında çözülmesini önerdi.
- 22 May. İşletmeler Bakanlığı yerine, Sanayi Bakanlığı kuruldu.
 - 1 Haz. Maluliyet, ihtiyarlık ve ölüm sigortaları yürürlüğe girdi.
 - 4 Eyl. Muhalefet Partileri, hükümete karşı etkin bir uğraş için ortak ilkeler saptadı.
 - 6 Eyl. Fuad Köprülü, Demokrat Parti'den ayrıldı.
 - 11 Eyl. Siyasal ortaklıkları yasaklayan yasa kabul edildi.
 - 27 Eki. Genel seçimler yapıldı.
 - 1 Kas. Celal Bayar yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Menderes kabineyi kurmakla görevlendirildi.
 - 25 Kas. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kuruldu.

1958

- 16 Oca. Hükümete karşı ayaklanma hazırlamak suçuyla, dokuz subay tutuklandı.
- 14 May. İmar ve İskan Bakanlığı kuruldu.
- 25 Haz. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yasası kabul edildi.
- 14 Tem. Irak'ta darbe oldu. Nuri Said rejimi yıkıldı. Türk ordusu Irak sınırına doğru hareket etti.
- 15 Tem. Amerikan deniz piyadeleri Lübnan'a çıktı.
- 25 Tem. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi Irak'a saldırı planlamakla suçladı. Türk müdahalesi, Birleşik Amerika tarafından önlendi.
 - 3 Ağu. Türkiye'ye çeşitli kaynaklardan 359 milyon dolarlık borç sağlandı. Türk hükümeti enflasyona karşı çeşitli önlemler alacağına söz verdi.
 - 8 Ağu. Türk lirasının değeri düşürüldü.
- 12 Eki. Menderes, Muhalefete Karşı «Vatan Cephesi» düşüncesini ortaya attı.
- 17 Eki. Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisi birleşmeye karar verdi.
- 24 Kas. Hürriyet Partisi dağılarak CHP ile birleşmeye karar verdi.

1959

- 19 Şub. Türk, İngiliz ve Yunan temsilcileri, ayrı top-

lum'ara dayalı bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması için anlaşmaya vardı.

- 5 Mar. Türkiye ve Birleşik Amerika, karşılıklı savunma antlaşması imzaladılar.
- 1 May. İnönü, Uşak'ta saldırıya uğradı.
- 4 May. İnönü, Topkapı'da saldırıya uğradı.
- 27 May. Orta Doğu Teknik Üniversitesi yasası kabul edildi.
- 15 Haz. İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri yasası kabul edildi.
- 20 Haz. Sosyal Hizmetler Enstitüsü yasası çıkarıldı.
- Eyl. Türkiye, Ortak Pazar'a, üye olmak için başvurdu.

1960

- 3 Nis. İnönü'nün gezisi, ordu birlikleri kullanılarak engellenmek istendi.
- 16 Nis. Kıbrıs bağımsız bir Cumhuriyet oldu.
- 18 Nis. Demokrat Parti tahkikat komisyonu kurarak, demokrasiyi askıya aldı.
- 27 Nis. Tahkikat komisyonu göreve başladı.
- 28 Nis. İstanbul'da öğrenciler DP iktidarına karşı eyleme geçti. Sıkıyönetim ilan edildi.
- 29 Nis. Ankara'da öğrenciler DP iktidarına karşı eyleme geçti. Siyasal Bilgiler Fakültesine askeri birlikler ateş açtı.
- 4 May. T.C. Turizm Bankası A.Ş. kuruldu.
- 5 May. Ankara'da olaylar çıktı.
- Cemal Gürsel Kara Kuvvetleri Komutanlığından ayrıldı.
- 27 May. Demokrat Parti iktidarına karşı askeri darbe yapıldı.
- 28 May. Gürsel darbenin başkanlığına getirildi.
- 12 Haz. Geçici Anayasa yayınlandı.
- Milli Birlik Komitesi üyelerinin isim'eri açıklandı.
- 23 Haz. Bütün siyasal toplantılar yasaklandı. Siyasal partilerin ocak ve bucak örgütleri kapatıldı.
- 30 Haz. Basın yasası uygulamadan kaldırıldı.
- 18 Ağu. Yassıada mahkemeleri kuruldu.
- 29 Eyl. Demokrat Parti mahkemece kapatıldı.
- 30 Eyl. Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu.

- 6 Eki. Yeni basın yasası çıkarıldı.
 - 14 Eki. Yassıada mahkemeleri başladı.
 - 27 Eki. 147 öğretim üyesi ve yardımcısı MBK tarafından Üniversiteden çıkarıldı.
 - 13 Kas. MBK'nin 14 üyesi, baskı yönetimini sürdürme yanlısı olarak suçlandı ve görevlerinden alınarak yurt dışına yollandı.
 - 13 Ara. Devlet Personel Dairesi kuruldu.
- 1961**
- 2 Oca. Basın ilanlarının dağıtılması yeniden düzenlendi.
 - 6 Oca. Kurucu Meclis toplandı.
 - 21 Oca. Basın ilan kurumu kuruldu.
 - 11 Şub. Adalet Partisi kuruldu.
 - 13 Şub. Türkiye İşçi Partisi kuruldu.
 - 1 Mar. Ordu Yardımlaşma Kurumu kuruldu.
 - 1 Nis. Siyasal partilerin kapalı salon toplantılarına izin verildi.
 - 27 May. Yeni Anayasa ve nisbi temsil seçim sistemi Kurucu Meclis tarafından kabul edildi.
 - 9 Tem. Yeni Anayasa halkoyuna sunuldu ve kabul edildi.
 - 30 Tem. Yeni Anayasa yürürlüğe girdi.
 - 4 Eyl. Kurucu Meclis son toplantısını yaptı.
 - 16 Eyl. Zorlu ve Polatkan asıldı.
 - 17 Eyl. Menderes asıldı.
 - 15 Eki. Genel seçimler yapıldı.
İstanbul İşveren Sendikaları Birliği kuruldu.
 - 21 Eki. Darbe yapmak için birtakım subaylar bir protokol imzaladılar.
 - 24 Eki. CHP, AP, YTP, CKMP ortak hükümet kurmaya karar verdiler.
 - 25 Eki. Yeni Meclis açıldı.
 - 26 Eki. Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi.
 - 20 Kas. İnönü yeni kabineyi kurdu.
- 1962**
- 10 Şub. Talat Aydemir ve birtakım subaylar, darbe yapmak üzere bir protokol daha imzaladılar.
 - 22 Şub. Aydemir darbe girişiminde bulundu.

- 27 Mar. 147 üniversite üyesi, görevlerine geri döndü.
- 22 Nis. Anayasa Mahkemesi kuruldu.
Yüksek Hakimler Kurulu kuruldu.
- 30 May. Birinci İnönü ortak hükümeti görevden ayrıldı.
- 25 Haz. İnönü, ikinci ortak hükümeti kurdu.
- 14 Eki. Türkiye Çimento Sanayi kuruldu.
- 16 Eki. Eski Demokrat Partililerin bir bölümü bağışlandı.
- 22 Kas. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Mecliste kabul edildi.
- 18 Ara. Sosyalist Kültür Derneği kuruldu.
- 19 Ara. Milli Güvenlik Kurulu kuruldu.
- 20 Ara. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu kuruldu.

1963

- 22 Mar. Celal Bayar serbest bırakıldı.
- 28 Mar. Olumsuz tepkiler yüzünden, Celal Bayar'ın serbest bırakılma kararı geri alındı.
- 21 May. Aydemir ikinci darbe girişiminde bulundu.
- 15 Tem. Toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt yasası kabul edildi.
Sendikalar yasası kabul edildi.
- 17 Tem. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu kuruldu.
- 24 Tem. Grev yasası ile sendikalar yasası yürürlüğe girdi.
- 12 Eyl. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğuna (Ortak Pazar'a) ortak üye olarak katıldı.
- 11 Eki. Anayasa Mahkemesi, Demokrat Parti tarafından elkonulan mallarının CHP'ye geri verilmesine karar aldı.
- 17 Kas. Yerel seçimler yapıldı.
- 26 Kas. CKMP ortak hükümetten çekilmeye karar verdi.
- 2 Ara. İkinci İnönü ortak hükümeti görevden ayrıldı.
- 21 Ara. Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türk bir kadın ve bir polis öldürüldü.
- 24 Ara. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu kuruldu.
- 25 Ara. İnönü, üçüncü ortak hükümetini kurdu.
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kuruldu.

1964

- 1 Oca. Makarios Güvence Antlaşmasını yok saydı.
- 15 Oca. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında, Londra'da Kıbrıs görüşmeleri başladı.
- 9-10 Şub. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk genel kongresi İzmir'de yapıldı.
- 10 Mar. Meclis, Hükümet'e Kıbrıs'a asker yollamak için yetki verdi.
- 12 Mar. Devlet Yatırım Bankası kuruldu.
- 4 Nis. Makarios, Londra ve Zürih antlaşmalarını yok saydı.
- 1 May. TRT göreve başladı.
- 5 Haz. Johnson, İnönü'ye bir mektup yollayarak, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkartma yapmasını önledi.
- 7 Haz. Senato üçte bir yenileme seçimleri yapıldı.
- 5 Tem. Aydemir asıldı.
- 17 Tem. Sosyal Sigortalar Yasası kabul edildi. (Yürürlüğe girişi 1 Ocak 1965).
- 22 Tem. Türkiye, İran ve Pakistan arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) kuruldu.
- 8 Ağu. Kıbrıslı Türklerin soykırımını önlemek için Türk jetleri, Kıbrıs'ın kimi noktalarını bombaladı.
- 16 Kas. Genelkurmay Başkanı, Meclis Başkanına ve Başbakan'a bir mektup yollayarak, 27 Mayıs eylemine ve Silahlı Kuvvetlere yapılan saldırılara dik-kati çekti.
- 22 Kas. Cumhurbaşkanı Gürsel, parti liderleri ile bir yuvarlak masa toplantısı yaptı.
- 29 Kas. Süleyman Demirel AP Genel Başkanı seçildi.
- 1 Ara. Türkiye resmen, Ortak Pazar üyesi oldu.

1965

- 13 Şub. Üçüncü İnönü hükümeti görevden ayrıldı. Seçimlerde ulusal artık sistemi kabul edildi.
- 20 Şub. Suat Hayri Ürgüplü dördüncü ortak hükümeti kurdu.
- 1 Nis. Nüfus planlaması yasası kabul edildi.
- 16 Tem. Köy İşleri Bakanlığı kuruldu.
- 29 Tem. İsmet İnönü, «ortanın solu» fikrini açıkladı.
- 31 Tem. Alparslan Türkeş CKMP başkanlığına seçildi.

- 10 Eki. Genel seçimler yapıldı.
- 27 Eki. Hükümeti Demirel kurdu.

1966

- 2 Şub. Gürsel tedavi için Birleşik Amerika'ya gönderildi.
- 15 Mar. Cevdet Sunay Genelkurmay Başkanlığından ayrıldı.
- 17 Mar. Cevdet Sunay, kontenjan senatörlüğüne atandı.
- 28 Mar. Gürsel'in hastalık nedeniyle Cumhurbaşkanlığını sürdürmeyeceğini bildiren tıbbi rapor üzerine Sunay Cumhurbaşkanı seçildi.
- 7 May. İçişleri Bakanının emri üzerine polis, devrim hazırlığına ilişkin kanıtlar bulabilmek amacıyla T.B.M.M.'nde arama yaptı.
- 8 Tem. Celal Bayar Cumhurbaşkanı Sunay tarafından bağışlandı.
- 3 Ağu. Kısmi bir bağışlama yasası çıkarıldı.
- 14 Eyl. Gürsel öldü.
- 17 Eki. Türkiye Birlik Partisi kuruldu.
- 18 Eki. CHP kurultayında «ortanın solu» siyaseti benimsendi, Bülent Ecevit Genel Sekreter seçildi.

1967

- 13 Şub. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kuruldu.
- 30 Nis. 48 senatör ve milletvekili CHP'den ayrıldı.
- 6 May. Türkiye İşçi Partisi'nin Kayseri binası sağcılar tarafından saldırıya uğradı.
- 12 May. CHP'den ayrılanlar Güven Partisi'ni kurdular.
- 3 Tem. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kabul edildi.
- 8 Tem. Hacettepe Üniversitesi kuruldu.
- 15 Kas. Kıbrıs'da Rumlar, Türk toplumuna karşı yeniden saldırıya geçtiler.
- 18-23 Kas. Türkiye Kıbrıs'a çıkarma yapmaya hazırlandı.
- 28 Kas. Yunanistan, yasa dışı yollarla Kıbrıs'a yolladığı askerlerini geri çekmeyi kabul etti.
- 29 Kas. Kıbrıs Geçici Özerk Türk yönetimi kuruldu.
- 26 Ara. 21 Mayıs eylemine katılanlar bağışlandı (28 Aralıkta serbest bırakıldılar).

1968

- 31 Oca. Ankara televizyonu yayına başladı.
- 20 Şub. Meclis'te AP milletvekilleri, TİP milletvekillerini dövdü.
- 24 Şub. Ankara'da 50 kişinin yaralandığı bir Anayasa gösterisi yapıldı.
 - 1 Mar. Ulusal artık seçim sistemi kaldırıldı.
 - 2 Haz. Yerel seçimler ve üçte bir senato yenileme seçimleri yapıldı.
Haz.-Ara. Üniversitelerde öğrenci eylemleri başladı.
Komünist karşıtı toplu namazlar başladı.
- 23 Tem. Türkiye İşçi Partisi'nin Konya binası saldırıya uğradı.
- 26 Eki. Bülent Ecevit yeniden CHP Genel Sekreterliğine seçildi.

1969

- 6 Oca. Birleşik Amerika Elçisinin otomobili, Orta Doğu Teknik Üniversitesinde yakıldı.
- 9 Şub. Cumhuriyetçi Köylü Mi'let Partisi'nin adı Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirildi.
- 10-19 Şub. Birleşik Amerika'nın 6. filosunun İstanbul'a gelişi sırasında şiddetli gösteriler yapıldı.
Nis.-Ara. Üniversite öğrencilerinin gösterileri ve polisle çatışmalar sürdü.
- 3 May. Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in cenaze töreninde gericiler o'ay çıkardı.
- 7 May. İmran Öktem'in cenazesinde çıkan olayları protesto etmek için yargıçlar, profesörler, avukatlar, öğrenciler ve benzeri gruplar büyük bir yürüyüş yaptılar.
- 3 Tem. Türkiye ile Birleşik Amerika arasındaki pek çok ikili anlaşma tek bir metin içinde birleştirildi.
- 7 Tem. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Türkiye İşçi Partisi'nin ve Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın Kayseri bina'arı saldırıya uğradı.
- 7 Ağu. Orman Bakanlığı kuruldu.
Ağu.-Ara. İşçi eylemleri ve polisle çatışma ortaya çıktı.
- 12 Eki. Genel seçimler yapıldı.

- 23 Eki. İşçi emekliliği ile ilgili yasa kabul edildi.
- 3 Kas. Yeni Demirel kabinesi kuruldu.
Gençlik ve Spor Bakanlığı kuruldu. (Devlet Bakanlığı olarak).
- 15 Ara. Öğretmenler bütün Türkiye'de üç günlük boykota gitti.

1970

- Oca.-Ara Öğrenci eylemleri, sağ-sol çatışmaları ve polisle çatışma bütün yıl boyunca sürdü. Pek çok genç öldü.
- 26 Oca. Milli Nizam Partisi kuruldu.
 - 4 Mar. Başbakan Demirel'in kardeşlerine usulsüz kredi verildiği suçlamasını incelemek üzere, Meclis'te bir komisyon kurulmasına karar alındı.
May.-Ara. Birleşik Amerika'nın Türkiye'deki birtakım binalarına dinamit ve bombalar atıldı.
 - 30 May. İstanbul'daki toplum polisi yeni personel yasasını protesto etmek için boykot yaptı.
 - 1 Haz. Üniversite üye'eri ve öğrenciler, Hükümetin şiddet eylemleri karşısındaki eylemsiz tutumunu protesto etmek için gösteri yaptılar.
 - 6 Haz. Doktorlar, eczacılar ve hemşireler, yeni personel yasasını protesto etmek için gösteri yaptılar.
 - 13 Haz. İstanbul'da bir banka şubesi soyuldu.
 - 16 Haz. İşçiler sendika haklarını kısıtlayan yeni yasayı protesto etmek için gösteri yaptılar. Polisle çatışma oldu, askeri güçler duruma el koydu. Üç işçi ve bir polis öldü.
 - 8 Tem. Fındık üreticileri düşük fiyatları protesto etmek için gösteri yaptılar. Polisle çatışmada bir kişi öldü.
 - 22 Tem. Türkiye'nin Ortak Pazar'da ikinci döneme geçişi için anlaşmaya varıldı.
 - 9 Ağu. Türk lirasının değeri düşürüldü.
 - 12 Kas. Adana'da polisle işçiler çatıştı.
 - 23 Kas. Ortak Pazar ile katma bir anlaşma imzalandı. (Yürürlüğe girişi 1 Ocak 1973).
 - 15 Ara. İşletme vergisi uygulaması başladı.

- 18 Ara. Adalet Partisi'nden ayrılan milletvekilleri Demokratik Parti'yi kurdular.
- 19 Ara. Sosyal Demokrat öğrenciler silahları bırakma kampanyasını başlattılar.

1971

- Oca.-Ara. Üniversitelerdeki öğrenci eylemleri, polis-le çatışma ve öldürme olayları sürdü.
- 10 Oca. Ankara'da bir banka şubesi soyuldu.
 - 12 Şub. Ankara'da bir başka banka şubesi soyuldu.
 - 15 Şub. Bir Amerikalı askeri görevli kaçırıldı. Hemen serbest bırakıldı.
 - 4 Mar. Dört Amerikalı askeri görevli kaçırıldı.
 - 5 Mar. İstanbul'da bir banka şubesi daha soyuldu. Güvenlik kuvvetleri ODTÜ'yü bastı.
 - 8 Mar. Dört Amerikalı bırakıldı.
 - 12 Mar. Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanı tarafından imzalanan bir muhtıra Cumhurbaşkanlığı ile Meclis ve Senato Başkanlarına verildi. Demirel görevden ayrıldı.
 - 15 Mar. İstanbul'da bir banka şubesi daha soyuldu.
 - 16 Mar. Şiddet eylemlerine başvuran iki genç yakalandı. Devrimci etkinlik yaptıkları gerekçesi ile beş general bir amiral ve 35 albay emekli edildi.
 - 19 Mar. Nihat Erim Başbakan olarak atandı.
 - 21 Mar. Bülent Ecevit, CHP'nin Erim'i desteklemesini protesto etmek için Genel Sekreterlik görevinden ayrıldı.
 - 23 Mar. Bir başka şiddet eylemcisi yakalandı.
 - 26 Mar. Erim Hükümeti kuruldu.
 - 5 Nis. İki iş adamı kaçırıldı. İstenen para ödendikten sonra bırakıldılar.
 - 15 Nis. Bir doktorun oğlu kaçırıldı. İstenen para verildikten sonra bırakıldı.
 - 19 Nis. İstanbul'da bir banka şubesi daha soyuldu.
 - 21 Nis. Ankara'da bir banka şubesi soyuldu.
 - 26 Nis. 11 ilde sıkıyönetim başladı.
 - 1 May. Bütün öğrenci örgütleri kapatıldı.
 - 3 May. İstanbul'daki bir banka soygunu sırasında bir kişi öldü, bankayı soymaya çalışanlardan biri yakalandı.

- 17 May. İsrail konsolosu Elrom kaçırıldı.
- 18 May. İçlerinde üniversite profesörü, gazeteci ve benzeri kimselerin bulunduğu solcu tanınan kişilerin kitlesel tutuklanmaları başladı.
- 21 May. Milli Nizam Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.
- 23 May. İsrail konsolosu İstanbul'da ölü bulundu.
- 31 May. Bir şiddet eylemcisi 'Tekirdağ'da yakalandı. Üç şiddet eylemcisi Adıyaman'da öldürüldü.
- 1 Haz. İstanbul'da bir kızı rehin alan iki şiddet eylemcisinden biri öldürüldü, öteki yakalandı.
- 29 Haz. Haşhaş tarımı yasaklandı.
- 19 Tem. Kültür Bakanlığı kuruldu.
- 20 Tem. Türkiye İşçi Partisi, Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldı.
- 27 Tem. Bankaya para taşıyan bir araç soyuldu.
- Ağu. İstanbul'da Türk Sanayiciler ve İşadamları Derneği kuruldu.
- 4 Ağu. Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıdı.
- 25 Ağu. Özel yüksek okullar devletleştirildi ve Akademiye bağlandı.
- Yeni iş yasası kabul edildi.
- 1 Eyl. Yeni iş yasası yürürlüğe girdi.
- 2 Eyl. Esnaf, zanaatkar ve öteki bağımsız çalışanlar için, Bağ-Kur yasası çıkarılarak, toplumsal güvenlik sağlandı.
- 9 Eyl. Boğaziçi Üniversitesi kuruldu.
- 20 Eyl. Özgürlükleri kısıtlayıcı Anayasa değişiklikleri kabul edildi.
- 30 Kas. İstanbul, Maltepe askeri tutukevinde bulunan beş şiddet eylemcisi kaçtı.
- 3 Ara. Hükümetten 11 bakan ayrıldıktan sonra, Erim de görevi bıraktı.
- 11 Ara. İkinci Erim Hükümeti kuruldu.

1972

- 19 Şub. Bir şiddet eylemcisi öldürüldü, öteki yakalandı.
- 27 Mar. Tutukeviden kaçan şiddet eylemcileri, Karadeniz kıyısındaki Ünye radar üssünden üç İngiliz teknisyenini kaçırdılar.

- 30 Mar. Şiddet eylemcileri ve teknisyenler öldürüldü.
- 17 Nis. Erim, Başbakanlık görevinden ayrıldı.
- 4 May. Jandarma Genel Komutanına suikast yapıldı.
- 6 May. Üç şiddet eylemcisi asıldı.
- 7 May. CHP kurultayı, İnönü'ye karşın, Ecevit'i destekledi.
- 8 May. İnönü, CHP'deki görevinden ayrıldı.
- 13 May. Suat Hayri Ürgüplü Başbakan olarak atandı. Kabinesi Cumhurbaşkanı Sunay tarafından onaylanmayınca görevi bıraktı.
- 14 May. Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığına seçildi.
- 15 May. Ferit Melen yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi.
- 4 Eyl. Ecevit Genel Başkan seçildikten sonra Parti'den ayrılanlar Cumhuriyetçi Parti'yi kurdular.
- 11 Eki. Milli Selamet Partisi kuruldu.
- 17 Eki. Türkiye İşçi Partisi'nin 21 yöneticisi, içlerinde Genel Başkan da olmak üzere sıkıyönetim mahkemesince mahkum edildi.
- 27 Eki. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Meclis'te kabul edildi.
- 4 Kas. İnönü CHP'den ayrıldı.

1973

- 3 Mar. Cumhuriyetçi Parti ile Güven Partisi birleşerek, Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni kurdular.
- 6 Mar. Genelkurmay Başkanı Gürler görevinden ayrıldı ve Cumhurbaşkanı tarafından senatör yapıldı.
- 13 Mar. Gürler Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu.
- 15 Mar. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu.
- 20 Mar. Gürler, gerekli desteği bulamadığı için, seçim sırasında, Cumhurbaşkanı adaylığından çekildi.
- 6 Nis. Senatör Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçildi.
- 7 Nis. Başbakan Melen görevinden ayrıldı.
- 12 Nis. Naim Talu Başbakanlık görevine atandı.
- 25 Eyl. Sıkıyönetim sona erdi.
- 14 Eki. Genel seçimler yapıldı.
- 21 Eki. Necmettin Erbakan Milli Selamet Partisi Genel Başkanlığına seçildi.
- 27 Eki. Kabinayı kurma görevi Ecevit'e verildi.

- 7 Kas. Hükümeti kuramayan Ecevit, Başbakanlık görevini bıraktı.
- 12 Kas. Demirel Başbakan olarak atandı.
- 17 Kas. Hükümeti kuramayan Demirel, Başbakanlığı bıraktı.
- 9 Ara. Yerel seçimler yapıldı.
- 15 Ara. Naim Talu Başbakan olarak atandı.
- 25 Ara. İnönü öldü.

1974

- 10 Oca. Talu Başbakanlık görevini bıraktı.
- 15 Oca. Ecevit yeniden Başbakan olarak atandı.
- 25 Oca. Ecevit'in Başbakanlığında CHP-MSP ortak hükümeti kuruldu.
- 28 Oca. Kıbrıs'taki EOKA örgütü lideri Grivas öldü.
- 16 Nis. Eski Demokrat Parti üyelerinin siyasal hakları geri verildi.
- 14 May. Genel bağışlama yasası kabul edildi. Birtakım solcular, MSP'nin oylarıyla bağışlama dışı bırakıldı.
- 1 Haz. CHP, birtakım solcuların bağışlanmasını engelleyen yasa hükmünün geçerliliğinin kaldırılması için Anayasa Mahkemesine başvurdu.
- 1 Tem. Denetim altında afyon ekimine yeniden başlandı. (Erim hükümeti zamanında Amerikan baskısı ile yasaklanmıştı).
- 12 Tem. Anayasa Mahkemesi, bağışlama yasasının ilgili maddesini yürürlükten kaldırdı. Geri kalan solcular da serbest bırakıldı.
- 15 Tem. Kıbrıs'ta Makarios'a karşı darbe yapıldı.
- 20 Tem. İngiltere, güvence veren ülke olarak ortak eylemi kabul etmeyince Türk Birlikleri tek başına Kıbrıs'a çıktı.
- 22 Tem. Kıbrıs'ta ateş-kes kabul edildi.
- 23 Tem. Atina'da Yunan Cuntası görevden ayrıldı.
- 25 Tem. Cenevre'de Kıbrıs görüşmeleri başladı.
- 30 Tem. Cenevre'de an'aşmaya varıldı.
- 8 Ağu. Cenevre ikinci dönem görüşmeleri başladı.
- 14 Ağu. Cenevre görüşmeleri bir sonuca varmadı. Türk birlikleri Kıbrıs'ta ilerlemeye başladı.
- 16 Ağu. Ateş-kes kabul edildi.

- 3 Eyl. Ecevit, hükümet ortakları arasında önemli düşünce ayrılıkları olduğunu söyledi.
- 18 Eyl. Ecevit Başbakanlık görevini hukuken bıraktı.
- 20 Eyl. Başbakanlık görevi yeniden Ecevit'e verildi, hükümet kurulamadı.
- 12 Kas. Hükümet kurmak için yapılan çeşitli girişimler sonuçsuz kalınca, Başbakanlık görevi kontenjan senatörü Sadi Irmak'a verildi.
- 17 Kas. Irmak, partiler dışı teknisyenlerden oluşan kabinesini kurdu.
- 29 Kas. Irmak kabinesi güven oyu alamadı. Fakat başka seçenek bulunmadığı için görevini sürdürdü.

1975

- 2 Oca. Sıkıyönetim dört ilde 1 ay daha uzatıldı.
- 3 Oca. Libya Başbakanı Ca'lud Türkiye'ye geldi.
- 7 Oca. Dört sağ partinin liderleri hükümeti kurmaya hazır olduklarını açıkladılar.
- 12 Oca. Türk parasının değeri düşürüldü.
- 23 Oca. Üniversitede çıkan çatışma sonunda bir öğrenci öldürüldü.
- 29 Oca. Türk parasının değeri yeniden düşürüldü.
- 4 Şub. Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardıma kesildi.
- 7 Şub. İstanbul'da bir banka şubesi soyuldu.
- 13 Şub. Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu.
- 15 Şub. Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği bütün yurttaki faşizmi ve pahalılığı protesto mitingi yaptı. Sekiz ilde çıkan olaylar sonunda bir kişi öldü, otuzbeş kişi yaralandı.
- 16 Şub. Malatya ve Sivas'ta olaylar çıktı. Malatya CHP il merkezi saldırıya uğradı.
- 23 Şub. Erzincan'da olaylar çıktı. CHP il merkezi saldırıya uğradı. Bir kişi öldü, kırk kişi yaralandı.
- 1 Mar. Sadi Irmak yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi.
- 9 Mar. Kırkış eski Demokrat Parti milletvekili AP'ye girdi.
- 10 Mar. ABD Dışişleri Bakanı Kissinger Türkiye'ye geldi.
- 13 Mar. Irmak, hükümeti kurma görevini bıraktı.

- 19 Mar. Hükümeti kurma görevi Ecevit'e verildi. Ecevit'in görevi kabul etmemesi üzerine, Demirel kabineyi kurmakla görevlendirildi.
- 28 Mar. Güneydoğu illerinde sıkıyönetim ilanı önerisi, TBMM'ce geri çevrildi.
Dokuz milletvekili Demokratik Parti'den ayrıldı.
- 31 Mar. Demirel, AP, MSP, CGP ve MHP'den oluşan, birtakım bağımsızlarca da desteklenen 'Milliyetçi Cephe' hükümetini açıkladı.
- 7 Nis. Karadeniz Teknik Üniversitesinde olaylar çıktı.
- 12 Nis. Demirel Hükümeti, 218'e karşı 222 oy ile güven aldı.
- 17 Nis. Çeşitli üniversitelerde önemli öğrenci olayları çıktı.
- 19 Nis. Hükümet suni gübre fiyatlarını düşürdü.
- 22 Nis. İstanbul'da bir banka şubesi soyuldu.
- 24 Nis. İstanbul'da bir öğrenci yurdu, polis tarafından basıldı. Bir işçi öldü.
- 25 Nis. Ankara'da öğrenci olayları çıktı.
- 27 Nis. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin Altındağ ilçe merkezi saldırıya uğradı.
- 29 Nis. İstanbul'da öğrenci olayları çıktı.
- 30 Nis. Türkiye İşçi Partisi kuruldu. (Behice Boran).
- 13 May. Bir akıl hastası, başbakanlıkta, Demirel'e saldırdı ve bir yumruk attı.
Sol eğilimli iki profesörün evine bomba atıldı.
- 16 Haz. Türk-İş, İzmir'de bir günlük grev yaptı.
- 21 Haz. Gerede'de, CHP açık hava toplantısı, sağcılar tarafından saldırıya uğradı.
- 23 Haz. Diyarbakır'da MHP'nin açık hava toplantısında olaylar çıktı. İki kişi öldü, kırkaltı kişi yaralandı.
- 30 Haz. Meclis'te kadınlara yirmi yılda emeklilik hakkı tanındı, emeklilerin maaş'arına zam yapıldı.
- 7 Tem. Bir sendika merkezi gece saldırıya uğradı.
- 15 Tem. ABD-SSCB, ortak uzay uçuşu başladı.
- 20 Tem. Ege bölgesinde Dördüncü Ordu kuruldu.
- 25 Tem. ABD Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını kabul etmedi.

- 26 Tem. Türkiye'deki ABD üslerinin etkinlikleri durduruldu.
- 27 Ağu. İşadamı Vehbi Koç, CHP-AP ortak hükümeti önerdi.
- 28 Ağu. Türk lirasının dolara göre değeri düşürüldü.
- 12 Eki. Senato üçte-bir yenileme seçimleri yapıldı.
- 21 Eki. Adalet Bakanlığı, Demirel'in yeğeninin mobilya yolsuzluğu için soruşturma açıldığını açıkladı.
- 22 Eki. Viyana büyükelçimiz öldürüldü.
- 24 Eki. Paris büyükelçimiz öldürüldü. Her iki olay da aydınlanmadı.
- 26 Eki. Genel nüfus sayımı yapıldı.
- 3 Kas. Ankara'da Gazi Eğitim'de olaylar çıktı, bir öğrenci öldü.
- 17 Kas. Ankara'da öğrenci olayları çıktı.
- 20 Kas. Birleşmiş Milletler, Kıbrıs için, bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesine ilişkin bir karar tasarisını kabul etti. 117 kabul oyuna karşılık tek red oyunu Türkiye kullandı.
- 1 Ara. İstanbul'da Şişli meydanında iki solcu genç öldürüldü. Olayı yapanlar yakalanamadı.
- 24 Ara. Ankara'da bir öğrenci öldürüldü.
- 26 Ara. SSCB Başbakanı Kosigin, İskenderun'daki üçüncü demir-çelik fabrikasını açmak için Türkiye'ye geldi.

KULLANILAN KAYNAKLAR

- Abadan, Nermin, 1964, **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
1966, 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Abadan, Yavuz, 1964, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, İstanbul, Varlık Yayınevi.
- Ağaoğlu, Ahmet, 'tarihsiz', **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi.
- Ağaoğlu, Samet, 1944, **Kuvayı Milliye Ruhu**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi.
1967, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, Baha Matbaası.
1972, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, İstanbul, Baha Matbaası.
- Ahmad, Feroz, 1969, **The Young Turks**, Oxford, Clerandon Press.
- Akdağ, Mustafa, 1963, **Celali İsyanları**, Ankara, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
1974a, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, I, 1243-1453**, İstanbul, Cem Yayınevi.
1974b, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II, 1453-1559**, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Aksoy, Suat, 1969, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Ali, Kılıç, 1955a, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul, Sel Yayınları.
1955b, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul, Sel Yayınları.
- Allen, Henry, E., 1968, **The Turkish Transformation**, New York, Greenwood Press.
- Altuğ, Kurtul, 1972, «12 Mart ve Nihat Erim Olayı», 7 Gün no.3.
- Altuğ, Tacettin, 1974, «14 Ekim Seçimleri ve Kent Oyları» 7 Gün, no. 110.
- Ansay, Tuğrul, 1971, **Çağdaş Anonim Şirketlerin Sorunları ve Türk Anonim Şirketleri**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Aralov, S., 1967, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, İstanbul, Burçak Yayınevi.
- Arar, İsmail 1968, **Hükümet Programları, 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi.

- 1969, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, İstanbul, Burçak Yayınevi.
- Arı, Oğuz, 1972, İzmir'de Kitle Haberleşmesi, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği.
- Armaoğlu, Fahir, 1973, Siyasi Tarih, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Atatürk, tarihsiz, Nutuk, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- 1955, Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar, İstanbul, Sel Yayınları.
- Atay, Falih Rıfkı, 1969, Çankaya, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaası.
- Avcıoğlu, Doğan, 1966, «T.İ.P.'e Dair», Yön, no. 168.
- 1969, 31 Martta Yabancı Parmak, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- 1973, Türkiye'nin Düzeni, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- 1974, Milli Kurtuluş Tarihi, İstanbul, Baha Matbaası.
- Aybar, Mehmet Ali, 1968, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Aybay, Rona, 1963, karşılaştırmalı 1961 Anayasası,
- Aybars, Ergun, 1975, İstiklâl Mahkemeleri, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Aydemir, Şevket S., 1963, Tek Adam: Mustafa Kemal, I İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1964, Tek Adam: Mustafa Kemal, II İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1966, Tek Adam: Mustafa Kemal, III İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1968a, İkinci Adam: İsmet İnönü, I İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1968b, İkinci Adam: İsmet İnönü, II İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1968c, İnkılap ve Kadro, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- 1969, Menderes'in Dramı? İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1970, Enver Paşa, I, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1971, Enver Paşa, II, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 1972, Enver Paşa, III, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aydemir Talat, 1968, Talat Aydemir'in Hatıraları, İstanbul, Akşam Kitap Kulübü Servisi.
- Aytul, T., Türeñç, T., Sertoğlu, S., 1973, «1973 Milletvekili ve

- İl Genel Meclisi Seçimleri Sonuçları» *Milliyet*, 22 Aralık 1973.
- Aytür, Memduh, 1970, *Kalkınma Yarışı ve Türkiye*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Bailey, Frank Edgar, 1970, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, New York, Howard Fertig.
- Balaman, Ali Rıza, 1969, *Ankara Köylerinden Örencikde Meydana Gelen Kültür Değişmesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Barkan, Ömer Lütfi, 1937, «Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü» *Ülkü*, no. 53.
- 1940, «Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri», *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt, II, no. 1-2.
- 1964, «The Social Consequences of Economic Crisis in Later Sixteenth Century Turkey», *Social Aspects of Economic Development*, İstanbul, Economic and Social Studies Conference Board.
- 1973, *Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı*, (Feudal Structure and the Ottoman Tımar), Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Başak, Zafer, 1972, *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri, Türkiye, 1960-1970*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Bayar, Celal, tarihsiz, *Başvekillim Adnan Menderes*, (derleyen, İsmet Bozdağ), İstanbul, Baha Matbaası.
- 1966, *Ben de Yazdım* Cilt, III, İstanbul, Baha Matbaası.
- Baydar, Mustafa, 1967, *Atatürk ile Konuşmalar* İstanbul, Varlık Yayınevi.
- 1973, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayındırlık Bakanlığı, 1973, *Bayındırlıkta 50 Yıl* Ankara, Gürsoy Matbaacılık Sanayii.
- Baykal, Bekir Sıtkı, 1974 *İzlet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Baykal, Deniz, 1970, *Siyasal Katılma*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Bayur, Yusuf Hikmet, 1952, *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt II, Kısım

- 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- 1967, **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Belli, Mihri, 1968, «Ya Güçbirliği Ya Faşizm» **Türk Solu**, no. 24.
- Berkes, Niyazi, 1969, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, I**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- 1970, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, II**, İstanbul Gerçek Yayınevi.
- 1973, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Berksoy, Taner, 1969, **Tarım Kesiminden Sermaye Aktarımı, Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 1, No. 2.
- Beşikçi, İsmail, 1970, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, İstanbul, e Yayınevi.
- Beyaz Kitap, 1973, **Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, Ankara, Ahmet İhsan Matbaası.
- Bilsel, Cemil, 1933 **LOZAN**, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası.
- Borak, Sadi, 1962, **İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına**, İstanbul, İstanbul Kitabevi.
- Boran, Behice, 1968, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, İstanbul, Gün Yayınları.
- Boratav, Korkut, 1972, **100 Soruda Geliş Dağılımı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- 1974, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Bozarslan, Mehmet Emin, 1969, **Doğunun Sorunları**, Diyarbakır, Şafak Kitabevi.
- Bulutay, T., Timur, S., Ersel, H., 1971, **Türkiye'de Geliş Dağılımı**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Bulutoğlu, Kenan, 1970, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Cebesoy, Ali Fuat, 1953, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Matbaası.
- 1955, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.
- 1957, **Siyasi Hatıralar, I** İstanbul, Vatan Neşriyatı.
- 1960, **Siyasi Hatıralar, II** İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.
- Cem, İsmail, 1970, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınevi.

- 1973, 12 Mart, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Cemal Paşa, 1959, **Hatıralar**, İstanbul, Selek Yayınları.
- Chambers, Richard L., 1970, «The Civil Bureaucracy-Turkey», **Political Modernization in Japan and Turkey**, (der), Robert E. Ward and Drankwart A. Rustow, Princeton, Princeton University Press.
- Cillov, Haluk, 1974, «The Structure of the Turkish Population», **The Population in Turkey**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Coles, Paul, 1968, **The Ottoman Impact on Europe**, London, Tames and Hudson.
- Çavdar, Tevfik, 1970, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, Ant Yayınları.
- 1974, **Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, İstanbul, Kız Yayınları.
- Çelik, Edip, 1969, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Davison, Roderic H., 1968, **Turkey**, New Jersey, Prentice, Hall.
- Deny, Jean, 1960, **Yeni Türkiye**, (çev. Sencer Kodalbaş), Ankara, İş Bankası Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, 1969, **Nüfus Sayımı**, Ankara, D.İ.E.
- 1971, **Tarım İstatistikleri Özeti**, Ankara, D.İ.E.
- 1973a, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, D.İ.E.
- 1973b, **Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları, 1948-1972**, Ankara, D.İ.E.
- 1974, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1973**, Ankara, D.İ.E.
- 1975a, **Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, D.İ.E.
- 1975b, **İstatistik Cep Yıllığı, 1974**, Ankara, D.İ.E.
- Devlet Planlama Teşkilâtı, 1961, **1962 Yılı Programı**, Ankara, D.P.T.
- 1962, **Planlama**, Ankara, D.P.T.
- 1964, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, D.P.T.
- 1967, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, D.P.T.
- 1968, **Kalkınan Türkiye**, Ankara, D.P.T.

- 1969, Türkiye'de İller İtibarıyla Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi, Ankara, D. P. T.
- 1970, Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Ankara, D.P.T.
- 1972a, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Konat Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, D.P.T.
- 1972b, 1973 Programı, Ankara, D.P.T.
- 1973a, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, D.P.T.
- 1973b, Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik Sosyal ve Kültürel Gelişmesinin 50 Yılı, Ankara, D.P.T.
- 1973c, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tesbiti ve Bu Yörelere Teşvik Tedbirleri, Ankara, D.P.T.
- 1974a, 1974 Yılı Programı, Ankara D.P.T.
- 1974b, Ekonomik Rapor, Ankara, D.P.T.
- 1974c, 1975 Yılı Programı, Ankara, D.P.T.
- 1975a, Ekonomik Rapor, (Şubat), Ankara, D.P.T.
- 1975b, Ekonomik Rapor, (Ağustos), Ankara, D.P.T.
- Dışişleri Bakanlığı, tarihsiz Kurtuluş Savaşımız, Ankara Dışişleri Bakanlığı.
- 1973, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, Ankara Dışişleri Bakanlığı.
- Divitçioğlu, Sencer, 1971, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, İstanbul, Kız Yayınları.
- Dodd, C. H., 1969, Politics and Government in Turkey, Manchester, Manchester University Press.
- Duman, Şenay ve Kongar, Bilgi, 1974, Uluslararası Kuruluşlar ve Ülkelerden Sağlanan Dış Krediler, Ankara, D.P.T.
- Ecevit, Bülent, 1972, «Özgür İnsan», Özgür İnsan, no 1.
- 1973, «Labour in Turkey As a New Social and Political Force» in Social Change and Politics in Turkey, (der), Kemal H. Karpat, Leiden, E. J. Brill
- 1974a, Ortanın Solu, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- 1974b, Atatürk ve Devrimcilik, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- Eldem, Vedat, 1970, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, Türkiye İş Bankası.
- Emek, 1970, no. 7.
- Erduntuğ, Nermin, 1956, Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki, Ankara, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.

- 1972, Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (etnolojik) İncelemeler, Ankara, Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Eren, Nuri, 1963, Turkey. Today and Tomorrow, New York, Preager.
- Ergun, Doğan, 1973, 100 Soruda Sosyolojik El Kitabı, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Erikan, Celal, 1971, 100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Erkanlı, Orhan, 1972, Anılar, Sorunlar, Sorumlular, İstanbul, Baha Matbaası.
- Eroğlu, Cem, 1970, Demokrat Parti, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Eryıldız, Semih, 1975, Demokratik Sol, Ankara, CHP Gençlik Kolları.
- Esin, Pars, 1974, Türkiye'de İşveren Sendikacılığı, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Eversley, 1969, The Turkish Empire, New York Howard Fertig.
- Fişek, Kurthan, 1969, Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Fişek, Nusret H., 1969, «Demographic Surveys in Turkey» in Turkish Demography (der, Frederic C. Shorter and Bozkurt Güvenç, Ankara, Hacettepe Üniversitesi. 1974, «An Integrated Health/Family Planning Program in Etimesgut District, Turkey», Studies in Family Planning, vol. 5, no. 7.
- Fişek, Nusret H. and Shorter, Frederic C., 1968, «Fertility Control in Turkey», Demography, vol. 5, no. 2.
- Frey, Frederick W., 1965, The Turkish Political Elite, Massachusetts, The M.I.T. Press.
- Gencer, A., İsmet, 1960, Hürriyet Yolunda, Ankara, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Genç, Süleyman, 1971, 12 Marta Nasıl Gelindi? Ankara, İleri Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, 1965, Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, 1919-1921, cilt III, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- 1968, Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, II. cilt, 6. kısım, 2. kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

- 1969, **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, II. cilt, 6. kısım, 4. kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- 1972, **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, II. cilt, 5. kısım, 1. kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Geray, Cevat, 1967, **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1970, «Urbanization in Turkey», **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt XXIV, no. 4.
- 1974, **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Gevgilili, Ali, 1973a, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü.
- 1973b, **Türkiye'de 1971 Rejimi**, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Gibb, Hamilton and Bowen, Harold, 1967, **Islamic Society and the West**, cilt, I-II, London, Oxford University Press.
- Goitein, S. D., 1970, «Mediterranean Trade in the Eleventh Century: Some Facts and Problems», **Studies in the Economic History of the Middle East**, (der.), M. A. Cook, London, Oxford University Press.
- Goloğlu, Mahmut, 1968, **Erzurum Kongresi**, Ankara, Nüve Matbaası.
- 1969, **Sivas Kongresi**, Ankara, Başnur Matbaası.
- Gökalp, Ziya, 1939, «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak», **Ziya Gökalp**, Hilmi Ziya Ülken, İstanbul, Kanaat Kitabevi.
- Gökbilgin, M. Tayyib, 1959, **Milli Mücadele Başlarken**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökçe, Birsen, 1973, **Şehirleşme Sürecinin Gençlik Üzerindeki Etkileri**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Doçentlik Tezi.
- Gökçen, Ahmet M., 1971, **Köyden Şehre İşgücü Göçleri**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Gönlübol, Mehmet, Ataöv, Türkkaya, 1960, **Turkey in the United Nations**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Gönlübol, Mehmet, et. al., 1974, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Göyünç, Nejat, 1972, «Arşivlerimizin Türk Kültür Tarihi Bakı-

- mından Önemi», Ankara, Milli Kütüphanede verilen bir konferans.
- Gülsün, İlhan, 1974, *Sayılarla Yurt Dışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, Ankara, İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Günçe, Ergin, 1967, «Early Planning Experiences in Turkey», *Planning in Turkey*, (der.), S. İkkin and E. İnanc, Ankara, Middle East Technical University.
- Günday, A. Faik Hürşit, 1960, *Hayat ve Hatıralarım*, İstanbul, Çelikkilt Matbaası.
- Gündüz, Asım, 1973, *Hatıralarım*, İstanbul, Kervan Yayın'arı.
- Güryay, Tarık, 1971, *Bir İktidar Yargılanıyor*, İstanbul. Cem Yayınevi.
- Harris, George, S., 1972, *Troubled Alliance*, Washington, AEI - Hoover Policy Studies.
- Hart, Charles, W. M., 1969, *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası.
- Hekimoğlu, Müşerref, 1975, *27 Mayıs'ın Romanı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- Heper, Metin, 1971, «Some Notes on the Assumptions of the Theory of Administrative Reform in the Ottoman-Turkish State», *ODTÜ Gelişme Dergisi*, no. 3 1974, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Hershlag, Z. Y., 1968, *Turkey, The Challenge of Growth*, Leiden, E. J. Brill.
- Heyd, U., Kuran, E., 1954, «İlmiyye», *The Encyclopedia of Islam*, Leyden-London.
- Hinderink, Jan, Kiray, Mübeccel, B., 1970, *Social Stratification as an Obstacle to Development. A Study of Four Turkish Villages*, New York, Preager.
- Hotham, David, 1973, *Türkler* (çev.), M. A. Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Hourani, A. H., 1957, «The Fertile Crescent in the Eighteenth Century», *Studia Islamica*, Paris, no. 8.
- Işık, Alpaslan, 1974, *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara, Odak Yayınları.
- İğdemir, Uluğ, 1963, *Atatürk*, (çev.), Andrew J. Mango, Ankara, Turkish National Commission for Unesco.

- 1969, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İlhan, Attila, 1970, *Hangi Sol*, İstanbul, Varlık Yayınevi.
- 1972, *Hangi Batı*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- İlkin, Selim, 1971, «Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi», *ODTÜ, Gelişme Dergisi*, no.
- 1973, *Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- İmar ve İskan Bakanlığı, 1973, *50 Yılda İmar ve Yerleşme*, Ankara, İmar ve İskan Bakanlığı.
- İnalçık, Halil, 1958, «Osmanlı Hukukuna Giriş» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt, XIII, no. 2.
- 1964, «The Place of the Ottoman-Turkish Empire in History», *Cultura Turcica*, cilt, I, no. 1.
- 1966, «Capital Formation in the Ottoman Empire», *The Journal of Economic History*, vol. XXIX, no. 1
- 1970a, «The Nature of Traditional Society-Turkey», *Political Modernization in Japan and Turkey*, (der.), Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton, Princeton University Press.
- 1970b, «The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy», *Studies in the Economic History of the Middle East*, (der.), M. A. Cook, London, Oxford University Press.
- İnan Afet, 1969, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara Türk Tarih Kurumu.
- 1972, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, 1973, Ankara.
- 1973, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı, 1936*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İpekçi, Abdi, 1968, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- 1969, *Liderler Diyor ki*, İstanbul, Ant Yayınları.
- Issawi, Charles, 1966, *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago, University of Chicago Press.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941, *Küçük İstatistik Yıllığı, 1939-1940*, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü.
- 1947, *Küçük İstatistik Yıllığı, 1942-1945*, Ankara, İstatistik Genel Müdürlüğü.
- 1951, *Statistical Abstract*, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü.

- Jaeschke, Gotthard, 1971, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (çev.), Cemal Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- 1972, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Kandemir, Feridun, 1964, **İstiklâl Savaşında Belguncular ve casuslar**, İstanbul, Ercan Matbaası.
- Kandiyoti, Deniz, 1973, «Mobility Among the Industrial Workers of Istanbul, A Working Report», **Marmaris Sosyal Bilimler Derneği**.
- Kansu, Mazhar Müfit, 1968, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Karabekir, Kazım, 1969, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi.
- Karacan, Ali Naci, 1971, **Lozan**, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Karadayı, Figen, 1974, «Population Growth in Turkey», **The Population in Turkey**, Ankara, Nüfus Etüdları Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi.
- Karal, Enver Ziya, 1970, **Osmanlı Tarihi**, cilt V, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- 1976, **Osmanlı Tarihi** cilt VI, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Karan, Muzaffer, 1975, «Karşı Devrim Cephesi Mi?», **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1975.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 1968, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Karpat, Kemal H., 1959, **Turkey's Politics**, Princeton, Princeton University Press.
- 1968, «The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Ottoman Empire» **Beginning of Modernization in the Middle East**, (der.) W. R. Polk and R. L. Chambers, Chicago, University of Chicago Press.
- 1972, «The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908», **International Journal of Middle East Studies**, no. 3.
- 1973a, **An Inquiry Into Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations**, Princeton, Princeton University.

- 1973b, «Structural Change, Historical Stages of Modernization, And the Role of Social Groups in Turkish Politics, Social Change and Politics in Turkey, (der.), Kemal H. Karpat, Leiden, E. J. Brill.
- Kaya, A'i Özcan, 1961, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Keleş, Ruşen, 1970, «Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, vol. XXV, no. 4.
- 1972a, *Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- 1972b, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1973, «Şehirleşme Süreci» *Şehircilik*, (der.), Fehmi Yavuz, et. al., Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Kemal, Mehmet, 1974, *12 Mart, Öfkeli Generaller, ve İşkence*, İstanbul, Soyut Yayınevi.
- Kılıç, Altemur, 1956, *Turkey and the World*, Washington, Public Affairs Press.
- Kıray, Mübeccel B., 1964, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, D.P.T.
- 1969, «Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi», *Mimarlar Odası, Mimarlık Semineri*, Bildiri, 4, Ankara.
- 1971, «Modern Şehircilik Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler» İstanbul, Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Kürsüsü Yayınları.
- 1972, *Örgütlemeyen Kent*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği.
- Kışlalı, Ahmet Taner, 1973, «Ordu ve Siyaset», *Yankı*, no. 134.
- 1974, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Kıvılcımlı, Hikmet, 1970, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul, Ant Yayınları.
- Kili, Suna, 1968, *Turkey, A Case Study of Political Development*, İstanbul, School of Business Administration and Economics, Robert College.
- 1969, *Kemalizmi*, İstanbul, School of Business Administration and Economics, Robert College.
- 1972, *Assembly Debates on the Constitutions of 1924 and 1961*, İstanbul, Robert College Research Center.

- Kinross, Lord, 1964, *Atatürk, The Rebirth of a Nation*, London Weindenfeld and Nicholson.
- Koç, Vehbi, 1973, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, Apa Ofset Basım-evi.
- Kongar, Emre, 1970, «Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkiler», *Amme İdaresi Dergisi*, vo. III, no. 2.
- 1972a, *İzmir'de Kentsel Aile*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği.
- 1972b, «Some Comparative Characteristics of Gecekondu Families in İzmir», *ODTÜ, Gelişme Dergisi*, no. 4.
- 1972c, *Sosyal Çalışmaya Giriş*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği.
- 1972d, *Toplumsal Değişme: Kuramlar, İlkeler*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- 1973a, «Altındağ Gecekondu Bölgesi» *Amme İdaresi Dergisi*, cilt, VI, no. 3.
- 1973b, «Altındağ'da Kentle Bütünleşme» *Amme İdaresi Dergisi*, cilt, VI, no. 4.
- 1975a, «1975 Ara Seçimi Sonuçları: İki Partili Düzene Dönüş Yok», *Özgür İnsan*, no. 26.
- 1975b, «Türk Siyasal Yaşamında Cephe'ler ve Sosyal Devlet Kavramı», *Barolar Birliği Ekonomi - Hukuk Kongresinde Sunulan Tebliğler*, Ankara, Barolar Birliği Yayınları, no. 20.
- Köksal, Erhan, 1971, «Türkiye'de Tarımsal Kredi Sorunu», *METU, Studies in Development*, no. 3.
- Köprülü, Fuat M., 1931, «Bizansın Osmanlı Müesseselerine Tesiri», *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, no. 1.
- 1972, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, Başnur Matbaası.
- Kurmuş, Orhan, 1974, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Bilim Yayınları.
- Küçük, Yalçın, 1971, *100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Küçükömer, İdris, 1969, *Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma*, İstanbul, Ant Yayınları.
- Lerner, Daniel 1964, *The Passing of Traditional Society*, New York, The Free Press.
- Levine, Ned, 1973, «Value Orientation Among Migrants in An-

- kara, Turkey: A Case Study», *Journal of Asian and African Studies*, VIII, 1-2.
- 1975, «Divorce in Turkey», Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Lewis, Bernard, 1958, «Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire», *Studia Islamica*, 9, 1958.
- 1968, *The Emergence of Modern Turkey*, London, Oxford University Press.
- Lewis, Geoffrey, 1965, *Turkey*, New York, Frederick A. Preager.
- Magnarella, Paul, J., 1974, *Tradition and Change in A Turkish Town*, New York, John Wiley and Sons.
- Mango, Andrew, 1968, *Turkey*, New York, Walker and Company.
- Mardin, Şerif, 1962a, *The Genesis of the Young Ottoman Thought*, Princeton, Princeton University Press.
- 1962b, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi, 1838-1918*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1964, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.
- 1968, «Historical Determinants of Social Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey», *Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dergisi*, cilt, XXII, no. 4.
- 1969, *Din ve İdeoloji*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1971, «Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma», *Türkiye, Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, E. Tümtürkün, F. Mansur, P. Benedict, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
- 1973, «Center - Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?», *DAEDALUS*, vol. 102, no. 1.
- Maruflu, Selçuk Z., 1975, *Sosyal Refah, Sosyal Güvenlik ve Planlı Dönemde Uygulamalar*, Ankara, D.P.T.
- Moralı, Nail, 1973, *Mütarekede İzmir Olayları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Mouzelis, Nikos, and Attalides, Michael, 1971, «Greece» in *Contemporary Europe: Class, Status and Power*, (der.), Margaret Scotford Archer and Salvador Giner, London, Weidenfeld and Nicholson.
- Mumcu, Ahmet, 1963, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katı*, Ankara, Hukuk Fakültesi.
- 1971, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara, Hukuk Fakültesi.

- Mumcu, Uğur, 1975a, **Suçlular ve Güçlüler**, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- 1975b, «Bir Anayasa Koruyucusunun Öyküsü ve Düşünceleri», **Cumhuriyet**, 19. Temmuz, 1975.
- Müderrişoğlu, Alptekin, 1974, **Kurtuluş Savaşımızın Mali Kaynakları**, Ankara, Maliye Bakanlığı.
- Nadi, Nadi, 1965, **Perde Aralığından**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş.
- Nadi, Yunus, 1955a, **Ali Galip Hadisesi**, İstanbul, Sel Yayınları.
- 1955b, **Mustafa Kemal Paşa Samsunda**, İstanbul, Sel Yayınları.
- 1955c, **Çerkes Etem Kuvvetlerinin İhaneti**, İstanbul, Sel Yayınları.
- Nalbantoğlu, Ünal, 1973, **Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Surplus Ürün ve Kent Ekonomisi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Niyazi, Resneli, 1975, **Balkanlarda Bir Gerillacı**, (Bugünkü dile çeviren İhsan İlgar), İstanbul Çağdaş Yayınları.
- Okyar, Osman, 1973, «Turkish Industrialization Policies», **Foreign Policy**, vol. III, no. 4.
- Ozankaya, Özer, 1971, **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Ökçün, Gündüz A., 1970, **Osmanlı Sanayisi, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1971a, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1971b, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1972, «XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalât Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri», **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt, XXVII, no. 1.
- 1973, **1909-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler**.
- Ökte, Faik, tarihsiz, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi.
- Öncü, Ayşe, 1973, «City Size and Occupational Structure in Turkey», **Marmaris, Sosyal Bilimler Derneği**.
- Öner, Oğuz 1972, «Üçüncü Planın Kalkınma Modeli: Bağımlı

- Hizmet Toplumuna Geçiş», Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt, XXVII, no. 1.
- Örnek, Sedat Veyis, 1971, Etnolojî Sözlüğü, Ankara, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Örtülü, Erdoğan, 1966, Üç İhtilalin Hikâyesi, Ankara, Ayyıldız Matbaası.
- Öymen, Altan, 1975, «Ecevit Kıbrıs'ı Anlatıyor», Cumhuriyet, 3 Ağustos 1975.
- Özalp, Kazım, 1971, Milli Mücadele, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Özbudun, Ergun, 1966, The Role of Military in Recent Turkish Politics, Cambridge, Massachusetts, Center For International Affairs, Harvard University.
- 1974, «Sosyal Değişim ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri», Özgür İnsan, no. 15.
- 1975, Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara, Hukuk Fakültesi, Yayınları.
- Özek, Çetin, 1968, 100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Özgür, Özlem, 1972, 100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Özkök, Rükü, 1971, Düzce-Bolu İsyanları, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz T., 1964, Türkiye Tarihi, 12 cilt, İstanbul, Hayat Kitapları.
- Payashoğlu, Arif, 1961, Türkiye'de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, 1974, Jöntürkler (çev.), Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Price, Philips M., 1961, A History of Turkey, London, George Allen and Unwin Ltd.
- Rasim, Ahmet, 1968, Osmanlı Tarihi (der.), İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Robinson, Richard D., 1965, The First Turkish Republic, Massachusetts, Harvard University.
- Rodinson, Maxime, 1969, İslâmiyet ve Kapitalizm (çev.), Orhan Suda, İstanbul, Gün Yayınları.
- Rozaliyev, Y., 1970, «27 Mayıs Sonrası Kapitalist Gelişme ve

- Sınıf Mücadeleleri», Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavga-ları, (çev.), G. Bozkaya, M. Anibal, İstanbul, Ant Yayınları.
- Rustow, Dankwart A., 1965, «Turkey: The Modernity of Tradition», Political Culutre and Political Development, (der.), Lucian W. Pye and Sidney Verba, Princeton, Princeton University Press.
- 1970, «The Military in Turkey», Political Moderniza-tion in Japan and Turkey, (der.), Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton, Princeton Univerisay Press.
- 1973, «The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspectives», Social Change and Politics, in Turkey, (der.), Kemal H. Karpat, Leiden, E. J. Brill.
- Sâbis, Ali İhsan, 1943, Harb Hatıralarım, (1), İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Saran, Nephân, 1975, Üniversite Gençliği, İstanbul, Edebiyat Fakültesi.
- Sarc, Ömer Celal, 1940, Tanzimat ve Sanayimiz, İstanbul, Maarif Basımevi.
- 1944, Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Scott, Richard B., 1968, The Village Headman In Turkey, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Sel Yayınları, 1955, Yakınlarından Hatıralar, (Memcirs From His Intimates), İstanbul, Sel Yayınları.
- Selçuk, İlhan ,tarihsiz, Mustafa Kemal'in Saati, İstanbul, Kıtapçılık Ticaret Limited Şirketi.
- Selek, Sabahattin ,1973, Anadolu İhtilali, İstanbul, Cem Yayın-
evi.
- 1975, «İnönü Atatürk Ayrılığı», Milliyet, January, 4.
- Sencer, Muammer, 1971, Toprak Ağalığının Kökeni, İstanbul, Tel Yayınları.
- 1974, Osmanlılarda Din ve Devlet, İstanbul, Erk Ya-yınları.
- Sencer, Muzaffer, 1969, Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul, Ant Yayınları.

- 1971a, **Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri**, İstanbul, Ant Yayınları.
- 1971b, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, Geçiş Yayınları
- 1974, **Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar**, İstanbul, May Yayınları.
- Sencer, Oya, 1969a, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, İstanbul, Habora Kitabevi.
- 1969b, **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**, İstanbul, Habora Kitabevi.
- Sertel, M. Zekeriya, 1968, **Hatırladıklarımı**, İstanbul, Yaylacık Matbaası.
- Sertel, Sabiha, 1969, **Roman Gibi**, İstanbul, Ant Yayınları.
- Seyhan, Dünder, 1966, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası.
- Sherrill, Charles H., tarihsiz, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (çev.), Alp, Ilgaz, İstanbul, Kervan Kitapçılık.
- Silier, Oya, 1973, **1923-1935 Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Sosyal Sigortalar Kurumu, 1974, **1973 Çalışma Raporu ve Bilançosu ile 1974 İş Programı**, Ankara, Sosyal Sigortalar Kurumu.
- 1975, **1974 İstatistik Yıllığı**, Ankara, Sosyal Sigortalar Kurumu.
- Soysal, İlhami, 1975, **Günün İçinden**, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Soysal, Mümtaz, 1973a, **Anayasa**, Ankara, Doğan Yayınevi.
- 1973b, **CHP-MSP Uzlaşması**, Yankı, no. 136.
- 1974, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Stirling, Paul, 1965, **Turkish Village**, New York, John Wiley and Sons.
- Sülker, Kemal, 1973, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Şanda, Hüseyin Avni, 1970, **Reaya ve Köylü**, İstanbul Habora Kitabevi.
- Şaylan, Gencay, 1974, **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Taçalan, Nurdoğan, 1970, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, Milliyet Yayınları.

- Talas, Cahit, 1960, **Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meselerleri**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
1961, **İçtimai İktisat**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Tansu, Samih Nafiz, 1969, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, Ararat Yayınevi.
- Tanyeri, İbrahim, 1975, **Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik Sorunu**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Tanyol, Cahit, 1970, **Sosyolojik Açıdan, Din, Ahlâk, Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar**, İstanbul, Okat Yayınevi.
- Tayanç, Tunç, 1973, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İkkin, Selim, 1974, **1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Thornburg, Max Weston; Spry, Graham; Soule, George, 1968, **Turkey, An Economic Appraisal**, New York, Greenwood Press.
- Timur, Serim, 1972, **Türkiye'de Aile Yapısı**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Timur, Taner, 1968, **Türk Devrimi**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
1971, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, Doğan Yayınevi.
- Toker, Metin, 1966, **İsmet Paşayla 10 Yıl (1957-1960)**, Ankara, Akis Yayınları.
1967, **İsmet Paşayla 10 Yıl (1960-1961)**, Ankara, Akis Yayınları.
1968, **Şeyh Salt ve İsyanı**, Ankara, Akis Yayınları.
1971a, **Türkiye'nin Üzerinde 1945 Kabusu**, Ankara, Akis Yayınları.
1971b, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Ankara, Akis Yayınları.
- Tokgöz, Erdinç, 1973, **Sanayileşmede Büyüme Kutupları ve Türkiye**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Tonguç, Engin, 1967, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, İstanbul, Ant Yayınları.
- Topuz, Hüza, 1973, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
1975, **Konuklar Geçiyor**, İstanbul, Çağdaş Yayınları.

- Truman, Harry S., 1965, *Years of Decisions*, New York, The New American Library.
- Tunaya, Tarık Zafer, 1952, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.
- 1959, *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, Baha Matbaası.
- 1970, *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri*, İstanbul, Baha Matbaası.
- Tunçay, Mete, 1967, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- 1974, «Nüfus Sayımlarında Ana Dil Dağılımı», *Yeni Halkçı*, 16 Temmuz 1974.
- Tunçkanat, Haydar, 1975: *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- Turan, İhter, 1973, «Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti», *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt, 29, no. 1-4.
- Tümertekin, Erol, 1973, *Urbanization and Urban Functions in Turkey*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 1973, *50. Yılda Hür Teşebbüs*, İstanbul, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- tarihsiz, «TÜSİAD», İstanbul, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti, 1934, *Tarih, IV*, İstanbul, Devlet Matbaası.
- Türkay, Orhan, 1960, *Türkiye Nüfusu*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Türkgeldi, Ali Fuad, 1951, *Görüp İştiklerim*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- T.C. Çalışma Bakanlığı, tarihsiz, *50 Yılda Çalışma Hayatımız*, Ankara, T.C. Çalışma Bakanlığı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, tarihsiz, *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı.
- T.C. Maliye Bakanlığı, 1975, *Yıllık Ekonomik Rapor*, Ankara, Maliye Bakanlığı.
- T.C. Resmi Gazete, 1960, 28 Nisan, no. 10491.
- 1973, 31 Ekim, no. 14698.
- 1976 31 Ocak, no. 15485.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 1973, *50 Yılda Türk Sanayi*, Ankara, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

- T.C. Ticaret Bakanlığı, 1974, Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl Ankara, T. C. Ticaret Bakanlığı.
- Türkiye İşçi Partisi Programı, 1964, İstanbul, Ersa Matbaacılık Ko'İ. Şti.
- Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Yönetim Kurulu, 1974, Avrupa Ekonomik Topluluğuna Geçiş Dönemi Şartları Hakkında Öneriler, Ankara, Odalar Birliği.
- Tütengil, Orhan Cavit, 1969, Türkiye'de Köy Sorunu, İstanbul, Kitap Yayınları.
- 1971, Az Gelişmenin Sosyolojisi, Ankara, Top'un Yayınevi.
- Ulay, Sıtkı, 1968, Harbiye Silah Başına, İstanbul, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Unan, Nimet, 1959, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Uluatam, Aynur ve Aysun Cengiz, 1975, Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler, Ankara, D.P.T.
- United Nations, 1971, A Concise Summary of World Population Situation in 1970, New York, United Nations Population Studies.
- Uras, Güngör, 1969, Türkiye'de Küçük Sanayi ve El Sanatları, Ankara, D.P.T.
- Uş, Asım, 1964, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, Vakıf Matbaası.
- 1966, 1930-1950, İstanbul, Vakıf Matbaası.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 1949, Osmanlı Tarihi, II, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- 1967, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- 1972, Osmanlı Tarihi, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Üner, Sunday, 1974, «The Labour Force», The Population in Turkey, Ankara, Nüfus Etüt'eri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi.
- Ülman, Haluk, 1961, Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Ürünü, Coşkun, 1975, 1838 Ticaret Sözleşmesi, Ankara, D.P.T.
- Webster, Donald Everett, 1939, The Turkey of Atatürk, Philadelphia, The American Academy of Political and Social Science.

- Weiker, Walter, F., 1963, **The Turkish Revolution: 1960-1961**, Washington, The Brookings Institution.
- 1973, **Political Tutelage and Democracy in Turkey**, Leiden, E. J. Brill.
- Yalman, Ahmet Emin, 1938, **Gerçekleşen Rüya**, İstanbul, Tan Matbaası.
- Yankı, 1973, no. 135.
- Yasa, İbrahim, 1962, **Türkiye'de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bununla İlgili Bazı İdari Meseleler**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- 1966, **Ankara'da Gecekondu Aileleri**, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü.
- 1971, «Ankara Gecekondularında Kentleşme», **Şehirciliğimizin Bazı Genel ve Özel Sorunları**, Ankara, Siyasal Bilgi'ler Fakültesi.
- 1973, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Yaşer, Yaşar, 1974, «1973 Milli Geliri ve Ekonomimiz» **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1974.
- Yavuz, Fehmi, 1958, «Şehirlerimizin Büyümesi ve Bölge Plan-cılığı», **İkinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferans-ları**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- 1969, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Ankara, Sevinç Matbaası.
- Yavuz, Fehmi; Keleş, Ruşen; Geray, Cevat, 1973, **Şehircilik**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Yener, Samira, 1970, **1960-1965 Döneminde Köyden Şehire Göç-ler**, Ankara, D.P.T.
- Yerasimos, Stefanos, 1975, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Gözlem Yayınları.
- Yetkin, Çetin, 1970, **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler**, Ankara, Toplum Yayınevi.
- 1974, **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, II, İstanbul, May Yayınları.
- Yörükân, Turhan, ve Yörükân, Ayla, 1966, **Şehirleşme, Gece-kondular ve Konut Politikası**, Ankara, İmar ve İskan Bakan-lığı, Mesken Genel Müdürlüğü.

- Yusuf Has Hâcib, 1974, Kutadgu Biliğ, (çev.), Reşid Rahmeti Arat, Ankara, Türk Tarih Kurumu.**
- Yücekök, Ahmet., 1971, Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.**
- 1972, Türkiye'de Dernek Gelişimleri, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.**
- Yücel, Asuman, 1970, The Squatter Areas and Their Employment Problems with Special Reference to the City of Ankara, Ankara, D.P.T.**
- Yüceuluğ, Ratip, 1959, Rakamların Işığı Altında 100.000 ve Daha Fazla Nüfuslu Şehirlerde, Aile, Mesken ve Kira Durumu, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi.**

AD DİZİNİ

Abadan, Nermin,	215, 438
Abadan, Yavuz,	64
Abdülhamid,	29, 48, 49, 64
Abdülmecid Efendi,	94, 111
Ağaoğlu, Ahmet,	145, 146, 147
Ağaoğlu, Samet,	86, 102, 104, 152, 163, 164
Ahmad, Feroz,	49
Ahmed III,	43
Akdağ, Mustafa,	22, 23, 24, 31, 34, 35, 36, 41, 225
Aksoy, Suat,	35
Ali Fuad Paşa (Cebesoy)	68, 91, 98, 111, 143
(bkz. Cebesoy)	70, 85
Ali, Kılıç,	79
Ali Rıza Paşa,	124
Allen, Henry E.,	20
Alpaslan,	197
Altuğ, Kurtul,	217
Altuğ, Tacettin,	429
Ansay, Tuğrul,	236
Aralov, S.,	98, 157, 244, 246
Arar, İsmail,	139
Arı, Oğuz,	294, 295, 303
Armaoğlu, Fahir,	20, 30, 50-55, 62-104, 105-127, 139, 141-154, 159, 161, 166, 174, 175, 188, 190, 195, 199, 202, 203, 205, 206, 210, 211, 218, 234-236, 290-297, 299, 301, 302, 309, 311, 319, 336, 337, 344, 401, 420, 422-424, 427, 454, 460, 463, 464, 471, 472, 474, 475, 478, 479, 481, 484, 487, 490
Atatürk,	127
Atay, Falih Rıfkı,	49, 186, 237, 240, 293, 312
Avcıoğlu, Doğan,	487, 488
Aybar, Mehmet Ali,	181, 185

İmparatorluktan günümüze TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISI, dünü ve bugünü tutarlı bir bilimsel model çerçevesinde açıklayan, yarına ışık tutan bir çalışma olduğu kadar, Türkiye hakkındaki en önemli yapısal istatistikleri de içeren bir temel başvurma yapıtıdır. Bugünkü toplumsal yapımızı biçimlendiren temel öğeler olarak kullanılan kavramlar, ideoloji, sınıfsal gelişme ve dış dünyadır. Osmanlı toplum yapısı, Atatürk... Kemalist ideoloji, kapitalizmin gelişmesi, ordunun sınıfsal ilişkileri, dış dünyanın ekonomik ve siyasal denetimi, ekonomik büyümenin nitelikleri, işçi sınıfının ortaya çıkışı ve özellikleri, kentleşme olgusu, değişen ailenin yapısı ve bunlar gibi daha pek çok konu tutarlı bir model çerçevesinde ele alınmış ve Türk toplumsal yapısı içinde yerli yerine oturtulmuştur. Bugünkü toplumsal yapımızı biçimlendiren olgu ve olayların (kimileri ilk kez hesaplanan) rakamlara dayalı incelemeleri de bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır.